

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 4 2007

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij Onyshchenko, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)
В. Попроцька (заступник головного редактора)
Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекарцьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіп-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Б. Зафіровські (Республіка Македонія)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Заснований у 1993 році

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, 3, пр-т 40-річчя Жовтня, Київ, 03039,
Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

V. Poprotska (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytvynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

B. Zafirovski (Republic of Macedonia)

L. Biglow (Great Britane)

Founded in 1993

The State Registration Certificate:

KB No. 189 of 09.11.1993

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine

Tel.: (044)524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

bibvesti@bigmir.net

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board

Зміст

<i>Шерепа Т.</i> Створення системи індексування інтранет-середовища наукової бібліотеки	3
<i>Корнілова Є.</i> Корпоративні технології у наукових бібліотеках	7
<i>Івченко Л., Лобузін К.</i> Музичний фонд НБУВ: створення електронного каталогу	12
<i>Мищук С.</i> Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В. М. Перетца в Україні	23
<i>Бодак О.</i> Внесок М. Ю. Браичевського у розвиток інформаційного забезпечення української бібліографічної діяльності	37

РІК УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

<i>Солоїденко Г.</i> Словнику Грінченка – 100 років	40
<i>Кравченко П.</i> Книга – це крила, життя, наша пам'ять.	45

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

<i>Дубровіна Л., Зворський С.</i> Канада і Україна єднаються серцями	46
--	----

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Федорівські читання-2007	49
------------------------------------	----

ВІТАЄМО

До ювілею колеги.	51
---------------------------	----

SUMMARY	52
-------------------	----

Contents

<i>Sherepa T.</i> Creation of the indexing system of Intranet-space of scientific library	3
<i>Kornilova E.</i> Corporative technologies in scientific libraries	7
<i>Ivchenko L., Lobuzina K.</i> The music fund of the VNLU: electronic catalogue creation	12
<i>Mishchuk S.</i> Formation of the scientific and practical bases of description of the manuscript books and old-printed books of V. M. Perets scientific activity	23
<i>Bodak O.</i> M.Yu. Braichevs'ky contribution to development of information providing for Ukrainian bibliographic activities	37

UKRAINIAN BOOK YEAR

<i>Soloyidenko H.</i> The Hrinchenko Vocabulary – 100 years	40
<i>Kravchenko P.</i> Books are pinions, life, aur memory	45

REVIEWS

<i>Dubrovina L., Zvorsky S.</i> Canada and Ukraine unite their hearts.	46
--	----

THE CHRONICLE OF SCIENTIFIC EVENT

Fedorov reading-2007	49
--------------------------------	----

CONGRATULATIONS

To the college's anniversary	51
--	----

SUMMARY	52
-------------------	----

Тетяна ШЕРЕПА,

мол. наук. співробітник НБУВ

Створення системи індексування інтранет-середовища наукової бібліотеки

Обґрунтовано необхідність архівування наукових публікацій та створення електронних журналів відкритого доступу бібліотеками, які мають взяти на себе функції тематичних та інституційних репозитаріїв. Визначено переваги інтранет-архівів мережових публікацій перед їхнім інтернет-аналогом. Визначено теоретичні засади технології індексування науково-інформаційних ресурсів інтранет-середовища та методики побудови довідково-пошукового апарату інтранет-архіву.

К л ю ч о в і с л о в а: архівування, електронні колекції, інтранет, пошуковий апарат, індексування, Dublin Core, WWWISIS.

В умовах інтенсивного розвитку глобальних комп'ютерних мереж суспільна потреба забезпечення вільного доступу до джерел інформації та знань обумовила появу ініціатив «самоархівування наукових публікацій» та створення електронних журналів відкритого доступу. Бібліотеки є найбільш активними захисниками Open Access, оскільки відкритий доступ до інформації – це один із центральних принципів їхньої діяльності¹. У провідних закордонних країнах розгорнута активна робота з реалізації проєктів створення архівів мережових науково-інформаційних ресурсів та організації їх збереження й використання в стінах бібліотек.

Стратегія самоархівування включає в себе розміщення авторами електронних версій власних наукових публікацій у загальнодоступних архівах електронних документів, у вільному доступі в інтернеті. Самоархівування дозволяє підвищити ефективність використання результатів наукових досліджень завдяки вільному доступу до наукових матеріалів. Публікації, які архівуються, повинні розташовуватися переважно в тематичних або інституційних репозитаріях (архівах). Під «архівом» розуміється сайт, який зберігає джерела наукової інформації у відкритому мережевому доступі².

Другою стратегією є журнали відкритого доступу – нове покоління журналів, які беруть на себе зобов'язання про відкритий доступ, не обмежують

доступ до матеріалів, які вони публікують, та не беруть плату за їх використання³.

«Державною програмою розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 рр.» (затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085) передбачено завдання збору й архівації наукової суспільно значущої інформації та створення Українського науково-інформаційного порталу з розвинутою системою пошуку.

З метою розширення доступу до наукових матеріалів НБУВ формує архів, який містить колекції наукових інтернет-публікацій, книг та інших документів України та про Україну, який доступний локальним користувачам комп'ютерної мережі НБУВ. На сьогодні існує необхідність у створенні швидкої, гнучкої, інтелектуальної пошукової системи на базі індексування колекцій документів, веб-сторінок або файлів інших форматів для задоволення інформаційних потреб користувачів⁴. Програмні засоби системи мають відповідати концепції вільного поширення, забезпечувати інтелектуальний пошук інформації, надавати користувачу типовий веб-орієнтований інтерфейс.

Метою даної статті є визначення теоретичних засад технології індексування науково-інформаційних ресурсів інтранет-середовища та розробки методики побудови довідково-пошукового апарату інтранет-архіву.

Розміщення публікації на веб-сервері автора у

¹ *Suber P.* Removing the Barriers to Research: An Introduction to Open Access for Librarians [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.earlham.edu/~peters/writing/acrl.htm>. – Title from the screen.

² *Негуляев Е. А.* Самоархивирование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ellib.gpntb.ru/ntb/2004/12/ntb_12_9_2004.htm. – Загл. с экрана.

³ Будапештская инициатива «Открытый доступ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.soros.org/openaccess/ru/read.shtml>. – Загл. с экрана.

⁴ *Копанева В. О.* Архівування науково-інформаційних ресурсів Інтернет: основні концептуальні положення // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 2. – С. 14–19.

вільному доступі не є бажаним для ідеї архівування наукових матеріалів, тому що звичайне веб-середовище не може забезпечити надійної ідентифікації метаданих та організації пошуку за ними, а також не є придатним для довготривалого збереження і гарантії незмінності публікацій. Суттєва перевага відкритих тематичних архівів електронних публікацій полягає в тому, що їх збір та впорядкування здійснюється спеціалістами. Наслідком є забезпечення фільтрації та пошуку даних із вищим рівнем точності, тому що процес індексування таких систем є глибшим за його інтернет-аналог.

З метою уніфікації представлення мережевих ресурсів розроблені єдині принципи їх опису, які базуються на використанні метаданих Дублінського ядра⁵. Основною вимогою до репозитарію є підтримка протоколу ОАІ РМН (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*), який забезпечує можливість збору структурованих метаданих про об'єкти, розміщених у репозитарії, об'єднання з іншими репозитаріями й організацію пошуку в розподілених репозитаріях відкритого доступу⁶.

Усі нові електронні документи, які підлягають архівуванню, мають пройти процес індексування. Мета процесу індексування в документальних системах аналогічна меті каталогізації у бібліотеках: надати кожній одиниці зберігання деяку множину ідентифікаторів, які б відображали зміст документа. В традиційних бібліотеках у ролі ідентифікаторів змісту виступають відповідні шифри, які визначають предметну класифікацію і місце зберігання документа. З розвитком автоматичної обробки документів звичайний процес каталогізації трансформується в процес індексування, котрий призначений для надання кожному елементу ідентифікаторів, які також називають індексаційними термінами, ключовими словами, дескрипторами. Усі ці терміни відображають зміст документа і керують пошуком, вибираючи ті документи, терміни яких є найбільш схожими з термінами пошукового запиту.

Зважаючи на великі обсяги інтранет-архівів, проведення ручної класифікації та індексації кожного електронного документа не є можливим, тому що як одиницю обліку фонду інтернет-документів

(веб-ресурсів) зручно використовувати веб-сайт чи його фрагмент. Процес комплектування фонду полягає в створенні в бібліотеці копій («дзеркал») веб-сайтів. Оскільки інформація на веб-сайті змінюється з часом, бібліотека повинна створювати «дзеркала» того самого сайта періодично.

Автоматичне індексування базується на текстах вихідних документів, або, принаймні, на фрагментах текстів, таких, як заголовки або реферати. Більшість результатів автоматичного індексування не є доскональними, але мають певні переваги перед ручним індексуванням⁷: ефективність пошуку щодо видачі релевантних документів, одержаних автоматичними методами є несуттєво меншою, ніж при ручному індексуванні цих документів; однак вартість автоматичного індексування та витрачання часу висококваліфікованого персоналу значно скорочується.

Існує декілька безкоштовних інтранет пошукових систем, які забезпечують задоволення інформаційних запитів інтранет-користувачів. Ці системи розроблено для індексування внутрішніх веб-серверів і/або фрагментів цих серверів та створення потрібних пошукових індексів документів, які розміщені на серверах.

Такі пошукові системи можуть бути згруповані за такими категоріями:

- 1) технічна функціональність: платформа сервера, веб-сервер, відкритість коду, можливість подальшого розвитку системи та ін.;
- 2) особливості індексування: формати файлів (HTML, PDF тощо), рівень індексування (запис, файл, директорія), розпізнавання стандартних форматів (MARC та ін.), виділення термінів зі спільним коренем, наявність стоп-словника та ін.;
- 3) особливості пошуку: підтримка булевих операторів, нечіткий пошук, пошук фраз, використання тезаурусів синонімів та ін.;
- 4) відображення результатів: формати виводу, ранжування результатів, підсвітлювання ключових слів у контексті та ін.;
- 5) ціна, вимоги ліцензії та реєстрації.

Вибір пошукової системи інтранет має також враховувати ознайомлення інформаційних спеціалістів із доступними продуктами і аспектами їх використання, знання технологій інформаційного пошуку, розуміння та досвід роботи зі стандартними практиками і параметрами індексування, що

⁵ Dublin Core Metadata Initiative / [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://dublincore.org/>. – Title from the screen.

⁶ Open Archive Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH) [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.openarchives.org/pmh/>. – Title from the screen.

⁷ Дж. Солтон. Динамические библиотечно-информационные системы. – М.: Мир, 1979. – 558 с.

забезпечить точний і ефективний пошук даних на базі різноманітних індексів даних інтранету⁸.

З урахуванням вищезазначених вимог для апробації довідково-пошукового апарату інтранет-середовища наукової бібліотеки нами було обрано WWWISIS, яка є однією з безкоштовних пошукових систем для бібліографічних та текстових баз даних. WWWISIS підтримує всі функції пакету прикладних програм CDS/ISIS (Computer Documentation System / Integrated System Information Services), що є універсальним інструментарієм для створення автоматизованих систем бібліотек, архівів і музеїв, тобто для обробки структурованих нечислових баз даних⁹.

Всесвітньо відома програма CDS/ISIS, яка поширюється UNESCO, добре себе зарекомендувала в діяльності бібліотек, де має місце робота з великою кількістю текстової інформації. Порівняно з іншими програмними системами аналогічного призначення CDS/ISIS має такі переваги:

- порівняно невеликий обсяг системи;
- високу швидкодію системи;
- орієнтація на роботу зі стандартними форматами;
- підтримка системою записів змінної довжини;
- широкі можливості в здійсненні пошуку;
- безкоштовне поширення даної системи.

CDS/ISIS із рядом спеціальних утиліт і доробок дозволяє отримати сучасне програмно-технологічне середовище для операційних систем UNIX, WINDOWS, що за функціональними можливостями і сервісу користувачів може бути порівняне з сучасними реляційними СУБД типу ORACLE і INFORMIX.

Пошукова система на базі CDS/ISIS підходить як для колекцій, які містять невелику кількість документів, так і для більших колекцій. Використовуючи програму послідовного перегляду документів колекції та застосовуючи відповідні фільтри, можна індексувати файли текстового формату, HTML чи будь якого іншого формату, що може бути конвертований у HTML-формат. Використання бази формату CDS/ISIS та CGI-модуля WWWISIS дозволяє здійснювати швидкий повнотекстовий пошук за допомогою веб-орієнтованого інтерфейсу.

⁸ Indexing and Search Engines for the Web (WISE). Search Engines for Intranets: An overview/ [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.ncsi.iisc.ernet.in/raja/netlis/wise/search/search.html>. – Title from the screen.

⁹ UNESCO CDS-ISIS databases [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.unesco.org/>. – Title from the screen.

Головною особливістю CDS/ISIS є автоматичне створення й підтримка файлів швидкого доступу («індексних файлів») до кожної бази даних, що забезпечує максимальну швидкість пошуку навіть за великих обсягів даних. Ці файли називаються словником пошукових термінів і вміщують усі терміни, які можуть бути використані під час пошуку в базі даних¹⁰. Структура інвертованого файлу забезпечує його швидку модифікацію при долученні в колекцію нових документів. Можлива побудова словника стоп-слів з орієнтацією на вилучення другорядних частин мови та загально-вживаних слів, вилучення яких не вплине на якість пошуку, більше того може його покращити.

Використання пакета прикладних програм CDS/ISIS як основи пошукової системи інтранет-архіву забезпечує її однорідність із пошуковою системою електронних колекцій бібліотек НБУВ, котра містить наступні інформаційно-ресурсні компоненти: електронний каталог НБУВ, загальнодержавну реферативну базу даних, фонд електронних документів із повними текстами. Головною засадою побудови системи архівування науково-інформаційних ресурсів НБУВ є технологія збору та підготовки тематичних складових інтранет-архіву.

В якості інформаційної бази для структури метаданих архіву обрано стандарт Дублінського ядра метаданих (Dublin Core Metadata), запропонованого Онлайновим комп'ютерним бібліотечним центром OCLC для опису ресурсів інтернету¹¹. Формат Dublin Core влючає 15 елементів для опису електронного ресурсу:

- назва (title);
- автор (creator);
- предметна рубрика (subject);
- анотація (description);
- видавець (publisher);
- співавтор (contributor);
- дата (date);
- формат (format);
- тип (type);
- ідентифікатор (identifier);
- джерело (source);
- мова (language);
- відношення (relation);
- покриття (coverage);
- авторські права (rights).

За правилами Dublin Core кожний із 15 елементів

¹⁰ Ibid.

¹¹ Dublin Core Metadata Initiative / [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://dublincore.org/>. – Title from the screen.

тів не є обов'язковим і може повторюватися. Опис із використанням Dublin Core інтернет-ресурсів можна, в першому наближенні, розглядати як бібліографічний опис книги чи аналітичний розпис журналу (газети).

Індексування архіву може бути повнотекстовим або лімітованим деяким фільтром, що обирається створювачем архіву. Зважаючи на великі розміри інтранет-архіву, доцільно зберігати в індексній базі такі частини HTML сторінок:

- TITLE – заголовок сторінки.
- META NAME=«keywords» CONTENT=«.....», що містить ключові слова і словосполучення. Може включати слова, які не зустрічаються в документі, але мають пряме відношення до тематики сайта, що підвищить релевантність пошуку. В середньому дозволяється вказувати до 150–200 символів як ключових слів.
- META NAME=«description» CONTENT=«.....», що містить тематичний опис сайта.
- Заголовки форматування HTML сторінки H1, H2 та ін.

За допомогою ISIS_DLL, прикладного програмного інтерфейсу ISIS для операційних систем Windows та Linux, котрий розроблений та вільно поширюється UNESCO¹², та мови програмування, яка припускає використання ISIS_DLL, можна отримати доступ до попередньо визначеної частини інтранет-архіву і створити записи відповідного формату в індексній базі.

Інформаційні ресурси інтранет-архіву також можливо долучити до системи електронних видань, програмні засоби якої також підтримують формат CDS/ISIS. Система електронних видань є комплексом галузевих серій колекцій документів. Галузеві серії формуються на основі структуризації наявних інформаційних ресурсів бібліотеки шляхом попереднього відбору документів із бібліографічних, реферативних, тематичних і повнотекстових баз даних, їх обробки та впорядкування. Кожна з галузевих серій має розвинений пошуковий апарат, що забезпечує виявлення потрібних документів за елементами їх бібліографічного опису (автор, назва, вихідні дані тощо), а також за текстами документів¹³.

¹² ISIS Application Program Interface ISIS_DLL User's Manual Preliminary Version BIREME, Sao Paulo, July 2001 [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.bireme.br/>. – Title from the screen.

¹³ Шерпа Т. А. Система галузевих серій електронних видань: основні концептуальні положення // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 1. – С. 26–29.

На сьогодні система електронних видань НБУВ містить 6 галузевих серій: природничі, технічні, суспільні та гуманітарні, медичні, аграрні науки, бібліотечна справа та науково-інформаційна діяльність. Галузева серія «Бібліотечна справа та науково-інформаційна діяльність» є колекцією документів формату HTML. На етапі створення серія не містила в собі пошукового апарату. Для доопрацювання колекції існувала необхідність у створенні індексної бази формату CDS/ISIS. Така база даних була створена програмно з використанням ISIS_DLL за розглянутою технологією індексування. Лімітування інформації, яка долучалася до індексної бази, виконано за такими дескрипторами: заголовки веб-сторінки (TITLE, H1, H2) та дані мета-тегів (META keywords, META description) відповідно до структури полів Dublin Core: назва (title), предметна рубрика (subject), анотація (description).

До сформованої індексної бази застосовано конфігурацію пошукової системи галузевих серій та веб-доступу на базі пакету прикладних програм CDS/ISIS та CGI-модуля WWWISIS. Таким чином, пошук у розглянутій колекції здійснюється як через веб-сервер, так і на компакт-дисках.

Подальший розвиток інтранет-пошукової системи НБУВ доцільно зорієнтувати в напрямках включення до його складу засобів класифікації й опису інформаційних колекцій документів та веб-сайтів як одиниць зберігання інтранет-архіву, досягнення максимальної ресурсоощадності зберігання електронних колекцій, інтелектуалізації пошукового апарату, семантичного аналізу текстів і творення нових знань.

Висновки

1. Інтенсивний розвиток глобальних комп'ютерних мереж зумовив появу ініціатив «самоархівування наукових публікацій» та створення електронних журналів відкритого доступу, найактивнішими захисниками яких є бібліотеки. Публікації, які архівуються, повинні розташовуватися переважно в тематичних або інституційних репозиторіях (архівах). Звичайне веб-середовище не може забезпечити надійної ідентифікації метаданих та організації пошуку за ними, не є придатним для довготривалого збереження і гарантії незмінності публікацій.

2. Основною вимогою до репозитарію є підтримка протоколу OAI PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*), який забезпечує можливість збору структурованих метаданих про об'єкти, які розміщені у репозитарії, об'єднання з іншими репозитаріями, а також орга-

нізації пошуку в розподілених репозитаріях відкритого доступу.

3. Суттєвою перевагою інтранет-архівів мережових публікацій, які створюються в наукових бібліотеках, є здійснення попереднього збору та впорядкування документів спеціалістами. Наслідком є забезпечення фільтрації та пошуку даних із більш високим рівнем точності. Зважаючи на великі обсяги інтранет-архівів, проведення ручної класифікації та індексації кожного електронного документа не є можливим, тому що як одиницю обліку фонду інтернет-документів (веб-ресурсів) зручно використовувати веб-сайт чи його фрагмент. У рамках веб-сайту є необхідність у проведенні автоматичного індексування, надаючи більше значення індексаційним термінам, які є мета-

даними або заголовками електронних документів.

4. Головною засадою побудови системи архівування науково-інформаційних ресурсів НБУВ є технологія збору та підготовки тематичних складових інтранет-архіву. Конфігурація пошукової системи інтранет-архіву НБУВ на базі пакету прикладних програм CDS/ISIS із CGI-модулем WWWISIS забезпечує її функціонування, швидкодію, а також однорідність із системою електронних колекцій бібліотек НБУВ.

5. Обґрунтованість і достовірність викладеної технології підтверджено в процесі створення пошукової системи галузевої серії системи електронних видань «Бібліотечна справа та науково-інформаційна діяльність». Пошук у колекції може здійснюватися як через веб-сервер, так і на компакт-дисках.

УДК 026:004.91+025.4.036(1-73)

Євгенія КОРНІЛОВА,
аспірантка НБУВ

Корпоративні технології у наукових бібліотеках

У статті розглянуті питання корпоративних технологій у наукових бібліотеках. Окремо висвітлені принципи побудови та необхідні складові корпорацій бібліотек, а також об'єктивні та суб'єктивні умови побудови корпоративної мережі.

К л ю ч о в і с л о в а: корпоративні технології, корпоративні мережі, корпорації бібліотек, наукові бібліотеки.

Бібліотеки України пройшли перший етап інформатизації, який характеризувався створенням автономних автоматизованих систем. Завдання сумісності різних систем на цьому етапі не було визначальним. Автономний характер побудованих систем заважає їх поєднанню в єдину корпоративну базу. Системи погано інтегруються і не відповідають вимогам технології створення корпоративних ресурсів.

Для вирішення цієї проблеми необхідно проаналізувати позитивний досвід колег з інших країн та залучити його до роботи на наступному етапі, який має характеризуватися застосуванням корпоративних технологій у наукових бібліотеках.

Бібліотеки є основними центрами інформації, покликаними збирати, зберігати і надавати користувачам різномірну актуальну інформацію за їх запитом. Але окремо взята бібліотека в сучасних умовах та з урахуванням сучасних інформаційних потреб не може повноцінно функціонувати як

центр інформації, що дає ряд реальних і обґрунтованих передумов для створення єдиного інформаційного простору в рамках бібліотечного співтовариства. Серед них: потреба в усебічному й повному доступі до наявних інформаційних ресурсів; постійне та швидке зростання обсягів інформаційних ресурсів і відсутність можливостей в одній організації задовольнити всі інформаційні потреби своїх користувачів, маючи тільки свої бази даних, фонди тощо; розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій, підвищення вимог до підготовки обслуговуючого персоналу і неможливість мати в кожній організації на постійній основі висококваліфікований персонал.

Єдиний інформаційно-бібліотечний простір припускає організацію процесів бібліотечного обслуговування на базі сучасних інформаційних технологій, які дозволяють створення й одночасне колективне використання спільних ресурсів за такими напрямками: створення логічної мережі, яка

поєднує бібліотеки; гармонізація правил взаємодії бібліотек при створенні спільних розподілених ресурсів і їхньому використанні; використання відкритих стандартів при створенні інформаційних ресурсів і доступу до них; розробка та/або використання програмного забезпечення підтримки взаємодії бібліотек.

Наведемо цілі створення єдиного інформаційного простору. По-перше, забезпечення повноти та оперативності бібліотечно-інформаційного обслуговування всіх категорій користувачів за рахунок надання їм об'єднаних інформаційних ресурсів і засобів пошуку в них, а також повнотекстових інформаційних ресурсів електронних бібліотек і центрів дистанційного навчання з використанням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій для вирішення освітніх, соціальних, управлінських і ділових завдань. По-друге, забезпечення вільного і широкого доступу всіх користувачів до бібліотечно-інформаційних ресурсів інших бібліотек, регіонів, світового співтовариства. По-третє, скорочення часових, фінансових, трудових витрат і матеріальних ресурсів на створення й підтримку електронних каталогів бібліотек, інших видів інформаційних ресурсів, а також на послуги користувачам. І, нарешті, надання допомоги бібліотекам у придбанні технічних засобів і впровадженні нових інформаційних технологій.

Проектування єдиного інформаційного простору припускає у підсумку створення єдиної інформаційної системи, що відповідає вищезазначеним цілям, а також середовища групового співробітництва клієнтів і персоналу бібліотек [7].

Підходом до вирішення названої проблеми є створення корпоративних бібліотечних мереж, тому *метою даного дослідження* є аналіз принципів побудови реально функціонуючих корпоративних мереж бібліотек.

Об'єктами дослідження виступили корпоративні мережі та проекти Росії, України та Європи.

Процес проектування включає рішення цілого ряду організаційних, методичних, технологічних, технічних питань. У загальносистемному плані будь-яка інформаційна система або мережа являє собою єдиний комплекс організаційних, технологічних, технічних й інформаційних засобів, призначених для створення й використання об'єднаних інформаційних ресурсів. Відповідно до цього, кожен об'єкт системи виконує закріплені за ним роботи з погоджених загальносистемних інструкцій та технологій. Поряд із розподіленими і загальними функціями можуть виконуватися й ок-

ремі локальні організаційно-функціональні блоки.

Організаційно-технологічна структура корпорації бібліотек має передбачати різні ступені участі суб'єктів (бібліотек) у корпоративному проекті через різний рівень технічної озброєності, підготовки персоналу, характеру ресурсів тощо.

Середовище взаємодії повинно бути побудоване як багатоплатформова та відкрита система, яка б передбачала можливість взаємодії з іншими системами, в першу чергу, з метою обміну інформаційними ресурсами.

Мають також бути забезпечені:

- сумісність із комунікативними форматами (ONIX, UNIMARC, USMARK, RUSMARK, UKRMARK);
- підтримка інтернет-технологій, наявність засобів, які забезпечують доступ до електронних каталогів й інших інформаційних ресурсів через веб-сервер;
- підтримка сумісного лінгвістичного апарату систематизації й предметизації;
- домовленість про використання єдиних наборів кодованих символів, мов тощо;
- відповідність програмного, технічного, лінгвістичного і технологічного забезпечення сучасним вимогам до автоматизованих інформаційних систем (особлива увага повинна бути приділена сумісності, відкритості, адаптивності й корпоративності);
- підтримка засобів, які реалізують єдиний доступ до ресурсів мережі як єдиної системи та засобів навігації, пошуку й перегляду документів та даних, що встановлені на веб-серверах інших учасників корпорації;
- поетапність розвитку мережі, складу баз даних, режимів надання послуг, слабких ланок мережі, їх «підтягування» до рівня більш розвинутих із відповідним розширенням ступеня участі в створенні спільних інформаційних ресурсів і обслуговуванні користувачів;
- одноразова (з виключенням дублювання робіт) обробка всіх видань, котрі надійшли в будь-яку бібліотеку корпорації, та багаторазове й багатовидове використання створених бібліографічних записів усіма учасниками корпорації (подібне оперування робіт дозволить створювати розширені бібліографічні записи, які використовують весь набір полів бібліографічного опису, включаючи поля змісту, анотації, реферату тощо);
- використання інформаційних ресурсів, створених поза корпорацією (запозичених) із використанням зв'язків між корпораціями.

Побудова корпоративної інформаційної мережі може здійснюватись на основі розподіленого збереження ресурсів і доступу до них із використанням єдиних протоколів обміну, а також централізованого збереження, що передбачає збір і розміщення ресурсів на одному із серверів корпорації.

Перш ніж вирішувати, як повинна бути побудована корпоративна мережа, необхідно врахувати ряд об'єктивних і суб'єктивних умов: територіальне розміщення; наявність необхідної кількості кваліфікованих кадрів; наявність надійних телекомунікацій, технічних засобів для обробки й збереження інформації; наявність ресурсів, їх обсягу, актуальності тощо; рівень використання в практиці роботи бібліотек стандартів і комунікаційних форматів; стан упровадження нових інформаційних технологій у практику роботи бібліотек, відповідність сучасним потребам кооперування інформаційних систем автоматизації бібліотечних процесів, які використовуються в бібліотеках.

Крім усього іншого, в процесі формування єдиної корпоративної інформаційної мережі має бути вироблений визначений набір документів, що сприятиме оптимізації спільної роботи в єдиній мережі, а саме: інструкції з електронної каталогізації; таблиці відповідності полів використовуваних форматів; схеми телекомунікацій з інструкціями щодо шляхів вирішення можливих проблем; плани поетапного входження в корпоративну мережу нових суб'єктів; документи, що визначають ролі, обов'язки, міру відповідальності кожного із суб'єктів і перелік покладених на них функцій тощо.

Більшість питань організації взаємодії бібліотек можна вирішити в найкоротший термін і з мінімальними витратами за умов використання в рамках корпорації єдиної системи автоматизації бібліотечних процесів.

На сьогодні досить багато організацій, у тому числі бібліотек, поєднують свої інформаційні ресурси в корпоративні інформаційні системи на основі протоколу Z39.50, який дозволяє реалізувати одночасний пошук інформації в неоднорідному комп'ютерному середовищі з динамічним підключенням різноманітних баз даних, незалежно від їхньої структури і методу доступу до даних [1].

Наведемо деякі інформаційні дані щодо автоматизації бібліотек Російської Федерації. Автоматизовані бібліотечно-інформаційні технології використовуються майже в 4 тис. наукових та публічних бібліотек, з яких 1500 муніципального

рівня. З кожним роком їх кількість збільшується. Майже в усіх центральних універсальних наукових бібліотеках Російської Федерації створені локальні комп'ютерні мережі. В окремих регіонах йде робота з формування регіональних бібліотечних мереж. Особливе значення мають успіхи в створенні електронних каталогів та баз даних у великих російських бібліотеках та забезпечення віддаленого доступу до них. Більшість бібліотек окрім електронних каталогів починають створювати також повнотекстові бази даних з окремих розділів фонду [7].

Варто детальніше окреслити деякі російські корпоративні проекти.

Першим із них назвемо проект створення некомерційної Асоціації є російських регіональних бібліотечних консорціумів АРБІКОН. Загальною метою створення асоціації є розширення та покращання доступу користувачів до інформаційних ресурсів за рахунок використання сучасних технологій, покращання процесів керування бібліотечними ресурсами та сприяння організації доступу до них через мережу інтернет. На даний час до складу асоціації входять 13 регіональних бібліотечних консорціумів та 250 бібліотек, електронні ресурси яких доступні в розподіленому середовищі через інтернет-браузер.

Варто згадати Національний інформаційно-бібліотечний центр ЛІБНЕТ – проект зі створення зведеного каталогу російських бібліотек. Каталог був створений зі спеціально відібраних записів із каталогів Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург) та Російської державної бібліотеки (Москва) з метою надання регіональним бібліотекам Росії моделі високоякісних, стандартизованих бібліографічних записів. Основна мета ЛІБНЕТ – сприяння розвитку стандартизації та підвищенню якості бібліографічних записів. Для досягнення цієї мети в рамках проекту передбачається можливість платного завантаження записів із центральної бази даних у форматі RUS-MARK, а також навчання каталогізації в онлайн-режимі. На даний момент із центром співробітничать більше 90 бібліотек Росії. Для формування зведеного каталогу в проекті ЛІБНЕТ використовується технологія інтернет-браузера.

Створення Російського інформаційно-бібліотечного консорціуму (РІБК) було розпочато в 2003 р. у рамках проекту Європейської комісії «Російські бібліотеки третього тисячоліття». Проект мав за мету створення розподіленого зведеного каталогу, який надає доступ до бібліографічних та елект-

ронних ресурсів п'яти російських бібліотек (Все-російської державної бібліотеки іноземної літератури ім. М. І. Рудоміно, Наукової бібліотеки Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Парламентської бібліотеки Росії, Російської державної бібліотеки, Російської національної бібліотеки), які й увійшли до консорціуму. Проект досяг своєї мети та був завершений у 2004 році. Крім цього, проект сприяв обміну досвідом та знаннями з використання передових технологій у бібліотечній справі, що стало можливим завдяки участі трьох Європейських бібліотек-партнерів (Національної бібліотеки Шотландії, Берлінської державної бібліотеки, Італійської національної бібліотеки).

Ще одним великим проектом є створення НЕІКОН – російського консорціуму, який надає бібліотекам, вищим навчальним закладам та іншим організаціям у Російській Федерації онлайн-доступ до електронних журналів. Члени консорціуму мають можливість передплати деяких найважливіших електронних журналів у галузі точних наук, технології та гуманітарних наук. Консорціум НЕІКОН входить до складу eIFL.

Формування повнотекстових баз даних одночасно вирішує й проблему збереження бібліотечних фондів. Забезпечення доступу до інформації сьогодні стримується головним чином низькими темпами робіт із формування машиночитаних інформаційних ресурсів, неможливістю реалізації в бібліотеках сучасних комунікаційних інтернет-технологій. Вирішення цих проблем вимагає достатнього рівня фінансування бібліотек та проведення серйозних технологічних та методологічних досліджень та розробок.

Варто також окреслити проект створення Національної електронної бібліотеки. Метою створення НЕБ є формування національного бібліотечного репертуару електронних документів та забезпечення його доступності для всіх категорій користувачів. Джерелами формування фонду виступають: оцифровані видання, які зберігаються в фондах учасників; збереження електронних видань, які вільно розміщені в інтернеті; підібрані видання на переносних машиночитаних носіях (CD-R тощо); отримані від авторів електронні документи. Цей проект підтримується двома бібліотеками (РДБ та РНБ). Першим етапом створення НЕБ є формування Електронної бібліотеки дисертацій. Її створення включає в себе чотири групи взаємопов'язаних технологічних процесів: переведення дисертацій в електронну форму; створення

електронного депозитарію дисертацій; формування відкритого доступу до частини масиву дисертацій; технологія обслуговування користувачів повними текстами дисертацій. Загальна кількість дисертацій, переведених в електронну форму, становить 25 000 на рік [5; 6].

Серед багатьох існуючих Європейських проектів варто відмітити такі.

eIFL – спільний проект Інституту відкритого суспільства (Будапешт) та видавництва EBSCO Publishing, який підтримує та сприяє наданню широкого доступу до електронних ресурсів для користувачів бібліотек у країнах перехідної стадії економічного розвитку. Основною метою цього проекту є проведення переговорів про зниження рівня абонентської плати на електронні ресурси за рахунок масового підключення бібліотек із різних країн, а також підтримка розвитку бібліотечних консорціумів. До складу eIFL на даний час входить більше 40 учасників.

Encompass – консорціум, який був створений Національною бібліотекою Шотландії та Бібліотекою Единбурзького університету. Консорціум створений для визначення та придбання системи для роботи з фондами електронних документів, інтернет-ресурсами, а також для спрощення доступу до ліцензійних ресурсів (повні тексти статей).

DigiBib – Електронна бібліотека Німеччини, яка пропонує своїм користувачам доступ до різноманітних джерел інформації за допомогою одного інтерфейсу. Система дозволяє проводити паралельний пошук у каталогах та бібліографічних базах даних бібліотек у різних країнах, а також дізнаватися, в якому вигляді доступне видання.

SBN – Італійська національна бібліотечна служба, яка виконує три основні функції: надання програмних засобів керування бібліотечними процесами в базах даних, організація спільної каталогізації видань та поновлення зведеного каталогу через центральну базу даних, а також надання інших послуг (електронний каталог, колективна каталогізація, локалізація, МБА). У проектах SBN беруть участь державні установи, університети, академії, органи влади, бібліотеки приватних та державних організацій. На даний час у SBN беруть участь більше 1500 бібліотек [4].

На даний час в Україні впровадженням корпоративних проектів займаються бібліотеки Києва, Житомира, Вінниці та Кіровограда.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в рамках організації та формування

електронних інформаційних ресурсів бере участь у декількох корпоративних проектах.

Перш за все варто сказати про проект створення Національної електронної бібліотеки України, ініційований в 1999 р., що передбачає формування електронного фонду на основі принципу зацікавленості авторів у відображенні результатів своїх інтелектуальних напрацювань у національних інформаційних ресурсах. Основна складова цього фонду – повні тексти авторефератів дисертацій, захищених в Україні в 1998 р. і наступних роках.

Другим корпоративним проектом є проект створення національної системи реферування української наукової літератури, який було започатковано 1998 р. Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. У рамках проекту здійснюється формування загальнодержавної реферативної бази даних і видання галузевих серій Українського реферативного журналу. Цей проект здійснюється у співробітництві з Національною науковою медичною бібліотекою України та бібліотекою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Третім корпоративним проектом НБУВ слід назвати створення загальноакадемічного порталу наукової періодики. Проект започатковано згідно з постановою Президії Національної академії наук України від 05. 04. 2006 р. № 96 «Про організацію мережевого інформаційного забезпечення наукових досліджень». Місія проекту – активізація науково-інформаційної діяльності в Україні як різновиду наукової праці; мета – концентроване представлення відомостей про новітні результати теоретичної та прикладної діяльності установ НАН України; практична спрямованість – зміцнення інформаційної бази для підтримки інноваційної діяльності та супроводження процесу суспільних реформ у державі; основний напрям розвитку – включення інформаційних ресурсів порталу в міжнародну систему наукових електронних комунікацій.

Четвертим є Почаївський проект, який є спільним проектом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Бібліотеки Російської академії наук, розпочатий за результатами конкурсу НАН України та Російського гуманітарного наукового фонду. Розрахований він на три роки – з 2005 по 2007 рр. Передбачає дослідження та укладання ґрунтового наукового каталогу кирилических почаївських стародруків, примірники яких зберігаються у фондах двох академічних бібліотек

– Росії та України; створення електронних повнотекстових копій рідкісних почаївських стародруків; реставрацію пошкоджених примірників; укладання альбому художніх прикрас, які використовувалися в почаївських стародруках.

П'ятим корпоративним проектом є система наукових електронних видань України «Бібліотека – суспільству», започаткований 2003 р. У рамках проекту здійснюється формування та поширення на компакт-дисках у вигляді галузевих серій науково-інформаційних ресурсів провідних бібліотек України. Галузеві серії мають тематичну картотеку обсягом 200 тис. бібліографічних записів і кілька тисяч повнотекстових документів. Цей проект здійснюється разом із Національною науковою медичною бібліотекою України та Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою України [3].

Кіровоградська обласна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського з метою прискорення процесів бібліографічної обробки документів, виключення дублювання процесів, та отримання реальних переваг сумісного використання ресурсів, виступила з ініціативою створення на власному сайті онлайнового центру кооперативної каталогізації для бібліотек України (ЦУКК). Учасником ЦУКК може стати будь-яка бібліотека, яка бере на себе обов'язки щодо виконання правил ЦУКК. На даний час до складу ЦУКК входить майже 15 бібліотек України [2].

Висновки

Виходячи з усього вищесказаного та орієнтуючись на практичний досвід інших держав, слід зробити такі висновки. Для подальшого розвитку корпоративних технологій у наукових бібліотеках України доцільно:

1. Створити базу еталонних бібліографічних записів обов'язкових примірників документів на основі, насамперед, двох провідних бібліотек України (Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Національної парламентської бібліотеки України). Всі записи повинні мати уніфіковану форму бібліографічного опису, яка відповідатиме новому Державному стандарту бібліографічних записів, прийнятому Держстандартом України.

2. На основі отриманої бази еталонних бібліографічних записів започаткувати наповнення розподіленого каталогу провідних бібліотек, які використовують еталонні записи. Для цього необхідно розробити узгоджені рішення щодо правил оброб-

ки вхідного документального потоку на базі відомого протоколу Z39.50. У разі використання різних форм аналітичного опису виникає проблема в роботі протоколу Z39.50, що пов'язана з труднощами поєднання різних систем у єдиному корпоративному проекті.

3. Для подальшого розвитку корпоративних систем необхідно узгодити та спільно координувати доступ до передплачених онлайн-ресурсів, що дасть можливість уникнення дублювання передплати. Гармонізація доступу дасть змогу економії коштів та збільшення кількості передплачених ресурсів.

4. Кожний учасник корпоративної системи має створювати власні інтранет-ресурси, що дозволить у майбутньому інтегрувати їх в екстранет-середовище.

5. На прикладі регіональних консорціумів інших країн необхідно створити власні консорціуми, база для яких вже буде підготовлена провідними бібліотеками України; бібліотеками, які будуть використовувати еталонні записи для створення власних каталогів; бібліотеками, які об'єднуються в корпоративні системи з метою гармонійного створення екстранет-середовища.

Література

1. Библиотечные и компьютерные сети: Россия и Запад / Науч. ред.-сост. Е. И. Кузьмин, М. Н. Усачев. – М.: Либерия, 2003. – Вып. 2. – 200 с.
2. Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського: <http://www.library.kg.ua/>. – Заголовок з екрана.
3. Корпоративные проекты Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Тр. 10-й юбил. междунар. конф. «Крым-2003». – М.: ГПНТБ России, 2003. – Т. 2. – С. 671–673.
4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/online-2007/>. – Заголовок з екрана.
5. Российская государственная библиотека: <http://www.rsl.ru/>. – Загл. с экрана.
6. Российская национальная библиотека: <http://www.nlr.ru/>. – Загл. с экрана.
7. Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий: Ежегодный пленарный доклад Междунар. конф. «Крым-2001». – М.: Изд-во ГПНТБ России, 2002. – 44 с.

УДК 025.178:025.3

Лариса ІВЧЕНКО,

зав. відділу формування музичного фонду НБУВ,
канд. мистецтвознавства

Катерина ЛОБУЗІНА,

мол. наук. співробітник НБУВ, канд. техн. наук

Музичний фонд НБУВ: створення електронного каталогу

Розглянуто проблеми та особливості створення записів електронного каталогу нотних видань. Розроблено робочий лист у системі автоматизації бібліотек «IRBIS» для підтримки каталогізації нотних видань на основі формату UNIMARC. Запропоновано довідково-допоміжні засоби для робочого місця каталогізатора нот. Створено прикладну програму для виведення довідкових показників нотних каталогів на основі записів електронного каталогу.

К л ю ч о в і с л о в а: музична бібліографія, каталогізація нотних видань, електронний каталог нот, робоче місце каталогізатора нот, довідкові показники нотних каталогів.

Особливості бібліографічного опису нотних видань

Відділ формування музичного фонду (ВФМФ) – спеціалізований науковий підрозділ НБУВ у складі Інституту української книги. У відділі здійснюється комплекс робіт – комплектування, організація, обробка та зберігання музичного фонду, забезпечення читачів профільними докумен-

тами та матеріалами, організація інформаційно-бібліографічного обслуговування, науково-бібліографічна та науково-прикладна робота. Відділ є найбільшим і найбагатшим нотосховищем України, його фонд становить понад 230 тис. одиниць збереження (нотні видання і рукописи, книги, періодика, аудіовізуальні матеріали), а хронологічно документи охоплюють період від кінця XVII ст. до сьогодення.

Нотні видання дуже різноманітні, як відомо, до них належать [2; 5; 8; 9]:

- музичні твори з літературним текстом або без нього;
- пісенники з записом музики у вигляді буквенно-цифрового позначення;
- збірники фольклорних матеріалів, які мають нотний запис;
- авторські збірники віршів і пісень, де музичні твори мають значний обсяг;
- навчальні посібники з музики, що переважно містять нотний текст;
- праці науково-дослідного характеру, де об'єктом дослідження є музичні твори.

Об'єктами бібліографічного запису можуть бути також:

- ноти, опубліковані в книзі, журналі та ін.;
- видання образотворчого характеру (листівки, плакати), які містять нотний запис;
- рукописи, ксерокопії, машинописні та інші неопубліковані ноти.

У 2004 р. у відділі розпочато роботу зі створення електронного каталогу (ЕК) у середовищі системи автоматизації бібліотек (САБ) «IRBIS». Електронний каталог передбачає представлення бібліографічної інформації для всіх типів документів відділу і вирішує такі основні завдання:

- забезпечення нового, вищого рівня якості каталогізації та одночасно полегшення процесу бібліографічного опису;
- задоволення інформаційних потреб наукової та творчої спільноти українського суспільства (музикознавців, композиторів, бібліографів, виконавців-професіоналів і любителів музики);
- підготовка друкованих бібліографічних каталогів та покажчиків.

Переваги електронного каталогу перед картковим не потребують поширених коментарів, але особливо багато можливостей отримує від нової бібліотечної технології саме користувач-музикант. Можливість створення багатьох необхідних точок доступу, в т. ч. до кодованої інформації, вимагало би створення численних додаткових традиційних бібліотечних карток. Наприклад, для відображення всієї інформації про моновидання вокального твору, який зберігається в одному повному бібліографічному описі, створеному за новою технологією, могло би знадобитися більше 100 традиційних карток, що пов'язано як зі специфікою інформації нотних документів, так і зі специфікою бібліографічного опису нотних видань. Хоча такий опис принципово не відрізняється від бібліо-

графічного опису книжкових видань, але має особливі риси, зумовлені специфікою змісту та поліграфічного оформлення нотних видань [2; 6; 7]. Зазначимо найбільш специфічні з них.

Звичайно бібліографічний опис здійснюється за титульним аркушем, але титульні аркуші нотних стародруків та антикварних нотних видань досить часто містять інформацію не тільки про твір або твори, які увійшли у видання, оскільки на багато з них друкуються видавничі каталоги або проспекти серій, де зазначаються десятки і навіть сотні видань творів одного або численних авторів. Тому, на відміну від бібліографа книг, бібліограф нотних видань не має змоги просто скористатися інформацією титульної сторінки для того, щоб включити її у відповідні частини бібліографічного опису. У нотних виданнях значно частіше, ніж у книжкових виданнях, трапляється обкладинка, що замінює титульний аркуш, тому бібліографічний опис здійснюється за відомостями обкладинки.

Нотним виданням властива специфічна багатомовність відомостей. Навіть описуючи нотні видання тільки українських і російських видавців, необхідно, крім «музичної» мови знати або хоча б добре орієнтуватися у французькій, італійській, німецькій, польській мовах. Традиційно склалося так, що на титульному аркуші нотного видання одночасно можуть використовуватися і дві, і три, і більше мов (не паралельно) в різних частинах відомостей, і навіть в одному елементі бібліографічного опису. Наприклад, у назві текст може подаватися французькою, італійською, українською або російською мовами. Не виняток – і різномовність (та різномістовність) відомостей на титулі і тих самих відомостей перед нотним текстом.

Ще однією особливістю бібліографічного опису нотних видань є необхідність їх датування, оскільки приблизно до середини 20-х років ХХ ст. нотні видання найчастіше випускалися без зазначення дати. Тому для визначення року видання частіше, ніж при бібліографічному описі книг, необхідно залучати інші відомості – випускні дані, дати цензурного дозволу, авторського права тощо. Інколи є можливість визначити рік видання за біографією композитора і музикознавчими дослідженнями (дата першого видання або рік написання твору), але це можливо лише стосовно творів видатних постатей. Специфічною для нотних видань є визначення року виходу в світ за допомогою видавничих номерів або номерів нотних дощок (щоправда

така дата є приблизною). Для датування нотних видань українських видавців XIX – початку XX ст. бібліографу необхідно самостійно скласти спеціальну таблицю видавничих номерів, що є справою і копіткою, і довготривалою.

Нелегкою є й справа визначення повторності видання, оскільки видавці до початку 20–30-х років XX ст. майже ніколи не зазначали відомості про перевидання. Насправді, повторних видань класичної музики є набагато більше, ніж про це маємо інформацію у бібліографічних покажчиках. Зазвичай видавець зберігав нотні дошки, з яких друкували нотний текст (власне ці дошки й були його основним капіталом). Видавець був одночасно і розповсюджувачем своєї продукції, і, як тільки наклад розкупували, додрукували ще. Нотний текст друкувався зі старих дощок, тому при цьому могла зберігатися навіть стара дата авторського права, а деякі зміни відобразалися лише на титульних аркушах. Наприклад, у видавничих каталогах або проспектах серії збільшувалася кількість рекламаних позицій, можливо змінювався опис характеру поліграфічного оформлення, ілюстрації, кількість комісіонерів у вихідних даних, траплялися і деякі несуттєві, на перший погляд, різницитання у самих вихідних даних. Такі зміни не завжди фіксувалися в бібліографічному описі. Неоднозначним на цей час залишається питання про те, що вважати додатковим тиражем, а що – перевиданням¹.

Важливою є також інформація про формат видання, оскільки досить часто видавець друкував один і той самий твір в декількох форматах. Тобто одночасно виходили два видання з абсолютно однаковими вихідними відомостями та бібліографічними описами², і єдине, що може їх розрізнити, це формат видання.

Текст присвяти у книжковому виданні майже ніколи не потрапляє у бібліографічний опис. Присвята у нотному виданні – явище досить поширене. Текст присвяти, зазвичай, друкується на титульному аркуші, найчастіше у надзаголовкових даних або у відомостях перед нотним текстом. Найчастіше присвята у нотному виданні свідчить

¹ Вважаємо за доцільне робити окремих опис видання і відповідно вважати його окремим виданням (перевиданням), якщо є відмінності на титульних аркушах, у вихідних або випускних даних. Якщо неможливо визначити повторність видання, в описі пізнішого видання у примітках зазначити, що це є передрук зі старих дощок.

² Збігається й видавничий номер (номер нотної дошки), хоча фактично для публікації було підготовлено два комплекти різних дощок.

про безпосередній ідейний зв'язок композитора і особи, якій присвячено твір, про своєрідну інтелектуальну відповідальність за його виникнення. Тому, присвята в нотному виданні, як правило, є важливим елементом бібліографічного опису, хоча і факультативним.

Є численні особливості бібліографічного опису нотних видань, що стосуються літературного інципіту, нумерації творів (опусів), визначення тональності або діапазону голосу, призначення для виконання або переклад для іншого складу виконавців, зазначення інших авторів та співавторів (автор слів, автор перекладу літературного тексту, автори аранжувань, аплікатури тощо).

Крім того, особливістю каталогу нотних видань є необхідність роботи з бібліографічним описом окремих творів збірників нот. У відділі було прийнято методичне рішення розміщувати цю інформацію в поля, що відносяться до змісту видання. Для кожного окремого твору до змісту вносились інформація про: композитора, назву твору, ключові слова. За необхідністю засобами САБ «IRBIS» є можливість створення окремих записів для елементів збірника з розширеним аналітичним описом творів та додатковими точками доступу (паралельні та уніфіковані назви, коди, предметні рубрики, індекси Рубрикатора НБУВ, примітки тощо). Для зручності редагування записів створено додаткові можливості для маркування окремих записів, які потребують подальшої обробки або систематизації та внесення службових редакційних приміток до кожного запису.

Організація роботи САБ «IRBIS» у мережевому режимі у ВФМФ

На одному з комп'ютерів, застосованому в якості сервера, об'єднано всі службові бази даних відділу, електронний каталог НБУВ та базу даних нових надходжень відділу. Бібліографічні бази даних розташовано в одному каталозі, до них організовано доступ із будь-якого з комп'ютерів відділу у мережевому режимі.

Робоче місце для реєстрації нових надходжень

Реєстрація нових надходжень книжкових видань в електронному вигляді у відділі здійснюється з 2006 р. За основу каталогу нових надходжень взято записи електронного каталогу НБУВ, що дозволило використовувати вже створені відділом каталогізації НБУВ записи для ведення книги реєстрації нових надходжень. У разі необхідності

копійований бібліографічний опис доповнюється додатковими точками доступу (персоналія, колектив, предметні рубрики, додаткові індекси Рубрикатора НБУВ, зміст та примітки, ключові слова, анотація).

Робоче місце реєстратора нових надходжень включає такі бази даних:

«ЕС» – електронний каталог НБУВ (≈ 315 000 записів). Для БД «ЕС» написано конвертор глобальної заміни деяких полів і підполів для імпорту електронного каталогу НБУВ у формат даних САБ «IRBIS».

«NEW» – нові надходження (книги). Розроблено робочий лист та формат виведення даних для книги реєстрації нових надходжень і статистичних звітів. До робочого листа підключено БД «ATHRB» – алфавітно-предметний покажчик Рубрикатора НБУВ для музичної літератури та нотних видань.

«JRN» – періодичні видання. БД дає змогу реєстрації нових надходжень музичної періодики та ретроспективного опису фонду відділу. Для монографічних серій, авторських видань та репертуарних збірок, що виходили як випуски періодичних видань, поряд із записом у БД «JRN», де реєструється окремий випуск, створюється запис у БД «NEW» нових надходжень відділу з повним бібліографічним описом випуску із зазначенням назви періодичного видання як назви серії.

«SCORE» – нові надходження (нотні видання). Підключено робочий лист «MUZ06», створений спеціально для каталогізації нотних видань.

Приклад запису в БД періодики «JRN»:

Шифр: Ж36533/2004/47

Журнал

Monumenta artis musicae Sloveniae [Text]. Razred za zgodovinske in druĥbene vede. Classis I. Historia et sociologia / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Muzikoloĥki inġtitut. – Ljubljana : SAZU, 1983. – Періодичність не визначено.

2004 р. 47 (XLVII)

Примірники:

ВФМФ 27.03.2006 р. Прим.: (НБ) IN 2005-291-6 (1)

Приклад запису в БД нових надходжень нотних видань «SCORE»:

Ж36533/2004/47

Novak, Janez Krstnik.

Figaro [Ноти]. Cantate zum geburts oder namenfesten einer mutter / Z. Krstuloviĥ (transkribiral in revidiral) ; A. Nagode (transkribiral in revidiral). – Ljubljana : SAZU, 2004. – 36 p. : faximile + 108 mu-

sic (p.). – (*Monumenta artis musicae Sloveniae / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Muzikoloĥki inġtitut. Razred za zgodovinske in druĥbene vede ; Classis I. Historia et sociologia ; 47*). – Б. ц.

ББК

Щ313(4СЛО)4-81 Novak J.K. + Щ311 + Щ974 + Щ963

Примірники:

ВФМФ 27.03.2006 р. Інв.: (НБ) IN 2005-291-6 (1)

Конвертація баз даних, створених засобами «MS Office»

Одною із суттєвих проблем, яка постає у зв'язку з впровадженням сучасних автоматизованих бібліотечних систем у повсякденну бібліотечну практику є існування значних масивів підготовленої бібліографічної інформації в електронному вигляді у різноманітних форматах (текстові файли (txt), файли і таблиці (doc, rtf) Microsoft Word, файли (xls) Microsoft Excel). На жаль, формат таких інформаційних джерел у більшості випадків не відповідає стандартам обміну бібліографічною інформацією і тому безпосередньо скористатися цими даними неможливо. З метою запобігання повторного введення вже наявних даних, було конвертовано у формат САБ «IRBIS» такі бібліографічні БД:

База даних «GAVR» – «Колекція І. І. Гаврушкевича», створена у середовищі «MS Excel» (≈ 50 записів), містила багато Unicode-символів. За допомогою спеціального конвертора файл «MS Excel» було перетворено у текстовий файл обмінного формату САБ «IRBIS».

База даних «Fond1» – «Музичний фонд України (колекція)», що була створена у вигляді таблиці архівного опису «MS Word» (більше 1500 записів). Базу даних було прийнято в «MS Excel» і конвертовано у текстовий файл обмінного формату САБ «IRBIS».

Запис, імпортований у САБ «IRBIS» (формат виведення даних):

Б. К. М. № 34

Limmer, Franz (1795–?).

Quatuor : [Es] : pour quatre Violoncelles : Oeuvre 11 / Limmer, Franz (1795-?); Dġdġy a Monsieur Joseph Werk, Professeur du Conservatoire de Vienne et Membre de la Chapelle Imperiale Royale par Francois Limmer. – [Parties]. – Vienne : chez Pietro Mechetti q-m Carlo, [1830–1831]. – 4 part. (8, 8, 8, 8 pp.); 32,5 cm. – Pietro Mechetti № 2100; P. M. № 2100.

Приклад запису в базі даних «MS Excel» у файлі формату xls	
Назва поля	Приклад запису
Автор	Limmer, Franz (1795-?)
Інв. №	120242
Шифр зберігання	34
Назва і тональність	Quatuor : [Es]
Для яких інструментів	pour quatre Violoncelles
№ опусу	Oeuvre 11
Відомості про відповідальність, як у виданні	Didit à Monsieur Joseph Werk, Professeur du Conservatoire de Vienne et Membre de la Chapelle Imperiale Royale par Francois Limmer
Вид (парт., голоси)	[Parties]
Місце видання	Vienne
Видавництво	chez Pietro Mechetti q-m Carlo
Інші місця видання, видавці	
Рік видання	[1830-1831]
Кількість партій	4
Одиниця виміру партії	part.
Розмір партій у сторінках	(8, 8, 8, 8 pp.)
Супровідний матеріал	32,5 cm
№ н. д.	Pietro Mechetti № 2100; P. M. № 2100.
Примітки про автора	Мендель: нім. скрипаль, піаніст, композитор. Народився у Відні
Примітки про датування	Рік видання встановлено за: Deutsch, S. 17
Інші примітки	Тит. арк. є тільки в партії vlc 1
Печатки	На тит. арк. у нижній частині суха печатка: Al Odeon / D'ipot de Musique ... St. Petersbourg
Маргіналії	Тит. арк. фрагментарно підфарбовано аквареллю
Дефекти	Обкладинка-обгортка для партій розірвана на місці згину

Примітки: Мендель: нім. скрипаль, піаніст, композитор. Народився у Відні. Рік видання встановлено за: Deutsch, S. 17. Тит. арк. є тільки в партії vlc 1.

Особливі примітки: На тит. арк. у нижній частині суха печатка: Al Odeon / D'ipot de Musique ... St. Petersbourg.; Тит. арк. фрагментарно підфарбовано аквареллю.

Збереженість документа: Обкладинка-обгортка для партій розірвана на місці згину.

Примірники: Інв. 120242

Робочий лист для бібліографічного опису нотних видань

Як уже зазначалося, каталог нотних видань відрізняється від книжкового складом полів. Бібліографічні описи нотних видань містять ряд специфічних полів, підполів та елементів описів, характерних лише для них: уніфікована назва твору, форма представлення нотного тексту, особливі функції авторів видання, номер нотної дошки, мова супровідного тексту, тональність та ін.

За основу робочого листа «MUZ06» було взято стандартний робочий лист САБ «IRBIS» для книжних видань [10]. Розробка робочого листа каталогізатора нотних видань здійснювалася відповідно до міжнародного стандарту обміну бібліографічними даними «UNIMARC» [11; 12; 13].

Основні вкладки та поля робочого листа «MUZ06» складають такі елементи бібліографічного опису:

Коди

- 900: Коди (тип, вид, характер документа)
- 102: Країна
- 101: Мова основного тексту
- 19: ISMN, Н. д. (ідентифікаційний № нотних видань)
- 10: ISBN, ціна
- 11: ISSN

Бібліографічний опис (БО)

- 700: 1-й автор – Заголовок опису
- 701: Співавтори
- 702: Інші АВТОРИ (поети, аранжувальники, редактори, укладачі ...)
- 711: Колективи (організації)
- 200: НАЗВА, відомості про авторство
- 517: Різничитання, перші слова, неосновна назва
- 125: Коди: Ноти та звукозапис
- 205: Відомості про перевидання
- 225: ОБЛАСТЬ СЕРІЇ
- 923: Випуск, частина
- 210: Вихідні дані
- 215: Кількісні характеристики

Розширений БО

- 517: Різничитання, перші слова, неосновна назва
- 510: Паралельна назва
- 541: Переклад назви

- 921: Транслітерована назва
 924: «Інша» назва
 503: (УФ) Уніфікований заголовок форми

Примітки та зміст

- 300: Загальні примітки
 912: Примітки про мову
 320: Примітки про бібліографію
 314: Примітки про інтелектуальну відповідальність
 327: Примітки про зміст
 330: Зміст

Шифр / примірник

- 910: Примірник
 903: Шифр документа в БД
 995: № документа в друкованому каталозі

Систематизація

- 908: Авторський знак
 621: Індеси Рубрикатора НБУВ
 686: Індеси іншої класифікації
 606: Предметна рубрика
 608: Тональність
 610: Ключові слова
 600: Персоналія – ім'я особи
 601: Персоналія – колектив
 331: Анотація

Запис у БД САБ «IRBIS» (формат виведення даних):

№ 60

Бетховен, Людвиг ван (1770–1827).

Бетховен [Ноти] : 1827–1927 : Збірка пісень : [Для голосу з фп.], Вип. 2 / Л. Бетховен; Ред., стаття й прим. Д. Ревуцького. – [К. ; Х. ; Одеса] : Книгоспілка, [1927] (Трест «Київ-Друк». Перша фотоліто-друкарня). – 29 + III с. : іл., портр. – (Музична бібліотека; 4). – Тексти пісень укр., рос. та нім. мовами. – Видавничий каталог на звороті. – На тит. арк. – зміст випуску. – 2000 прим.

Зміст:

Спогад = Воспоминание = Andenken / Сл. Ф. Маттісона ; Укр. переклад Л. Старицької-Черняхівської; Рос. переклад М. Філімонова. – С. 3–6

Пісня Клерхен (I) : Из «Егмонта» Гете = Песня Клерхен (I) : Из «Эгмонта» Гете = Das Lied von Klaerchen (I) : Aus Goethes «Egmont» op. 84 № 1 / Сл. Й. В. Гете ; Укр. переклад М. Рильського ; Рос. переклад С. Андріянова. – С. 7–10

Мінйон = Песня Миньоны = Mignon op. 75 № 1 / Сл. Й. В. Гете ; Укр. переклад М. Рильського ; Рос. переклад А. Майкова. – С. 11–15

«Жив-був король багатий...» : Пісня про блоху = «Король страны далекой...» : Песня о блохе = «Es

war einmal ein Koenig...» op. 75 № 8 / Сл. Й. В. Гете ; Укр. переклад Д. Ревуцького ; Рос. переклад М. Філімонова. – С. 16–19

Насолода смутку = Отрада грусти = Wohne der Wehmut op. 83 № 1 / Сл. Й. В. Гете; Укр. переклад Д. Ревуцького; Рос. переклад М. Філімонова. – С. 20–21

Прагнення = Страстное желание = Sehnsucht op. 83 № 2 / Сл. Й. В. Гете; Укр. переклад М. Зерова; Рос. переклад М. Філімонова. – С. 22–25

Бардів дух = Дух барда = Der Bardengeist / Сл. Ф. Р. Герман; Укр. переклад Л. Старицької-Черняхівської; Рос. переклад М. Філімонова. – С. 26–27

Покора = Покорность судьбе = Resignation / Сл. П. Гаугвіца; Укр. переклад М. Рильського; Рос. переклад С. Андріянова. – С. 28–29

Індекс Рубрикатора НБУВ: Щ943.2-043.4 я44

Рубрики: Голос; Акомпанемент на одному інструменті; Фортепіано

Анотація: У примітках міститься бібліографія видань перекладів текстів та відомості про перші видання цих пісень.

Дод. точки доступу:

Адріянов, С. \пер\
 Герман, Ф. Р. \авт. сл\
 Гете, Йоганн Вольфганг (1749–1832) \авт. сл\
 Зеров, Микола Костянтинівич (1890–1937) \пер\
 Майков, Аполлон Миколайович (1821–1897) \пер\
 Маттісон, Фр. \авт. сл\
 Ревуцький, Дмитро Миколайович (1881–1941) \ред\
 Рильський, Максим Тадейович (1895–1964) \пер\
 Старицька-Черняхівська, Людмила Михайлівна (1868–1941) \пер\
 Філімонов, М. \пер\
Примірники:
 ВФМФ Інв. : НОТИ 65354; Інв. : НОТИ 62846; Інв. : НОТИ 112946

Запис із маркерами полів у робочому листі «MUZ06»:

#101: ger
 #101: rus
 #101: ukr
 #102: UA
 #125: ^Cp41^1c0^5s8
 #19: ^A2 Н.д.^B165.
 #200: ^ABетховен^E1827–1927 : Збірка пісень : [Для голосу з фп.] ^FРед., стаття й прим. Д. Ревуцького
 #210: ^D[1927]^СКниоспілка^A[К.^XX.^УО.]^

- І Трест «Київ-Друк». Перша фото-літо-друкарня
- #215: ^A29 + III^Ca-іл^0с-портр^X2000
- #225: ^N1^AMузична бібліотека^V4
- #320: Видавничий каталог на звороті
- #327: На тит. арк. – зміст випуску
- #330: ^ССпогад = Воспоминание = Andenken ^ГСл. Ф. Маттісона; Укр. переклад Л. Старицької-Черняхівської; Рос. переклад М. Филимонова^43-6
- #330: ^СПісня Клерхен (I) : Из «Егмонта» Гете = Песня Клерхен (I) : Из «Эгмонта» Гете = Das Lied von Klaerchen (I) : Aus Goethes «Egmont» op. 84 № 1 ^ГСл. Й. В. Гете; Укр. переклад М. Рильського; Рос. переклад С. Андріянова^47-10
- #330: ^СМінйон = Песня Миньоны = Mignon op. 75 № 1 ^ГСл. Й. В. Гете; Укр. переклад М. Рильського; Рос. переклад А. Майкова^411-15
- #330: ^С»Жив-був король багатий...» : Пісня про блоху = «Король страны далекой...» : Песня о блохе = «Es war einmal ein Koenig...» op. 75 № 8 ^ГСл. Й. В. Гете; Укр. переклад Д. Ревуцького; Рос. переклад М. Филимонова^416-19
- #330: ^СНасолода смутку = Отрада грусти = Wohne der Wehmut op. 83 № 1 ^ГСл. Й. В. Гете; Укр. переклад Д. Ревуцького; Рос. переклад М. Филимонова^420-21
- #330: ^СПрагнення = Страстное желание = Sehnsucht op. 83 № 2 ^ГСл. Й. В. Гете; Укр. переклад М. Зерова; Рос. переклад М. Филимонова^422-25
- #330: ^СБардів дух = Дух барда = Der Bardengeist ^ГСл. Ф. Р. Герман; Укр. переклад Л. Старицької-Черняхівської; Рос. переклад М. Филимонова^426-27
- #330: ^СПокора = Покорность судьбе = Resignation ^ГСл. П. Гаугвіца; Укр. переклад М. Рильського; Рос. переклад С. Андріянова^428-29
- #331: У примітках міститься бібліографія видань перекладів текстів та відомості про перші видання цих пісень
- #606: ^343^AФортепіано
- #606: ^362^AGолос
- #606: ^37^AAкомпанемент на одному інструменті
- #621: Ц943.2-043.4 я44
- #700: ^ABетховен^ВЛ.^GLюдвиг ван^F1770-1827^8AT^RBeethoven, L. van
- #702: ^U2^4020 Авт. сл.^AMаттісон^ВФр.
- #702: ^U2^4000 Ред.^ARевуцький^ВД. М.^GDмитро Миколайович ^F1881-1941
- #702: ^U2^4020 Авт. сл.^AGерман^ВФ. Р.
- #702: ^U2^4020 Авт. сл.^AGете^ВЙ. В.^GЙоганн

- Вольфганг^F1749-1832
- #702: ^U2^4730 Пер.^AAдріянов ^BC.
- #702: ^U2^4730 Пер.^AZеров^ВМ. К.^GMикола Костянтинівич ^F1890-1937
- #702: ^U2^4730 Пер.^AMайков^ВА. М.^GАполлон Миколайович ^F1821-1897
- #702: ^U2^4730 Пер.^ARильський^1^D^Y^L^P^ВМ. Т.^GМаксим Тадейович^F1895-1964
- #702: ^U2^4730 Пер.^AСтарицька-Черняхівська^ВЛ. М.^GLюдмила Михайлівна^F1868-1941
- #702: ^U2^4730 Пер.^AФилимонов^ВМ.
- #900: ^Tc^B10
- #903: № 60
- #908: Б54
- #910: ^A0^ВНоти 112946^ДВФМФ
- #910: ^A0^ВНоти 62846^ДВФМФ
- #910: ^A0^ВНоти 65354^ДВФМФ
- #912: Тексти пісень укр., рос. та нім. мовами
- #923: ^U1^НВип. 2

Допоміжно-довідковий апарат каталогізатора нотних видань

Для прискорення та підвищення якості роботи каталогізатора проведено роботу з удосконалення службових довідкових словників робочого листа нотних видань, термінологію словників поповнено термінами специфічними саме для бібліографічного опису нот та їх формулюваннями українською мовою.

Відредаговано допоміжний словник для визначення типу нотного документа (видання, рукопис, репрографія, електронний ресурс).

Відповідно до стандартів, прийнятих для бібліографічного опису нотних видань, відредаговано та підключено допоміжні словники визначення характеру нотного документа (за складом, матеріальною конструкцією, призначенням, наявністю супровідного матеріалу) [1-3]:

Склад видання

- Моновидання
- Збірник творів одного композитора
- Збірник творів різних композиторів
- Жанрово-тематичний збірник
- Репертуарний збірник

Форма видання

- Книжковий блок
- Буклет, листівка
- Аркушеве видання
- Брошура
- Комплект
- Комбіноване видання

Навчальні видання

Навчальне видання
Підручник
Збірник вправ, задач
Етюд
Хрестоматія
Методичний матеріал, інструкція
Школи гри
Практикум, інструкція
Самовчитель, для самостійної роботи

Особливий характер видання

Депонований рукопис
Неопублікований документ
Офіційне видання (гімни)
Перекладене видання

Рідкісні нотні видання

Рідкісна книга
Архівні матеріали
Книга, нотне видання до 1850 р.
Стародрукована книга або ноти до 1800 р.

Супровідний матеріал

Бібліографія, проспект видавництва або серії
Тематичний покажчик
Лібрето або текст
Біографія композитора
Біографія виконавця або історія ансамблю
Біографія аранжувальника
Історичні відомості про інструменти
Інформація про техніку виконання муз. твору
Історичні відомості про музику
Етнологічна (фольклорна) інформація
Інший супровідний матеріал

Створено допоміжний словник назв міст. Із БД «ЕС» – електронний каталог НБУВ – прийнято унікальні дані назв міст та конвертовано у допоміжний словник робочого листа «MUZ06» (≈ 3000 найменувань українською та іноземними мовами).

Відредаговано словник із кодами функцій авторів нотного видання (не композиторів). Хоча перелік функцій осіб, які беруть участь у створенні видання, досить різноманітний, до словника були відібрані ті функції, котрі важливі для характеристики саме нотного видання та подальшого пошуку нотної бібліографії (редактори, укладачі, автори тексту, автори музичних тем, оркеструвальники, ілюстратори та інші). Підключено словник для кодування тональностей.

Відкориговано словник типів представлення нотного тексту:

Партитура
Партитура та голоси

Голоси (інструментальні, вокальні партії)
Клавір
Клавір із додатком окремих партій
Хорова партитура з клавішним інструментом
Хорова партитура a capella
Хорова партитура та голоси
Дирекціон
Для сольного виконання
Інший

Підключено словник коментарію до персоналій у нотних виданнях:

Біографічні відомості
З репертуару виконавця, улюблені музичні твори
Портрет, фотографія
Присвячено особистості

Створено додаткові індекси БД та підключено пошукові словники, словники для автоматичного введення даних у робочому листі для таких елементів вводу:

Дати життя автора
Країна проживання автора
Функція автора
Місце друку (друкарня)
Екслібрис
Географічний підзаголовок
Хронологічний підзаголовок
Форма подання нотного тексту
Коди (партитура, клавір ...)
Характер нотного документа
Тональність

Авторитетні файли для нотних видань

БД «ATHRB» та БД «HELP». Для надання тематичного доступу до бібліографічних БД відповідно внутрішньо-бібліотечній технології, прийнятій у НБУВ, до робочого листа систематизатора нотних видань САБ «IRBIS» підключено Рубрикатор НБУВ. У БД «ATHRB» (алфавітно-предметний покажчик) та БД «HELP» (ієрархічне представлення) конвертовано дані з Рубрикатора НБУВ для музичної літератури та нотних видань. Рубрикатор можна використовувати для автоматичного введення індексів та пошуку бібліографічної інформації. Наявність довідкових БД рубрикатора (в ієрархічному та предметному вигляді) дозволило автоматизувати процеси, пов'язані із систематизацією музичних і нотних видань, запобігти помилок в індексах, прискорити пошук рубрик за необхідними тематичними фрагментами.

БД «ATHRA» – індивідуальні автори. Удосконалено формати виведення даних (у тому числі дода-

но виведення поля 710 – ім'я особи іншою мовою), змінено індекс БД та пошуковий словник. Створення авторитетного файлу авторів особливо важливо для бібліографічного опису нотних видань, оскільки за стандартом БО заголовком запису є уніфіковане ім'я композитора мовою каталогізації (у нашому випадку українською мовою). Тому за заголовок авторитетного запису індивідуального автора саме і було обрано усталений або транслітерований варіант імені автора українською мовою.

Запис БД «ATHRA» (формат виведення даних):
Індивідуальний автор

Падеревський Ігнацій (1860–1941).

Ім'я іншою мовою:

1. (lat) Paderewski Ignacy (1860–1941).
2. (rus) Падеревский Игнацы (1860–1941).

Довідкова примітка:

Польський композитор. Народився в Україні в с. Курилівка (Вінницька обл.). Багато гастролював, у т. ч. в Києві (1899).

Запис БД «ATHRA» з маркерами полів:

- #210: ^91^8ukr^!1^АПадеревський
 ^ВІ.^GІгнацій^F1860–1941
 #300: ^АПольський композитор. Народився в Україні в с. Курилівка (Вінницька обл.). Багато гастролював, у т. ч. в Києві (1899).
 #710: ^91^8lat^АPaderewski^ВІ.^GІгнацы^F1860–1941
 #710: ^91^8rus^АПадеревский ^ВІ.^GІГгнацы^F1860–1941^326
 #920: ATHRA

БД «ATHRC» – колективні автори. Передбачає ведення авторитетних записів нотних видавництва та організацій, які друкували ноти (у тому числі введення хронологічних таблиць нотних дощок видавництва).

БД «ATHRS» – предметні рубрики. Удосконалено формати виведення даних (у тому числі додано виведення поля 710 – назва рубрики іншою мовою), змінено індекс БД та пошуковий словник. Створено записи на окремі музичні засоби виконання, де паралельно наводяться назви інструментів кількома іноземними мовами, що особливо важливо для бібліографів. Авторитетний файл предметних рубрик надає можливість тематичного

розкриття нотного фонду за предметним принципом, відмінним від ієрархічного рубрикатора. Предметний доступ до бібліографічних записів дозволить здійснювати альтернативний, більш докладний та гнучкий пошук мовою близької до природної, комбінувати пошукові терміни за різними категоріями (засоби виконання, жанри, школи, географічні регіони та хронологічні періоди).

Запис БД «ATHRS» (формат виведення даних):
Предметна рубрика

Сопілка

див. також ширше поняття:

Флейта

Рубрика іншою мовою:

- (bel) Дудка
 (rus) Дуда
 (rus) Сопель
 (rus) Сопилка

Індекс рубрикатора НБУВ:

Щ957.29 Сопілка

Запис БД «ATHRS» з маркерами полів:

- #210: ^!1^АСопілка
 #510: ^5g^АФлейта
 #689: ^АЩ957.29 Сопілка
 #710: ^8bel^АДудка
 #710: ^8rus^АДуда
 #710: ^8rus^АСопель
 #710: ^АСопилка
 #920: ATHRS

Пошукові словники

Для надання зручного доступу до необхідних елементів бібліографічного опису нотного видання було відкореговано індекси БД нотних видань та підключено пошукові словники. Остаточний варіант набору пошукових словників включає такі 34 основні елементи:

- Ключові слова
- Автор
- Країна проживання автора
- Роки життя автора
- Функція інших авторів
- Назва
- Форма представлення нотного тексту
- Коди (партитура, клавір ...)
- Тональність
- Серія

Видавництво
 Місце видання
 Рік видання
 Типографія
 Країна видання
 Мова видання
 Вид/Тип документа
 Характер нотного документа
 Предметні рубрики
 Рубрикатор
 Індокси Рубрикатора НБУВ
 Географічні назви
 Персоналія
 № запису в друкованому каталозі
 Особливості екземпляра
 Автограф
 Екслібрис
 Номери (Н. д., ISBN/ISSN)
 Шифр документа
 Місце зберігання
 Колекція
 Канал надходження
 № запису КСО
 Інвентарні №

Бібліографічні бази даних різного призначення

За своїм наповненням та призначенням створені засобами САБ «IRBIS» бібліографічні БД відділу формування музичного фонду НБУВ варто поділити на такі основні групи:

Службові БД

ЕС Електронний каталог НБУВ
NEW Нові надходження (книги)
SCORE Нові надходження (нотні видання)
AV Аудіовізуальні матеріали
EXB Книжкові виставки НБУВ
COL Наукові паспорти колекцій

Авторитетні файли

ATHRA Індивідуальні автори
ATHRC Колективні автори
ATHRS Предметні рубрики
ATHRB Алфавітно-предметний покажчик до Рубрикатора НБУВ
HELP Рубрикатор НБУВ

Періодика

JRN Періодичні видання
MUS20 Аналітичний опис журналу «Музика»

Окремі колекції

FOND1 Музичний фонд України (колекція)
GAVR Колекція І. І. Гаврушкевича
KDA Нотна бібліотека Київської духовної академії (КДА)
ROZUM Нотне зібрання Розумовських
SKU СКУ (Спілка Композиторів України)

Тематичні зібрання

B1917 Укр. нотні видання (1917–1923)
INSTR Укр. нотні видання (1924–1934) – інструментальна музика
JINDR Нотні видання видавництва «Індржишек»
VOCAL Укр. нотні видання (1924–1934) – вокальна музика

Друковані каталоги на основі баз даних «IRBIS»

Створення окремих тематичних БД відділу з розширеним бібліографічним описом видань (примітки, зміст, ілюстрації) передбачає подальше видання окремих спеціалізованих друкованих каталогів. Основною особливістю друкованого каталогу, на відміну від інформації в електронному вигляді, є наявність додаткових точок доступу до бібліографічної інформації за допомогою різноманітних алфавітно-предметних покажчиків. Як правило, укладання таких покажчиків – це трудомістка робота, яку за масштабом можна порівняти з укладанням та редагуванням самого каталогу. Наявність бібліографічної інформації у вигляді баз даних дозволяє автоматизувати цей процес і разом із виведенням інформації у вигляді каталогу отримати цілу низку покажчиків різного призначення.

З цією метою було введено у робочому листі для бібліографічного опису нотних видань додаткове поле 995: «№ запису у друкованому каталозі» і розроблено прикладну програму, що дозволяє опрацювати бібліографічні БД «IRBIS» та створювати традиційні алфавітні покажчики з посиланням на маркер поля 995 (покажчики авторів, назв, серій, видавництв і друкарень, місць видань, хронологічний, географічний, персоналії, автографів, штампів та печаток, систематичний).

Запропоновані технологічні рішення було використано під час підготовки до друку ретроспективного наукового каталогу «Українські нотні видання 1917–1923 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (І. В. Савченко, 2007).

Перспективи

Сучасний етап створення електронного каталогу ВФМФ характеризується продовженням роботи з наповнення окремих БД. У відділі було прийнято рішення про створення складових майбутньої національної бібліографії нотних видань, представлених на першому етапі БД найвідоміших нотовидавництв. Тобто вирішальним є не хронологічний, а видавничий принцип. Для нот, опублікованих до 1917 р., такий принцип відбору є суттєвим, оскільки нотні видання як правило не датувалися. Спосіб відбору літератури за видавничим принципом дає змогу за наявності видавничих каталогів або видавничих реклам, проспектів, серій реконструювати повний видавничий репертуар. Злиття окремих БД видавництв і доповнення інформацією про нотні видання маловідомих фірм та установ стануть черговими етапами у наближенні до ідеально-вичерпного електронного каталогу відділу.

Список

використаних джерел

1. ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие правила составления. – М.: ИПК Изд-во стандартов, 2004. – 48 с.
2. ГОСТ 7.16-79. Библиографическое описание нотных изданий. – М.: Изд-во стандартов, 1979. – 33 с.
3. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види: терміни та визначення [Розроб.: І. В. Лупандін та ін.]. – Введ. 23. 02. 95. – К.: Держстандарт України. – 1995. – 48 с.
4. Книга: Энциклопедия / Всероссийская книжная палата; В. М. Жарков (гл. ред.). – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1999. – 799 с.
5. Колтыпина Г. Б. Нотография // Музыкальная энциклопедия: В 5 т. / Ред. Ю. В. Келдыш. – М., 1976. – Т. 3. – С. 1027–1039.
6. Кондра С. Особливості нотографії. – К., 1928. – 21 с.
7. Новикова Е. А. Библиографическое описание и организация каталога нотных изданий. – М.: Кн. палата, 1948. – 92 с.
8. Нотные издания и проблемы их каталогизации / Л. П. Семенов, М. Ю. Воеводина, Л. П. Семенов, М. Ю. Воеводина // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 40. – С. 88–92.
9. Российские правила каталогизации : [В 2 ч.] / Авт. коллектив: Н. Н. Каспарова (рук.) и др.; Рос. библ. асоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – М., 2005. – Ч. 2: Специальные правила каталогизации отдельных видов документов. – 2005 [Электронный ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.nilc.ru>. – Загл. с экрана.
10. Система автоматизации библиотек «ИРБИС»: Общее описание системы / А. И. Бродовский (сост.). – М.: ГПНТБ России, 2002. – 260 с.
11. Guidelines for Using UNIMARC for Music // IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Core Programme (UBCIM) / IFLA [Electronic resource] / Way of access: URL: <http://www.ifla.org>.
12. UNIMARC Manual. Bibliographic Format: Руководство по применению UNIMARC для библиографических данных: Фрагменты 2-го изд.: Изм. и доп. к 1-му изд. / Международная федерация библ. асоц. и учреждений (ИФЛА); ГПНТБ России. – М.: ГПНТБ России, 1998. – 52 с.
13. UNIMARC / Authorities. Международный коммуникативный формат UNIMARC для авторитетных/нормативных записей. – М.: ГПНТБ, РГБ, РКП, 1994. – 100 с.

Сергій МЩУК,

доцент Міжнародного науково-технічного університету,
канд. іст. наук

Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В. М. Перетца в Україні

У статті висвітлюється науковий внесок відомого літературознавця В. М. Перетца (1870–1935) у розвиток науково-бібліографічного опису рукописних книг і стародруків, методики наукового дослідження текстів книжкових пам'яток. Розкривається діяльність членів семінарії російської філології, зокрема, О. Назаревського, О. Багрія, М. Гудзія, С. Маслова, О. Грузинського, Є. Тимченка, С. Щеглової, В. Адріанової та інших, у деяких українських установах, де зберігалися рідкісні та цінні колекції книжок та рукописів у Києві, Ніжині, Полтаві, Житомирі, Катеринославі, Львові.

Ключові слова: В. М. Перетц, рукописна книга, стародрук, палеографія, бібліографія, книгознавство, семінарії російської філології.

Період кінця 80-х – 10-х років ХХ ст. є важливий в історії українського книгознавства, коли відбувається становлення камеральних та едиційних методів археографії рукописної книги та бібліографії стародруків.

Книгознавча діяльність відомих українських учених щодо збирання книжково-рукописної спадщини, які доклали багато зусиль у започаткуванні наукового описування та вивчення історії рукописної книги і стародруків ХІХ – початку ХХ ст. досліджувалася тією чи іншою мірою такими сучасними дослідниками книги, як Я. Д. Ісаєвич, М. В. Галушко, О. М. Колосовська, С. В. Сохань, Н. М. Шалашна, Г. І. Ковальчук, Н. Ф. Королевич, В. І. Ульяновський, Н. І. Черниш та іншими. У полі зору цих дослідників опинилися питання внеску в історико-книгознавчі розвідки щодо окремих особистостей (А. С. Петрушевич, І. С. Свенціцький, М. І. Петров, І. Кревецький, І. Огієнко, С. І. Маслов, М. Максимович та інші).

В. М. Перетц (1870–1935) – видатний літературознавець, дійсний член Петербурзької АН з 1914 р., дійсний член Всеукраїнської академії наук з 1919 р., багато працював у галузі історії української та російської літератури, зокрема відомий як дослідник пам'ятки «Слово о полку Ігоревім»¹. Під час навчання на історико-філологічному факультеті Пе-

тербурзького університету під впливом академіків О. Соболевського та О. Веселовського В. М. Перетц розпочав наукову роботу з дослідження давньої літератури. Після закінчення університету він працював на кафедрі російської мови університету, в гімназії, жіночому інституті, в 1891–1903 рр. – приват-доцент, у 1902 р. – доктор. З 1903 по 1914 р. – професор Київського університету, де організував «Семинарий русской филологии» і виховав плеяду молодих здібних дослідників. У Петербурзі В. М. Перетц заснував «Товариство прихильників української історії, письменства та мови»².

Особистість В. М. Перетца та роль його семінарії з філології, який був організований ним у Київському університеті св. Володимира, коли він викладав лекції с історії давньоруської літератури, не знайшла відповідного висвітлення у спеціальних наукових дослідженнях. Історія створення та діяльність його семінарії за перші п'ять років існування викладена в окремій праці³. Внесок В. М. Перетца у формування теоретичних засад структури та принципів опису рукописних книг відзначався Л. А. Дубровіною⁴.

¹Провідники духовності в Україні / За ред. І. Ф. Кураца. – К., 2003. – С. 514–515.

²Семинарий русской филологии при Императорском университете св. Владимира под руководством В. Н. Перетца. Первое пятилетие. – К., 1912.

⁴Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 59–62.

¹Список наукових праць акад. В. М. Перетца // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – С. 265–272.

Про значення семінарія В. М. Перетца згадувалося у деяких оглядових та ювілейних статтях українських учених, зокрема, М. К. Гудзія, Л. Махновця, О. Оглобліна, О. О. Шахматова та Н. А. Котляревського, В. П. Ляхоцького, Т. Щербань⁵. Багато приділялося уваги його внеску як літературознавця, вихователя вчених у статті І. Я. Дзири⁶. Методологічна праця «Из лекции по истории русской литературы»⁷ стала результатом ретельної джерелознавчої діяльності (п. 30 спеціально присвячений джерелам, евристиці, опису рукописів). Цілісного уявлення про його внесок у опис рукописних та книжкових пам'яток і досі немає. Разом із тим цей внесок сьогодні має не лише історіографічне, а й науково-практичне значення для усвідомлення історико-культурної спадщини України, розвиток кодикологічних та кодикографічних досліджень. Не визначено місце В. М. Перетца серед українських книгознавців кінця XIX – початку XX ст.

У кінці XIX – на початку XX ст. відбувається розвиток камеральних методів аналізу книжкової спадщини, накопичення описового матеріалу є важливою умовою формування науки від практичної стадії до оформлення у самостійну науку. Разом із тим цей аспект є недостатньо оціненим в історіографії книгознавства. Він формувався у єдиному руслі розвитку історико-філологічних студій у галузі історії книжкових пам'яток багатьма вченими і пов'язаний із необхідністю науково-

го бібліографічного та археографічного опису рукописів і стародруків як історичних джерел.

У другій половині XIX ст. розгортається науково-реєстраційна діяльність у галузі обліку та опису рукописних книг і стародруків. Російські академічні і церковні дослідники проводили значну роботу в цій галузі. Наукова цінність описування та атрибуції за цей період значно зростає, і напружується науковий метод атрибуції та ідентифікації. Створюються каталоги рукописів, які вміщували опис фондів петербурзьких і московських архівів, бібліотек та приватних колекцій середини – кінця XIX ст.

Вже у першій половині – середині XIX ст. видають фундаментальні каталоги рукописних книг перші російські археографи рукописної книги: П. І. Соколов, який підготував опис рукописних книг Бібліотеки Академії наук у Санкт-Петербурзі⁸; К. Калайдович та П. Строев – пам'ятки з бібліотеки графа Ф. А. Толстого; П. Строев – бібліотеку Імператорського московського товариства історії та старожитностей російських; Московського Румянцевського музею – А. Х. Востоков, перший видавець Остромирова Євангелія⁹. По рукописам Імператорської публічної бібліотеки видає каталог А. Ф. Бичков¹⁰. Для багатьох дослідників ці праці стали своєрідними археографо-бібліографічними підручниками.

У 70–80-х роках видаються каталоги А. Вікторова, Ф. І. Буслаєва, О. В. Горського та К. М. Невоструєва, М. М. Сперанського, П. Строева, В. М. Ундольського, А. Попова, А. О. Титова, А. І. Яцимирського, Д. Прозоровського та інших¹¹. Опис деяких

⁵ Гудзій М. К. Пам'яті академіка В. М. Перетца (1870–1935) // Рад. літературознавство. – 1965. – № 12. – С. 45–49; Махновець Л. Володимир Перетц: (До 100-річчя від дня народження корифея рос. та укр. філології) // Рад. літературознавство. – 1970. – № 1. – С. 52–60; Оглоблін О. Життєпис академіка Володимира Перетца: (З приводу 35-ої річниці його наук. діяльності) // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – С. 253–257; Шахматов О. О., Котляревський Н. А. Записка про наукову діяльність та наукові праці Володимира Миколайовича Перетца: (До 1913 р. включно) // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – С. 258–264; Щербань Т. Видатний внесок у становлення української науки // Вісн. НАН України. – 1995. – № 1/2. – С. 67–76; Ляхоцький В. «Семінарії російської філології» В. Перетца і його учасники: (До 90-ї річниці від дня створення) // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 27–29.

⁶ Дзира Я. І. Першовідкривач українських старожитностей, будівничий Київської філологічної школи: До 100-річчя від дня народження В. М. Перетца // Укр. іст. журн. – 1970. – № 1. – С. 135–137.

⁷ Перетц В. Н. Из лекций по истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. – К., 1914.

⁸ Соколов П. И. Каталог обстоятельный российский рукописным книгам к российской истории и географии принадлежащих, в Академической библиотеке находящихся. – СПб., 1818.

⁹ Калайдович А., Строев П. Обстоятельное описание славяно-русских рукописей, хранящихся в Москве, в библиотеке графа Ф. А. Толстого. – М., 1825; Строев П. Библиотека Императорского московского общества истории и древностей российских. – М., 1845; Востоков А. Х. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. – СПб., 1842.

¹⁰ Бичков А. Ф. Описание церковно-славянских и русских рукописных сборников Императорской публичной библиотеки. – СПб., [б. д.]. – Ч. 1–2.

¹¹ Викторова А. Собрание рукописей И. Д. Беляева. – М., 1881; Горский А. В., Невоструев К. И. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. – М., 1855–1917. – Т. 1–4; Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского, описанные самим составите-

рукописних книг, які зберігалися в бібліотеці Троїце-Сергієвої лаври, належить архимандриту Леониду¹². Е. Калужняцький доповнює бібліографію російського церковного друку¹³.

У 90-х роках XIX ст. процес опису колекцій та зібрань продовжується археографічними працями А. Родосського, який підготував фундаментальний опис рукописів Санкт-Петербурзької духовної академії, та М. Н. Сперанського, котрий описав рукописні книги Тверського музею¹⁴. Короткий огляд колекцій Росії подає В. Іконников¹⁵. Поглиблений філологічний опис рукописів характеризує науковий опис рукописних книг Софійської бібліотеки Санкт-Петербурзької духовної академії Д. І. Абрамовича¹⁶. П. Георгієвський перед війною видає фундаментальний опис зібрання М. С. Тихонравова¹⁷.

Зроблені узагальнення щодо наукових засад кодікологічного, а не лише літературознавчого та мовознавчого опису, створюються підручники з палеографії слов'янської книги, зокрема, «Славяно-русская палеография» А. І. Соболевського¹⁸,

лем и бывшим владельцем собрания. С приложением очерка собрания рукописей В. М. Ундольского в полном составе, написанное А. Е. Викторовым. – М., 1870; Попов А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. – М., 1872; Титов А. А. Рукописи славянские и русские, принадлежащие И. А. Вахрамееву. – М., 1888; Яцимирский А. И. Описание старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукина. – М., 1897; Прозоровский Д. Описание древних рукописей, хранящихся в Музее Императорского археологического общества. – СПб., 1879.

¹² Леонид арх. Сведения о некоторых славянских рукописях, поступивших из св. Троице-Сергиевой Лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 г. // ЧОИДР. – М., 1883. – Кн. 2. – С. 81–107.

¹³ Калужняцкий Э. К библиографии церковно-славянских печатных изданий в России. – СПб.: Тип. АН, 1886.

¹⁴ Родосский А. Описание 432-х рукописей, принадлежащих С.-Петербургской духовной академии и составляющих ее первое по времени собрание. – СПб., 1894; Сперанский М. Н. Описание рукописей Тверского музея // ЧОИДР. – М., 1891.

¹⁵ Иконников В. И. Новые коллекции рукописей в России. – К.: Типогр. Импер. ун-та св. Владимира, 1890.

¹⁶ Абрамович Д. И. Описание рукописей Санкт-Петербургской духовной академии: Софийская библиотека: В 3-х вып. – СПб., 1905. – Вып. 1; СПб., 1907. – Вып. 2; СПб., 1910. – Вып. 3.

¹⁷ Георгієвський П. Собрание Н. С. Тихонравова. – М., 1913.

¹⁸ Соболевский А. И. Славяно-русская палеография: Лекции А. И. Соболевского. – СПб., 1908. – Т. 2. – 120 с.; Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. – М., 1906.

який розвиває палеографічні дослідження славяно-руських рукописів¹⁹, продовжуючи дослідження І. Срезневського²⁰.

Перші підступи до поглибленого дослідження рукописів у палеографічному аспекті відзначені в кінці XIX – на початку XX ст., зокрема, видання щодо паперу та папірень у Московській державі М. Лихачова²¹. Узагальнення досліджень стародруків та рукописних книг і перші методики опису цілком очевидно хронологічно не збігаються: рукописна книга, складніша за походженням та атрибуцією, трудомістка для опису. Тому першим посібником, який узагальнював досягнення в галузі опису, бібліографії стародруків вважається «Очерк славяно-русской библиографии» В. М. Ундольського²².

У цей період почалося описування церковних книжкових та стародрукованих збірок єпархіальних зібрань, духовних семінарій, монастирських бібліотек в Україні. Як правило, ці збірки вивчалися як істориками церкви, так і філологами, істориками літератури та літературознавцями, мовознавцями, діалектологами та іншими дослідниками. Опис рукописної старовини у Наддніпрянській Україні певною мірою пов'язаний зі створенням Церковно-археологічного музею та Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії в 1874 р., де за спеціальною постановою було зібрано книжкові колекції та зібрання з єпархіальних книгосховищ, а також виникненням єпархіальних давньосховищ і церковно-археологічних товариств в інших єпархіях України: Волинській, Подільській, Харківській, Херсонській, Чернігівській.

У 1889 р. І. Тихомиров видав систематичний каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської православної духовної семінарії церковно-слов'янською та російською мовами²³. Цим ката-

¹⁹ Соболевский А. И. Каталог славяно-русской палеографической выставки в Археологическом институте. – СПб., 1907; Он же. Новый сборник палеографических снимков с русских рукописей XI–XVIII вв. – СПб., 1906.

²⁰ Срезневский И. И. Славяно-русская палеография XI–XIV вв. Лекции, читанные в Императорском С.-Петербургском университете в 1865–1880 гг. – СПб., 1885.

²¹ Лихачов М. Н. Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве. – СПб., 1891.

²² Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – М., 1871.

²³ Тихомиров И. Систематический каталог книг на церковно-славянском и русском языках фундаментальной библиотеки Волинской духовной семинарии. – Почеаев, 1889. – С. 1–22.

логом надалі користувалися всі дослідники фондів семінарія В. М. Перетца.

М. Трипольський вивчає волинські рукописні євангелія, у його власній збірці було унікальне Євангеліє 1571 р. та Острозька Біблія 1580–1581 рр. із численими приписками, які пізніше описував член семінарія В. М. Перетца О. Назаревський²⁴.

У дослідженні рукописних книг в останній третині XIX ст. поступово виділяються окремі аспекти, які становлять необхідне тло комплексного дослідження рукопису: мовознавчий, літературознавчий, джерелознавчий, текстологічний, філігранознавчий та ін.²⁵ Зацікавлення окремого вченого відображались на описах: кожний у першу чергу звертав увагу на детальний аналіз тих характеристик книги, які відповідали його професійно-науковій спеціалізації. Іноді це тісно пов'язувалося з вивченням історії друку.

Почалося вивчення волинських, подільських, чернігівських колекцій рукописних книг і стародруків, зокрема, С. Барановського – щодо історії волинських православних друкарень²⁶, Т. І. Беленького – церковно-богослужбових книг зі збірки комітету для історико-статистичного опису Подільської єпархії²⁷.

Рукописи Почаївської лаври, які були передані до Церковно-археологічного музею при КДА, вперше були описані В. Березиним²⁸, студентом 2-го курсу церковно-практичного відділу КДА. Книга була високо оцінена та висунута на Євгенієво-Румянцевську премію. Ним же були описані турецько-татарські рукописи, які зберігалися у бібліоте-

ках С.-Петербурга²⁹. Опис стародруків Подольського церковного історико-археологічного товариства був складений Є. І. Сецінським³⁰.

Науковий опис та мовознавче дослідження рукописів бібліотеки Історико-філологічного інституту імені князя Безбородька в Ніжині здійснив М. Сперанський³¹, а опис рукописів Чернігівської духовної семінарії – М. Лілеєв³². Стислий список рукописів Чернігівського єпархіального давньосховища склав О. С. Грузинський³³. Поглиблений філологічний опис рукописів характеризує науковий опис рукописних книг Д. І. Абрамовича³⁴. Детально описує євангелія житомирських та київських книгосховищ Г. Я. Крижанівський, який додає ґрунтовний палеографічний опис рукописів, проводить мовно-текстологічне порівняння³⁵.

²⁹ Березин В. Описание турецко-татарских рукописей, хранящихся в библиотеках С.-Петербурга // ЖМНП. – 1846. – Ч. 50. – Отд. III. – С. 33–48.

³⁰ Сецинский Е. И. Опись старопечатных книг Музея Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1904. – 197 с. (Дод. до вып. 10 Трудов с Подольского церковного историко-археологического общества – бывшего историко-статистического комитета под ред. Л. Н. Яворского и Е. И. Сецинского.)

³¹ [Сперанский М.]. Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине / Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1900; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине (Окончание) / Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1901; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1903 гг. / Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1903; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1905.

³² Лилеев М. И. Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии. – СПб., 1880.

³³ Грузинский А. С. Краткое описание рукописей Черниговского епархиального древлехранилища // ИР НБУВ, ф. 329, № 99.

³⁴ Абрамович Д. И. Описание рукописей Санкт-Петербургской духовной академии: Софийская библиотека: В 3-х вып. – СПб., 1905. – Вып. 1; СПб., 1907. – Вып. 2; СПб., 1910. – Вып. 3.

³⁵ Крыжановский Г. Рукописные евангелия киевских книгохранилищ. Исследования языка и сравнительная характеристика текстов. – К., 1889; Он же. Рукописные евангелия Волынского епархиального древлехранилища // Волынский историко-археол. сб. – Почаев; Житомир, 1896. – Вып. 1. – С. 1–75.

²⁴ Трипольский Н. Волинские рукописные евангелия XVI ст. // Волинский историко-археологический сб. – Житомир, 1900. – Вып. II. – С. 1–114; Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир. 21–26 октября 1910 года. – К., 1911. – С. 57–65.

²⁵ Иванова О. А. Рукописная книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису: Автореф. дис. ... канд філол. наук. – К., 2003. – С. 5–6.

²⁶ Барановський С. Краткие исторические сведения о бывших на Волыни православных типографиях // Волинские епархиальные ведомости. – 1877. – № 18. – С. 763–787.

²⁷ Беленький Т. И. Опись церковно-богослужбных книг, принадлежавших комитету для историко-статистического описания Подольской епархии. – Камянец-Подольский, 1876.

²⁸ Березин В. Описания рукописей Почаевской лавры, хранящихся в библиотеки Музея при Киевской духовной академии. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1881.

У цей період у Галичині також активізується науковий опис книжкових пам'яток. У другій половині XIX ст. значну бібліографічну працю здійснює Я. Головацький, широко відомий у сучасній історії національної бібліографії як автор «Библиографии галицко-русской с 1772–1848 года»³⁶ та галицького друку з 1491 р.³⁷ Він описував цікаві рукописні книги та стародруки зі збірок львівських церков і монастирів, зокрема, Ставропігійської церкви Успення та монастиря св. Василя Великого (Онуфрія) у Львові³⁸.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у цьому напрямі працюють К. Студинський, В. Щурат, М. Возняк та інші³⁹. Іван Франко цікавиться стародруками та рукописними пам'ятками, публікує різноманітні статті щодо староруських рукописів та апокрифів⁴⁰.

³⁶ Головацький Я. Ф. Библиография галицко-русская с 1772–1848 года // Галичанин. – 1863. – Кн. 1. – Вып. 3–4. – С. 309–327.

³⁷ Головацький Я. Ф. Дополнение к Очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского, содержащее книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864 год, в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати. – СПб.: Тип. Имп. АН, 1874; *Он же*. Книга о новом календаре, напечатанная в Риме в 1596 году. – СПб.: Тип. Имп. АН, 1877.

³⁸ Головацький Я. Ф. Библиографические находки во Львове. О рукописях и старопечатных изданиях, хранящихся в библиотеке Ставропигийской церкви Успения. – СПб.: Тип. Имп. АН, 1873; Головацький Я. Ф. Коротка відомість о рукописах слов'янських і руських знайдених в книжниці монастиря св. Василя Великого (Онуфрія) у Львові // Русалка Дністровая (Фотокопія з видання 1837 р.). – К.: Дніпро, 1972. – С. 122–129.

³⁹ Колосовська О. Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених (кінець XVIII – перша половина XX ст.) // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 7–36; *Вона ж*. І. Франко – дослідник та користувач стародрукованої книги // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 верес. 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 120–123; *Галушко М. В.* Особисті бібліотеки А. С. Петрушевича і М. С. Возняка та колекції І. С. Свенціцького та Ф. Ржегоржа як джерело до вивчення історії слов'янських народів // Бібліотека – скарбниця духовності: Міжнар. наук. конф., присвяченна 50-річчю Львівс. наук. б-ки АН України. – К., 1993. – С. 130–139.

⁴⁰ Серед значної кількості його видань варто назвати: *Франко І.* Кінцеві записки в староруських рукописах // ЗНТШ. – 1906. – Т. LXXIY. – Кн. 6. – С. 145–149; *Він же*. Причинки до історії руської літератури XVIII віку:

Стародруки Мукачева та Ужгорода у кінці XIX – на початку XX ст. були описані А. Л. Петровим⁴¹. Окремі пам'ятки вивчає та публікує фундаментальні довідники пам'яток кириличного письменства та полемічного письменства кінця XVI – початку XVII ст. К. Студинський⁴².

За загальним визнанням найбільший внесок у другій половині XIX ст. належить А. Петрушевичу, який «все своє життя присвятив збиранню та дослідженню документів, рукописів, книг», об'їздив усю Галичину, Буковину, Закарпаття, упорядкував у Перемишлі капітульну бібліотеку й архів, досліджував історію книги, діяльність друкарень, описав значну кількість рукописних книг та стародруків у різних збірках і сам зібрав власну, дбайливо описану колекцію⁴³. Йому належить низка праць у галузі історії книгодрукування, та його можна вважати фундатором науково-бібліографічного (або археографічного) опису стародруків в Україні.

Процеси опису та вивчення стародруків тісно пов'язані з вивченням історії друкарень, книжкової культури. А. Петрушевич починає з вивчення окремих книжкових пам'яток – його перші наукові праці в цій галузі у 60-х роках XIX ст. – опис пам'ятника Хрестовоздвиженсь-

Дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань // Зоря. – 1886. – № 9. – С. 155–156; *Він же*. Причинки до історії галицько-руського письменства XVII в. // ЗНТШ. – 1912. – Т. 107. – С. 110–115; *Він же*. Причинки до студій над Острожською Біблією // ЗНТШ. – 1907. – Т. LXXX. – Кн. 6. – С. 5–18.

⁴¹ *Петров А. Л.* Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Ужгороде // ЖМНП. – 1891. – Ч. 275. – Кн. 6. – С. 209–215; *Он же*. Старопечатные церковные книги в Мукачеве и Унгваре // Материалы для истории Угорской Руси. – СПб., 1906. – Кн. IV. – С. 65–71.

⁴² *Студинський К.* Адельфотес граматики видана у Львові в р. 1591 // ЗНТШ. – 1895. – Т. VII. – Кн. 3. – С. 1–42; *Він же*. Пам'ятки кириличного письменства кінця XVI і поч. XVII в. // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 314 с; *Він же*. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI – початку XVII ст. / Видав К. Студинський. – Львів, 1906. – Т. 1. – С. 314 с.; *Він же*. Три панегірики XVII віку // ЗНТШ. – 1896. – Т. 12. – С. 1–32.

⁴³ *Колосовська О.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених... – С. 13–16; *Вона ж*. Кириличні стародруки з бібліотеки Антона Петрушевича // Проблеми слов'язознавства. – 1995. – Вип. 47. – С. 95–98; *Вона ж*. А. С. Петрушевич – колекціонер і дослідник стародрукованої книги // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства. – Львів, 1998. – Вип. 2. – С. 151–161.

кої церкви Успіння Богородиці у Львові, почаївських стародруків, Букваря Спиридона Соболя тощо⁴⁴. У той самий період виходять його каталоги церковно-слов'янських рукописів та стародруків кирилівського письма в Ставропігії та розпис стародруків кирилівського шрифту львівського походження⁴⁵.

У галицьких учених домінувало дослідження стародрукованої книги, історії українського друкарства, хоча і І. Шараневич, і Я. Головацький приділяли певну увагу рукописним пам'яткам⁴⁶. Фактично камеральна археографія рукописної книги в Галичині починається з праць Іларіона Свенціцького.

Розвиток опису рукописної книги та стародруків у ХІХ – на початку ХХ ст. як в Галичині, так і на території Російської імперії характеризується двома напрямками: перший, який виникає у середині ХІХ ст., – створення науково-методичних засад опису рукописних пам'яток та стародруків, для котрого було характерно відпрацювання принципів наукового опису кирилических рукописних книг та їх основних характеристик, узгодження певного набору описових рубрик. Основним методом для рукописів визнається палеографічний, оскільки опис книги зароджується в надрах літературознавства та мовознавства, однак, особливістю цих описів є надзвичайна різноманітність

⁴⁴ *Петрушевич А.* Подробное описание Помянника Крестовоздвиженской церкви Успения Богородицы в Львове // Зоря Галицкая. – Львов, 1951. – С. 67–72; *Он же.* Историческое известие о древней Почаевской обители ЧСВВ и типографии ея, с росписью в той печатным книгам // Галичанин. – Львов, 1963. – Вып. 3/4. – С. 158–181; *Он же.* Букварь, напечатанный Спиридоном Соболею в Кутейне 1631 года // Вестник Народного Дома. – Львов, 1890. – С. 5–6.

⁴⁵ *Петрушевич А.* Хронологическая роспись церковных и мирских русско-словенских книг, напечатанных кирилловскими буквами в городе Львове, начиная с 1574 до 1800 года. – Львов, 1884; *Он же.* Каталог церковно-словенских рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся на археолого-библиографической выставке в Ставропигийском заведении. – Львов, 1888. – 45 с.

⁴⁶ *Шараневич И.* Каталог археолого-библиографической выставки Ставропигийского института в Львове. – Львов, 1888; *Он же.* Каталог археологическо-артистических предметов, церковно-славянских рукописей и старопечатных книг. – Львов, 1890; *Головацкий Я.* Несколько слов о Библии Скорины и о рукописной русской Библии из XVI столетия, обретающихся в библиотеке монастыря св. Онуфрия во Львове. – Львов, 1863.

як у плані кількісних характеристик опису, так і в науковому напрямі⁴⁷.

Археографічна збирацька діяльність І. С. Свенціцького дозволила створити унікальний фонд Українського національного музею у Львові, котрий започаткував митрополит А. Шептицький як церковний⁴⁸. Починаючи свою діяльність з опису зібрання А. Петрушевича на посаді помічника бібліотекаря, І. Свенціцький безумовно опинився під впливом його особистості як колекціонера книги та її дослідника. У цей період він видає низку окремих наукових описів церковно-слов'янських, іншомовних та карпаторуських рукописних книг, палеографо-граматичні дослідження Бучацького, Лавришівського євангелій, Новосадського Апостола⁴⁹.

Одним із найзначиміших здобутків цього періоду була книгознавча діяльність: проведення збирацької діяльності в галузі рукописної спадщини, науковий опис рукописних книг та стародруків, формування книжкових колекцій «музейниками» І. Свенціцьким та М. Петровим⁵⁰. В основу збирацької діяльності в галузі книги ними на збирацькому рівні була покладена концепція книжкової пам'ятки як музейного об'єкта, пам'ятки культури, яка потребує поглибленого вивчення, осмислення її місця в культурі народу.

Усі ці вчені працювали в «збагаченому середовищі»: кінець ХІХ – початок ХХ ст. демонструють масштабний розвиток камеральної археографії рукописної книги, спричинений розвитком наукового опису рукописних книг у різних книгозбірках, коли встановлюються основні принципи опису книги, репертуару рукописних книг та стародруків. Бібліографування стародруків також набу-

⁴⁷ *Карский Е. Ф.* Славянская кирилловская палеография. – М.: Изд-во АН СССР, 1928; *Соболевский А. И.* Славяно-русская палеография: Лекции А. И. Соболевского. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во Императорского археологического института, 1908.

⁴⁸ *Гумецька Л.* Професор Іларіон Свенціцький: До 80-річчя з дня народження // Укр. мова в школі. – 1956. – № 3. – С. 41.

⁴⁹ *Свенціцький І.* Бучацьке Євангеліє: палеографічний опис // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Кн. 5. – С. 5–17; *Свенціцький І.* Описание иноязычных новейших карпато-русских рукописей библиотеки Народного Дома во Львове // Научно-литературный сборник Галицко-Русской Матицы. – Львов, 1904. – Т. 3. – Кн. 4. – С. 81–104.; 1905. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 108–149.

⁵⁰ *Черниш Н. І.* Книгознавча діяльність І. Свенціцького // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2004. – Вип. 13. – С. 150–172.; *Вона ж.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – К.: «Наша культура і наука», 2006.

ває методичної стрункості. Серед них виділяються особистості знаних вже на той час істориків та бібліографів рукописної книги та стародруків, палеографів та текстологів І. Каманіна, В. М. Перетца, Ф. І. Титова⁵¹.

У цих умовах І. Свенціцький постійно працює з описом різних книжкових колекцій, окремих книжкових пам'яток. Перше десятиліття ХХ ст. відзначено низкою фундаментальних описів зібрань Народного Дому з колекції Антона Петрушевича, Музею Ставропігійського інституту у Львові⁵².

Книгознавчий опис стародруків він удосконалює у каталозі книг церковно-слов'янського друку з фондів Національного музею у Львові⁵³. Період початку – 10-х років ХХ ст. є найбільш плідний у формуванні І. С. Свенціцького як одного з видатних археографів української рукописної книги⁵⁴. Вчений продовжував розвивати наукові дослідження й надалі. Він видає узагальнену працю «Початки книгопечатання на землях України» (Львів, 1924), коли в Україні святкували 300 років від початку книгодрукування, і тоді був справжній вибух історико-книгознавчих праць щодо історії книги та друку.

Величезного значення в Україні набули бібліографічні дослідження С. Т. Голубєва⁵⁵, описи та

систематичні каталоги рукописних книг Церковно-археологічного музею Київської духовної академії (ЦАМ КДА) та значних збірок рукописів Києва, укладені наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. М. І. Петровим та О. Лебедевим. У фондах Музею налічувалося понад 1600 рукописних книг і стародруків, цінних документів⁵⁶. Каталогний опис М. І. Петрова й досі є основним довідником по збірках КДА та Києва. Безумовно цінною рисою цих рукописів є наведений постатейний виклад змісту збірників, що важливо для визначення як текстових редакцій, так й історії певних жанрових різновидів писемних пам'яток⁵⁷.

Роль М. І. Петрова у формуванні бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею вивчалася багатьма вченими. Внесок М. І. Петрова у дослідження рукописних книг та стародруків розкривається в працях С. В. Сохань, В. І. Ульяновського, К. Крайнього та інших дослідників⁵⁸. М. І. Петров проводив археографічні експедиції з метою дослідження та опису старожитностей і рукописно-книжкової спадщини місцевих архівів, бібліотек Наддніпрянської України, Волині, Поділля, а також збирання, опрацювання та збереження пам'яток церковної давнини, особливо писемних пам'яток. Ґрунтовний опис рукописних зібрань КДА, ЦАМ та інших книгозховищ м. Києва продовжив його учень О. Лебедев⁵⁹.

Он же. О составе библиотеки Петра Могилы // Труды Третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в 1874 г. – К., 1878. – Т. 2. – С. 257–268.

⁵⁶ *Сохань С. В.* Рукописні матеріали М. І. Петрова і традиції збирацької діяльності та особливості формування рукописного фонду бібліотеки Київської духовної академії // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 327–336.

⁵⁷ *Петров Н. И.* Типик о церковном и о настенном письме епископа Нектария из его сербского града Веласа 1599 г., и значение его в истории русской иконописи. – СПб., 1899; *Он же.* Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии: В 3-х вып. – К., 1875. – Вып. 1. – 280 с.; 1877. – Вып. 2. – С. 542; 1879. – Вып. 3 – 683 с.; *Он же.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М., 1891. – Вып. 1. – 321 с.; 1897. – Вып. 2. – 294 с.; 1904. – Вып. 3. – 307 с.

⁵⁸ *Сохань С. В.* Бібліотечно-археографічна діяльність М. І. Петрова (1840–1921) // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 16 с.; *Крайній К.* Історики Києво-Печерської Лаври ХІV – початку ХV ст. – К., 2000.

⁵⁹ *Лебедев А.* Рукописи Церковно-археологического музея Императорского церковно-археологического общества Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т. 1.

⁵¹ *Титов Ф. И.* Очерки по истории русского книгописания и книгопечатания. – К., 1911. – Вып. 1–2.

⁵² *Свенцицкий И.* Церковно- и русско-славянския рукописи Публичной библиотеки Народного Дома во Львове. – СПб., 1904. – 65 с. – (Отд. оттиск из Известий ОРЯС. – 1904. – Т. 9. – Кн. 3. – С. 350–414); *Свенцицкий И.* Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича: В 3-х ч. – Львів: Вид. Іст.-філос. секції НТШ, 1906–1911. – ХІV, 1906. – Ч. 1. – 242 с.; 1911, Ч. 2. – 294 с.; 1911. – Ч. 3. – 193 с. – (Українсько-руський архів / Історико-філос. секція НТШ: Рукописи львів. збірок. Вип. 1–3); *Свенцицкий И.* Опись Музея Ставропігійского Института во Львове. – Львов, 1908. – ХІ, 248 с.

⁵³ *Свенцицкий И.* Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – 213 с.

⁵⁴ Іларіон Свенціцький як дослідник давнього українського друкарства // *Черниш Н.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939). – С. 11–112; *Черниш Н. І.* Книгознавча діяльність І. Свенціцького // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2004. – Вип. 13. – С. 150–172.

⁵⁵ *Голубев С. Т.* Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах, преимущественно конца XVI и XVII столетий // Труды КДА. – 1876. – № 1. – С. 121–161; № 2. – С. 359–398; *Он же.* О первопечатных церковно-славянских книгах, изданных в Кракове 1491 г.: Библиогр. заметка. – К., 1884;

Історики церкви та історики світської літератури описували окремі унікальні книжкові пам'ятки на базі єдиних методик. Вони атрубутовували книгу, характеризували її специфіку і подавали текстові редакції, постатейний розпис змісту та історії різних видів писемних пам'яток.

Кожен із цих дослідників вносив свою лепту у дослідження книжкової спадщини. Це був цілісний науковий рух у галузі камеральних методик дослідження рукописної книги, стародруків, літературних та історичних творів. Особлива роль В. М. Перетца полягає у тому, що він першим узагальнив камеральну практику опису рукописів, одним із перших запровадив уніфікований археографічний опис рукописної книги⁶⁰.

Вивчення його спадщини у галузі методів опису та дослідження текстів рукописів полегшується тим, що всі звіти з наукових експедицій В. М. Перетца, які стосуються українських книгосховищ, ним опубліковані: експедиції в полтавські, ніжинські, катеринославські, житомирські та київські книгосховища були здійснені впродовж короткого часу – з 1910 по 1917 рр. Основні принципи опису були викладені ним уперше на з'їзді Тверського обласного археологічного товариства у Твері в 1905 р., що було результатом осмислення вченим досвіду другої половини XIX ст. у цій галузі, коли повільно відбувався процес переходу від описових до аналітичних методів дослідження книжкової та джерельної спадщини, ставилося питання про обов'язковість елементів опису, методу атрибуції тощо.

Ці методи впроваджувалися В. М. Перетцем у роботу його семінарія з російської філології, спрямованого на підготовку високоосвічених фахівців у галузі опису книжкової-рукописної спадщини. Пізніше, у 1927 р. він підводить підсумки цієї роботи у виданні «Записки Історико-філологічного відділу УАН»⁶¹.

У Київському університеті св. Володимира М. В. Перетц залучає до вивчення, описування, порівняльного аналізу текстів та публікації пам'яток процесу студентів. Серед них – С. Маслов та В. Маслов, М. Гудзій, О. Білецький, І. Огієнко, В. Отроковський, В. Адріанова, С. Щеглова, Є. Неверова, С. Су-

шицький, О. Грузинський, С. Шевченко, М. Чистяков, С. Бугославський, С. Гаєвський, М. Драй-Хмара, Б. Ларін та інші. Усього за 1907–1912 рр. – період професорства В. М. Перетца у Київському університеті, – членами семінарія були 68 студентів, які працювали у галузі методології та історії літературознавства, історії мови, народної творчості, історії слов'янських і західноєвропейської літератур, нової російської літератури, історії російської метрики⁶².

Діяльність цього семінарія слід розглядати у контексті попередніх науково-методичних розробок В. М. Перетца як історика російської словесності. Вперше він підводить підсумки методів опису рукописних книг на запропонований узагальнений опис рукописів на початку XX ст. – у 1905 р. на засіданні Тверського обласного археологічного товариства, де спробує встановити методу археографічного опису рукопису⁶³.

Сам В. М. Перетц виховав плеяду талановитих істориків книги та дослідників стародрукованої спадщини, які проходили через його студентський семінарій у галузі давньоруської літератури та археографічні експедиції у книгосховища різних єпархіальних та церковних товариств, де вони описували рукописні книги та стародруки⁶⁴. Ним та його студентами було організовано низку експедицій для розшуків літературних пам'яток та опису рукописів та стародруків у Санкт-Петербурзі, Москві, Вільно та у різних губерніях України, зокрема, у Волинській, Полтавській і Катеринославській, а також у Києві.

Московські та петербурзькі поїздки членів семінарія мали на меті ознайомлення з першоджерелами та наукове спілкування з колегами – В. М. Перетц та його стипендіати виступали з доповідями. Найбільше значення для України мають експедиції, які були проведені на етнічних українських територіях: друга – у Полтавську та Катеринославську (1–9 червня 1910 р.); третя – у Житомир (21–26 жовтня 1910 р.); сьома – в Ніжин (18–20 лютого 1914 р.); дев'ята – до Києва у Києво-Видубицький монастир (30 травня – 10 червня 1915 р.). Необхідно відзначити також його поїздки влітку

⁶⁰ Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія... – С. 55–62; Перетц В. Н. К вопросу о рациональном описании древних рукописей // Труды Тверского обласного археологического съезда. – Тверь, 1905. – С. 1–10. – Отдельный отт.

⁶¹ Перетц В. М. До питання про опис рукописів, що переходять у київських книгарнях // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12.

⁶² Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... – К., 2000. – С. 216–217.

⁶³ Перетц В. Н. К вопросу о рациональном описании древних рукописей... – С. 1–10.

⁶⁴ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. – К., 1911.

1907 та 1912 рр. у Краків та Львів⁶⁵, де він, зокрема вивчав відомі рукописи і зібрання Оссолінських та Народного Дому, описані раніше І. Свенціцьким.

За наслідками археографічної експедиції (екскурсії) студентів Київського університету св. Володимира – членів семінарія російської філології до Житомира 21–26 жовтня 1910 р., де були проведені обстеження та оцінка різних фондів, В. М. Перетц складав та публікував звіти, які сьогодні стали цінним джерелом з історії археографії рукописної книги та бібліографії стародруків.

Під час таких поїздок студенти спеціального семінарія з історії красномовства оволоділи методами роботи з рукописними книгами та бібліографією давньої книги, провели мовно-текстологічні дослідження видатних пам'яток рукописно-книжкової культури. Такі поїздки, як правило, супроводжувалися читанням публічних лекцій з історії словесності. За структурою у цих звітах містився стислий щоденник експедиції, основні завдання членам семінарія, заняття самого проф. В. М. Перетця, а також – окремими розділами – конкретна діяльність та опис і дослідження окремих пам'яток та опис найважливіших із них. Дослідження кожного з учасників семінарія обговорювалися на спеціальних засіданнях. У додатках подавався опис стародруків та рукописних книг загального характеру або пропонувалися публікації джерел. Серед таких студентів були майбутні видатні історики літератури, мовознавці, книгознавці.

Експедиція до **Полтавського** єпархіального давньосховища, яке було започатковано та розвивалося завдяки дбанням преосв. Іоанна, та **Катеринославського** губернського музею ім. О. М. Поля відбулася 1–9 червня 1910 р. у складі професорських стипендіатів С. І. Маслова, О. С. Грузинського, Є. К. Тимченка, М. К. Гудзія, А. А. Ришкова, С. Ф. Акимовича; слухачів Вищих жіночих курсів В. П. Адріанової С. О. Щеглової, Є. Л. Неверової, Е. В. Руткевич, А. І. Сичевської, Е. М. Шуляк та інших. Опис рукописів до В. М. Перетця було коротко складено В. Трипольським⁶⁶.

Кожен із членів семінарія, хто описував рукописні книги та стародруки, підготував свої матеріали, а у додатках було опубліковано: Опис ру-

кописів Полтавського губернського музею (колекція К. М. Скаржинської) та Каталог стародруків церковнослов'янських та польських книг музею; Рукописні збірники Катеринославського музею ім. О. М. Поля: Учительне Євангеліє 1592 р. (с. 53–64), збірники перемінного змісту (с. 64–71). Крім того, опубліковано списки: Повчання з Учительного Євангелія 1592 р. із Музею ім. О. М. Поля та Канівського Учительного Євангелія XVII ст. (с. 72–79); а також розширений опис «Звезды Пресветлой» 1772 р. (с. 80–98) із фондів Полтавського єпархіального книгосховища та за списком Імператорської публічної бібліотеки у Санкт-Петербурзі (с. 98–99).

С. І. Маслов вивчав лаврські стародруки першої половини XVII ст. Він виявив та описав: Тріодь пісню 1627 р. по примірниках та 1648 р. з колекції в Музеї К. М. Скаржинської; Службник 1629 р., Тріодь цвітну 1631 р., Тріодь пісню та Тріодь цвітну, надруковану Львівським братством в 1660-х роках, із фондів Полтавського єпархіального давньосховища.

Окремо С. І. Маслов розглядав гравюри. Йому вдалося атрибуувати видання «Ключа Разумения» Іонікія Галятівського (К., 1659), переплетені разом із «Казаннями, приданими до книги Ключ Разумения названою», які В. Трипольський описав як слова із повчань Іонікія Галятівського. У Музеї ім. О. М. Поля в Катеринославі С. І. Маслов вивчав збірники повчань XVIII ст. харківського походження, які до того зберігалися у фондах Харківського історико-філологічного товариства та Харківського університету. До складу входили проповіді Тарасія Дербицького, Амвросія Флоринського, Феодора Неміровського та інших. Крім того, його увагу було залучено до густинських рукописів – повчань архімандрита Паісія 1828 р. та 1841 р. пізнього Густинського літопису, складеного архімандритом Нектарієм у 1829 р. з копіями документів, які стосуються монастиря. Разом з Є. Неверовою він склав надрукований у додатках перелік церковно-слов'янських та польських стародруків XVII–XIX ст., які належали Музею К. М. Скаржинської. Маслов вивчав також матеріали, котрі стосувалися К. О. Рилеєва та відомості про Полтавську баталію у різних джерелах списків XVIII ст., а також інші рукописи, який становили інтерес як пам'ятки історії та культури⁶⁷.

О. С. Грузинський досліджував Пересопницьке

⁶⁵ Перетц В. Н. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1907 г. – К., 1907; Он же. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1912 г. – К., 1913.

⁶⁶ Трипольский В. Полтавское епархиальное древлехранилище (указатель с описанием). – Полтава, 1909.

⁶⁷ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июня 1910 года. – К.: Тип. Ун-та св. Владимира, 1910.

Євангеліє 1556–1561 рр., його походження, унікальну мовну редакцію та деякі особливості⁶⁸. М. К. Гудзій у Полтавському єпархіальному давньосховищі вивчав рукописні євангелія кінця XVI – початку XVII ст., описав та опублікував колофони і записи. Він та Є. К. Тимченко розглядали також рукописне Канівське Учительне Євангеліє кінця XVI ст. – початку XVII ст., що, за думкою М. К. Гудзія, не має аналогів з опублікованими текстами⁶⁹.

А. А. Ришков разом із В. М. Перетцом складав опис рукописів Полтавського губернського музею та Музею К. М. Скаржинської, С. Ф. Акимович досліджував у Музеї ім. О. М. Поля Учительне Євангеліє 1592 р., його текстологічні зв'язки з візантійськими пам'ятками. В. П. Адріанова досліджувала список популярної у середньовічній православній культурі пам'ятки «Звезда Пресветлая» 1772 р., пізнього, однак текстологічно дуже цікавого, навела короткий перелік списків із вказівкою на основні книгосховища, де зберігаються списки цього твору, провела порівняння з опублікованими списками. У Музеї ім. О. М. Поля В. П. Адріанова описувала аскетичні твори⁷⁰.

С. О. Щеглова досліджувала в Полтавському єпархіальному давньосховищі різноманітний маловивчений літературний матеріал XVIII ст., зокрема, компілятивні збірники та твори Захарія Піючевського, студента Київської духовної академії та викладача риторики у Переяславській духовній семінарії, відзначила його широку ерудицію, живе та творче ставлення до упорядкування текстів, залучення різних джерел, психологію адаптації творів тощо⁷¹. У Музеї ім. О. М. Поля вона вивчала збірники XVII–XVIII ст.

А. І. Сичевська вивчала передмови до львівських євангелій 1636 та 1690 рр. Є. Л. Неверова описувала стародруки Музею К. М. Скаржинської⁷². Сам В. М. Перетц провів фундаментальне дослідження та опис рукописних євангелій Полтавського єпархіального давньосховища, передусім, Пересопницького Євангелія, порівняв тексти, описуючи переважно євангелія XVI – початку XVII ст. ук-

раїнського походження та побутування⁷³. Опис пам'яток досить докладний: описуються філіграні, передаються записи, оздоблення, збереженість, тип письма, орфографія, почерки, мовні особливості. Водяні знаки описуються в цілому, без посилання на довідники, що було у практиці того часу, коли альбомів із датованими філігранями та довідників із паперу було вкрай мало, як правило, користувалися довідником М. П. Ліхачова. Наводилися усі атрибууючі ознаки. Обов'язковим було наведення різночитань.

С. О. Щеглова та В. П. Адріанова вивчали збірники повчань із повним розписом змісту. Повчання з Євангелія від Матфея Учительного Євангелія 1592 р. було опубліковано в Додатку IV⁷⁴.

Також активними членами семінарія російської філології, які описували книжні старожитності у **Житомирі**, були: професорський стипендіат А. О. Назаревський, студенти М. К. Гудзій, А. В. Багрій, А. А. Требін, Е. С. Бражніков, В. П. Адріанова (в майбутньому – В. П. Адріанова-Перетц), С. О. Щеглова⁷⁵.

Оглядаючи рукописний фонд Волинської православної семінарії, В. М. Перетц приділяє увагу найдавнішим – «Діоптрі» початку XVII ст., яка мала різночитання з такою ж, виданою в 1604 р., і «Богослів'ю та логіці Іоанна Дамаскіна» у перекладі князя Андрія Курбського⁷⁶. Згадуючи рукопис перекладу А. Курбського, слід підкреслити його краєзнавчу цінність, оскільки життя і творчість цього відомого політичного діяча XVI ст., письменника і публіциста, перекладача і захисника православ'я було пов'язане з Волинню. У Звіті опублікований розділ «Логіки» – «Діалектика» у перекладі А. Курбського (с. 28–29). Проживаючи у власній резиденції біля Ковеля, А. Курбський переклав церковнослов'янською мовою цілу низку творів отців і вчителів церкви: Кирила Александрійського, Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна, автора загальновідомого твору «Історія о великом князе Московском», написаного у 1573 р., який, на жаль, в оригіналі не зберігся⁷⁷.

⁶⁸ Там же. – С. 10–13. Про дослідження Пересопницького Євангелія див.: *Ченіга І. П.* Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України. – К., 2001. – С. 13–54.

⁶⁹ Там само. – С. 13–16.

⁷⁰ Там само. – С. 15–21.

⁷¹ Там само. – С. 22–27.

⁷² Там само. – С. 27–28.

⁷³ Там само. – С. 27–28.

⁷⁴ Там само. – С. 72–79.

⁷⁵ *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. – К.: Тип. Ун-та св. Владимира, 1911. – С. 2.

⁷⁶ Там же. – С. 22–29; *Пауцук О. І.* А. М. Курбський на Волині // Велика Волинь: Минуле і сучасне: Тези II регіон. наук.-теор. конф., 18–20 груд. 1992 р. – Рівне, 1992. – С. 10–12.

⁷⁷ *Пауцук О. І.* А. М. Курбський на Волині... – С. 11–12.

У додатку до Звіту В. М. Перетца містився також опис кирилических стародруків 1581–1800 рр., який ґрунтувався переважно на попередньому описі стародруків, надрукованому у каталозі І. Тихомирова. Згадуючи стародруковані видання з бібліотеки семінарії, В. М. Перетц виокремив серед них найбільш рідкісні: Острозька Біблія 1581 р., Віленське Євангеліє 1575 р., Книга Василя Великого про пісництво (Острог, 1594), Маргарит Острозький 1595 р., Діоптра, Учительне Євангеліє, Євангеліє патріарха Каллиста 1616 р. Проте, незважаючи на здебільшого дефектний стан примірників стародруків, В. М. Перетц оцінював їх як найстаріші та рідкісні зразки книгодрукування на півдні Росії⁷⁸. Як пізніше зазначав Е. Хвалевік, збірка семінарії мала також багато документів стосовно встановлення церковної Унії на Волині, однак на сьогодні їх доля невідома⁷⁹.

Фонди Товариства дослідників Волині також вивчалися учасниками семінарії російської філології в Житомирі. У період перебування членів семінарії у Житомирі музей товариства, у зв'язку з відсутністю власного приміщення, був розташований у Публічній бібліотеці. Музейна колекція товариства складалася з неописаних рукописних матеріалів, а також із зібрання іконопису. Новостворена збірка рукописів вважалася небагатою, тому за час перебування студентів була швидко описана⁸⁰.

Одинадцять рукописів із музею Товариства дослідників Волині описав М. К. Гудзій. Серед них – Мінея службова кінця XVI ст., Євангеліє-тетр кінця XVI – початку XVII ст., Октоїх початку XVII ст., помянники XVII і XVIII ст., Ірмолої кінця XVIII – початку XIX ст., метрики XVIII ст., Церковна книга видаткова XIX ст., грамоти XVI ст.⁸¹ Два рукописи із зібрання товариства описані О. Назаревським – «Восследование погребения иноческого» (1780) та «Опись Луцкого повета села Лище» (1806)⁸².

Самому ж В. М. Перетцу належать описи дев'яти рукописів музею товариства: двох євангелій-тетр XVIII ст., богослужбових збірників

(XVIII ст.), Збірника служб загальних (кінець XVII – початок XVIII ст.), Службеника служб уніатських (XVIII ст.), плану-мапи (кінець XVIII – початок XIX ст.), трьох церковних метрик (XVIII ст.)⁸³. Інформація щодо конкретних рукописів містилася у складеному алфавітному покажчику 21 описаних рукописів Товариства дослідників Волині⁸⁴. Опис, безумовно, носив обліково-охоронний характер, однак, дозволив атрибутувати книги.

Експедиція семінарія російської філології до **Нежина** проходила декілька днів у лютому 1914 р. Нежинське зібрання рукописів бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька до приїзду В. М. Перетца описав М. М. Сперанський, який систематично публікував каталоги книжок, які надходили до книгосховища впродовж 1890–1905 рр.⁸⁵, а також проф. Є. В. Петухов⁸⁶. У 1914 р. рукописний відділ бібліотеки інституту складався зі 180 рукописів XIV–XIX ст., формувався переважно з пожертвувань, а також за рахунок придбання колекцій професорів С. П. Шевирьова, Ф. Ричля, В. В. Качановського, а також самим професором М. М. Сперанським.

На спеціальному засіданні Історико-філологічного товариства кожен з учасників семінарія зробив доповідь на тему власних студій у книгосховища інституту, про окремі пам'ятки, їх походження, побутування у списках, редакції списків, методи їх дослідження, зміст. Ці доповіді продемонстрували розвиток критичного методу в археографії та текстології пам'ятки⁸⁷. Проф. В. М. Перетц займався вивченням та описом списків «Життя тверського князя Михайла Ярославича»

⁸³ Там же. – С. 29–36.

⁸⁴ Там же. – С. 148.

⁸⁵ [Сперанський М.] Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине / Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1900; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине (Окончание) / Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1901; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1903 гг. / Описание сост. М. Сперанским. – Нежин, 1903; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание сост. М. Сперанским. – Нежин, 1905.

⁸⁶ Петухов Е. В. Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко. – К., 1895.

⁸⁷ Перетц В. М. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 г. – К., 1914. – 86 с.

⁷⁸ Перетц В. М. Отчет об экскурсии... – С. 22–23; Тихомиров И. Систематический каталог книг на славянском и русском языках фундаментальной библиотеки Вольнской духовной семинарии. – Почаев, 1889.

⁷⁹ Chwałewik E. Zbiory polskie w ojczyźnie i na ojczyźnie. – Kraków; Warszawa, 1991. – Т. 1–2. – 547 с.

⁸⁰ Перетц В. М. Отчет об экскурсии... – С. 7, 57.

⁸¹ Там же. – С. 64–65.

⁸² Там же. – С. 56.

XVII ст. Цей метод полягає в докладній розповіді про зміст рукопису та його різночитання в різних списках, супроводжується цитуванням та судженнями про послідовність розділів тощо. Іншою пам'яткою, досить цікавою на думку В. М. Перетца, було Никомедійське Євангеліє у списку XVIII ст. із повним перекладом «Повести про родження Пилата Понтийського и о житии его и о смери пагубной»⁸⁸.

О. С. Грузинський вивчав такі пам'ятки, як «Буквиця» – підручник із московського скоропису XVII ст. із бібліотеки Шевирьова, видані Петуховим. Його увагу привернув також збірник поезій XVIII ст.; спеціально розглянув та описав «Житіє Олексія, людини Божої» у південно-слов'янському збірнику XIV ст, який надійшов після смерті проф. Качановського. Ця пам'ятка опублікована латинською, грецькою, слов'янськими мовами, відома в багатьох списках християнської традиції, привертала увагу багатьох дослідників, у тому числі західних, зокрема, активно вивчалася французькою школою літературознавців. В. М. Перетц розглянув історіографію, списки; навів різночитання з грецьким текстом; подав початок та кінець рукопису, показав, що у сербській традиції є вже істотні зміни тексту, а також повністю опублікував цю пам'ятку⁸⁹.

С. Ф. Шевченко розглядав рукописи, де містився твір «Велике Зерцало» та «Сказание о двенадцати пятницах»⁹⁰. В. П. Адріанова, яка вже була магістранткою, досліджувала окремі пам'ятки – «Хождение в Иерусалим Варлаама Леницкого», виданого арх. Леонідом за рукописом Московського публічного музею, та «Піітику» XVIII ст.⁹¹ Л. Т. Білецький займався народними творами XIX ст., зокрема, заговорами⁹².

У 1914 р. В. М. Перетц перейшов на службу до Санкт-Петербурга і проводив вже експедиції київських та Санкт-Петербурзьких студентів і магістрантів. 30 травня – 10 липня 1915 р. він провів семінарії у Києві, зокрема, у бібліотеці Видубицького монастиря для досвідчених членів семінарії, а в бібліотеці КДА – для молодших, де вони працювали при сприянні А. С. Криловського та М. І. Петрова. З боку Київського університету, а також Києво-Золотоверхому монастирі у ній брали участь постійні члени семінарії – В. П. Адріанова,

О. В. Багрій, С. О. Щеглова, С. Ф. Шевченко, а з боку російських членів семінарії – С. Д. Балухатий, С. А. Єрьомін, В. П. Красносельський, О. І. Нікіфоров, А. П. Сисоєв, І. І. Фетісов⁹³.

Оскільки рукописні зібрання київських книгозборищ були вже описані М. І. Петровим, принаймні тих книжок, які були передані в 1875 р. бібліотеці КДА⁹⁴, студенти займалися філологічними дослідженнями та публікаціями окремих пам'яток апокрифічної літератури, що зберігалася в київських рукописних книгах у списках: С. Д. Балухатий – апокрифічними сказаннями, які він досліджував у різних київських рукописних книгах; С. А. Єрьомін вивчав «Житіє архієпископа Новгородського Іоанна»; П. К. Красногорський – «Житіє Сергія Радонежського» Єпіфанія Премудрого; А. П. Сисоєв – «Повесть о табаке»; І. І. Фетісова – «Житіє Авраамія Смоленського»⁹⁵.

Два розділи звіту присвячені безпосередньо опису рукописів Києво-Видубицького монастиря та стародруків, які знаходилися при церквах сіл Луки та Білгородка Київського повіту, складеними студентами О. І. Нікіфоровим та В. П. Красносельським.

Огляд рукописів Видубицького монастиря був опублікований І. Голубинським, опис рукописів та стародруків здійснений І. Каратаєвим та В. Ундольським⁹⁶.

У 1874 р. збірка була переглянута спеціальною комісією у період створення Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. На той час комісія відібрала 11 рукописів, найбільш історично цінних, представлених у каталозі М. І. Петрова. В 1915 р. у бібліотеці монастиря були 25 рукописів (як рукописних книг, так і документів) та 155 ста-

⁹³ *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июля 1915 г. с приложением описания древних рукописей и старопечатных книг Киево-Выдубицкого монастыря. – К., 1916.

⁹⁴ *Петров Н. И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве: В 3-х вып. – М., 1891. – Вып. 1. – 321 с.; 1897. – Вып. 2. – 294 с.; 1904. – Вып. 3. – 307 с.

⁹⁵ *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев. – С. 4–176.

⁹⁶ *Голубинский И.* Рукописи Киево-Выдубицкого монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – № 6. – Отд. 2. – С. 529–531; *Каратаев И. П.* Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами, 1491–1730 гг. – СПб., 1861; *Он же.* Описание славяно-русских книг... – СПб., 1883; *Ундольский В.* Очерк славяно-русской библиографии. – М., 1871.

⁸⁸ Там же. – С. 12–20.

⁸⁹ Там же. – С. 28–38.

⁹⁰ Там же. – С. 39–48.

⁹¹ Там же. – С. 49–32, 33–73.

⁹² Там же. – С. 74–79.

родруків, у тому числі Острозька Біблія 1580 р. Усі ці видання нині зберігаються у фондах Інституту рукопису і відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Вперше учасникам семінарія були роздані методичні матеріали щодо уніфікованого опису рукописів та стародруків, складені С. О. Щегловою на основі порад В. М. Перетца.

Порядок опису рукописів: Бібліотечний номер; Назва рукопису; Матеріал; Формат; Кількість аркушів; Почерки; Ступінь збереженості; Місце написання (за відомостями мови); Заставки та мініатюри; Зміст; Записи та приписки; Оправа.

Порядок опису стародруків: Бібліотечний номер; Заголовок; Формат; Кількість сторінок; Час надрукування або дата; Місце друкування; Гравюри, заставки; Записи та приписки; Оправа⁹⁷.

Опис показав, що у збірці Києво-Видубицького монастиря виявлено низку рідкісних видань та унікальних рукописів, які не увійшли до попередніх каталогів І. Каратаєва та В. Ундольського, котрі описували видубицькі стародруки. Не включені до цих видань: Службник (К., 1619), Октоїх (М., 1727), Тріодь цвітна (М., 1742), Помянники (М., 1762, 1758, 1767), Життя св. великомучеників (М., 1759), Службник (М., 1763), Чинопослідування (М., 1766), Євангеліє (К.: КПЛ, 1771), Службник (К., 1772), Збірник повчань (К., 1777), Твори Василя Великого (СПб., 1786), «Наставление о собственных христианина должностях» (М., 1794), Октоїх (К., 1796). Було уточнено опис В. Ундольського⁹⁸.

Серед рукописної духовної літератури – євангелія, прологи, мінеї, службники XVII ст. Найціннішими визначені: Острозька Біблія (1581), Бесіди Іоанна Златоуста на Діяння св. апостолів (К., 1624), Євангеліє Михайла Сльозки (Львів, 1636), Євангеліє Учительне (К.: КПЛ, 1637), «Меч духовный» Лазаря Барановича (КПЛ, 1666), «Мир с Богом человеку» (К., 1669), «Руно Орошенное» Дмитрія Ростовського (1702) тощо⁹⁹.

Рукописи описувалися С. Щегловою, В. Адріановою, О. Багрієм. За змістом – це, переважно, богослужбові книги, які були розташовані у хронологічному порядку. Значна кількість рукописних книг була датована XVI ст.: октоїхи, трєфолої, ірмології, Бесіди Іоанна Златоуста, збірни-

ки повчань. В. П. Адріанова описала списки світських творів XVII ст.: «Задонщини», «Разрядные книги», «Житие Петра Великого», «Описание путешествия Петра Великого за границу в 1697–1698 гг.», «Родословец», чернетки листів кн. Михайла Волконського¹⁰⁰ тощо.

На відміну від описів попередніх екскурсій, які мали відбиток літературознавчих зацікавлень та широких мовознавчих і текстологічних досліджень, опис має чітку форму наукового каталогу, складеного за єдиною методикою з чіткими інформаційними функціями.

Деякі з учнів продовжували опис рукописних книг та стародруків і надалі. В 1916 р. С. О. Щеглова описала рукописні книги Київського наукового музею імені імператора Миколи Олександровича¹⁰¹.

У цей період починає вивчення книжкових пам'яток С. І. Маслов, який був одним із найталановитіших учнів В. М. Перетца. У той період молодий науковець описував зібрання Київського імператорського університету св. Володимира та Історичного товариства Нестора Літописця, Софійської кафедри в Києві та опублікував у Варшаві першу свою бібліографічну працю «Библиографические заметки о некоторых церковно-славянских старопечатных изданиях»¹⁰². Ці праці засвідчили, що С. І. Маслов сформувався як книгознавець і дослідник історії рукописної книги та стародруків¹⁰³. У 1918 р. він видав свою відому працю «Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяно-русской библиографии и палеографии»¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Там же. – С. 182–197.

¹⁰¹ Щеглова С. А. Описание рукописей Киевского художественного промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича – Пг.: Тип. Имп. А.Н., 1916. – 112 с.

¹⁰² Маслов С. І. Рукописи Софійської катедри в Києві // ЗНТШ. – 1906. – Т. LXXII. – Кн. 4. – С. 122–140; Маслов С. І. Описание рукописей исторического общества Нестора Летописца. – К., 1908. – 58 с.; *Он же*. Обзор рукописей библиотеки Императорского университета св. Владимира. – К., 1910. – 42 с.; *Он же*. Библиографические заметки о некоторых церковно-славянских старопечатных изданиях. – Варшава, 1910.

¹⁰³ Ковальчук Г. І. Дослідження С. Маслова в галузі історії книги // Перші книгознавчі читання: Зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 28–32; Ковальчук Г. І., Королевич Н. Ф. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): Біобібліографічний нарис. – К., 1995.

¹⁰⁴ Маслов С. І. Критико-библиографический обзор новейших трудов о славяно-русской библиографии и палеографии. – К., 1918. – 16 с.

⁹⁷ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев... – С. 180.

⁹⁸ Там же. – С. 180–181.

⁹⁹ Там же. – С. 198–221.

Розвиток археографії рукописної книги, як і бібліографії стародрукованої книги почався ще у XIX ст., коли осмислюється власне історичне минуле як невід'ємна частина національної культури, а книга була її головним носієм. Цей розвиток починається з вивчення старовини, опису пам'яток культури, процесу створення каталогів рукописних книг та стародруків, що було викликано необхідністю виявлення, інвентаризації та введенням у науковий обіг пам'яток слов'янської книжкової культури.

Період другої половини XIX ст. на українських, російських та польських територіях пов'язаний із підступами до розуміння необхідності проведення «інвентаризації пам'яток культури, створенням *оглядово-облікового* типу каталогів як рукописних книг, так і стародруків (які ще мали паралельну назву «охоронних описів»). Ці процеси почалися у західних країнах у XVIII ст., і західна наука вже накопичила певний досвід у методах опису¹⁰⁵, однак під час пошуків та опису слов'янських рукописів та стародруків з'ясувалося, що для отримання достовірних даних необхідно провести значну наукову роботу з книжкою, зокрема, рукописною, яка вимагала значних знань для атрубуції.

У цей період виникли два типи описів: спеціально-наукові огляди або **оглядово-реєстраційний тип**, де опис археографічний та бібліографічний був компонентом джерелознавчого дослідження, а також **обліково-реєстраційний**, який розглядав рукописну книгу та стародрук як бібліографічний об'єкт.

Підводячи підсумки, варто відзначити другу половину XIX – початку XX ст. як практичну стадію зародження **історичного книгознавства** на його «синкретичному» етапі, яке виникає у надрах мовознавства, літературознавства та історичних досліджень і поєднує у собі всі аспекти науки про книгу: бібліографо-археографічний аспект (опис рукописних книг та стародруків), бібліотекознавчий (формування фондів колекцій та зібрань), історико-видавничий (вивчення історії друку та друкарень) тощо. Це дуже важлива стадія в осмисленні загальних методологічних підходів до такої складової книгознавства, як історія книги. Разом із тим, не слід перебільшувати значення цієї стадії як періоду, коли книгознавча наука вже була сформо-

вана, а витоки її сягають початку – першої половини XIX ст., «коли почали формуватися основні принципи дослідження, методологія та термінологія, основна проблематика науки», «створено перші систематичні дослідження», «визначено концепції вивчення історії книжності в контексті національної культури»¹⁰⁶.

Цей період, на нашу думку, можна віднести лише до кінця XIX – початку XX ст., коли з'являються перші спроби дати визначення книгознавчим дослідженням, як самостійній сфері науки, що відокремлює себе від філології та історії. Значний внесок у цей процес зроблений В. М. Перетцом, який першим поставив питання про необхідність створення уніфікованого опису та виокремив основні, обов'язкові рубрики археографічного та бібліографічного опису. Він одним із перших починає розділяти літературознавчий опис як засіб дослідження тексту пам'ятки та опис книги як історичного джерела, що містить цю пам'ятку. Цей аспект дуже важливий для розвитку кодикології, кодикографії та книгознавства, з огляду на те, що виникнення пам'ятки літератури та історії – лише відправний пункт у подальшому розвитку тексту у списках, виданнях, які існували впродовж багатьох століть, і це важливий аспект історії національної культури.

Однак, у 10–20-х роках XX ст. теорія історико-книгознавчих досліджень та книгознавства як науки знаходилася на стадії виникнення різних концептуальних підходів, кожній із них надавалася домінуюча роль у комплексі наукових знань. Отже, практична стадія розвитку цих наук завершується в кінці XIX – на початку XX ст., накопичені знання потребують теоретичного осмислення, тому починається концептуальне осмислення книгознавчої науки. У світлі такого розвитку книгознавства методологічні засади опису, запропоновані В. М. Перетцом, та його археографічна діяльність, коли він працював в Україні, виховання плеяди відомих книгознавців, розвиток теорії археографії та бібліографії мають велике значення для сучасної науки.

¹⁰⁵ Ісаєвич Я. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми. – Львів, 2002. – С. 15–16.

¹⁰⁶ Шалашина Н. Історія книги як наука в першій половині XIX ст. // Наук. пр. Нац. б-ки ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 58; Вона ж. Особливості розвитку історико-книгознавчої думки в Україні другої половини XIX ст. // Наук. пр. Нац. б-ки ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 398–426.

Ольга БОДАК,

ред. I категорії НБУВ

Внесок М. Ю. Брайчевського у розвиток інформаційного забезпечення української бібліографічної діяльності

У статті на документах особового архівного фонду, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, розглядається бібліографічна діяльність відомого українського історика та археолога М. Ю. Брайчевського. Проаналізована співпраця М. Ю. Брайчевського з Інститутом кібернетики АН УРСР у процесі розробки теми «Машинний бібліографічний пошук». Учений розробив принципи інформаційного пошуку в галузі археологічної літератури.

Ключові слова: М. Ю. Брайчевський, бібліографія, інформаційне забезпечення, українська бібліографічна діяльність, археологічна література.

На сучасному етапі розвитку історичної науки ведуться активні пошуки оптимальних шляхів розробки теоретичних питань та науково-практичних засад формування масивів бібліографічної інформації. В сучасних умовах зростання потоку інформації не може здійснюватися традиційними методами. Пошуки повинні здійснюватися з урахуванням розвитку методів науково-інформаційної діяльності в соціально-комунікативних сферах із залученням сучасних інформаційних технологій, що дасть можливість збирати, аналізувати та обробляти значні масиви бібліографічної інформації. Все це вимагає програмного забезпечення, яке вирішувало б завдання пошуку, збору та упорядкування бібліографічних даних і створення на їх основі бібліографічної продукції.

Михайло Юліанович Брайчевський (1924–2001) – відомий український історик та археолог, доктор історичних наук, лауреат премії фонду Антоновичів, заслужений діяч науки і техніки України, почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», голова осередку Українського історичного товариства ім. М. Грушевського у Києві, дійсний член Вільної української академії наук у США – стояв біля витоків інформаційного забезпечення бібліографічної діяльності, зокрема в області археологічної літератури.

Розробкою такої проблеми, як автоматизований бібліографічний пошук у галузі археології України, М. Ю. Брайчевський займався ще на початку 60-х років ХХ ст. Про це свідчить стаття під однойменною назвою, що зберігається в особовому архівному фонді вченого Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського¹, а та-

кож праця у співавторстві з Л. Е. Пшеничною та Е. Ф. Скороходьком «Информационный поиск в области археологической литературы»².

У статті «Автоматический поиск политематических документов»³ М. Ю. Брайчевський зазначав, що завдання побудови пошукових систем, зокрема, в галузі бібліографії, є актуальною перспективою сучасної науки, оскільки пошук матеріалів, необхідних для постановки тієї чи іншої проблеми забирає у дослідника надзвичайно багато часу. Між тим, як технічні засоби дозволяють цю роботу автоматизувати⁴.

Дана проблема була частиною загальної теми «Машинний бібліографічний пошук», яку розробляв Інститут кібернетики АН УРСР. Під керівництвом Е. Ф. Скороходька були розроблені основні принципи організації інформаційного пошуку за назвами, розроблені принципи кодування через розкриття змісту термінів, що дало можливість осмисленого аналізу змісту статей тією мірою, в якій цей зміст відображений у назві праці. Конкретно завдання вирішувалися на прикладі технічних наук, але з метою розширення проблематики і виявлення потенційних можливостей розроблених принципів було визнано за доцільне спробувати застосувати дану систему інформаційного пошуку в будь-якій іншій галузі наукової літератури, максимально віддаленій від технічних наук. Такою галуззю могли бути гуманітарні науки, зокрема археологія.

У результаті виявлено: по-перше, дослід довів перспективність системи, розробленої під керівництвом Е. Ф. Скороходька, та її принципове засто-

¹ ІР НБУВ, ф. 320, № 161, 27 арк.

² Там само, № 343, 17 арк.; НТИ. – 1963. – № 8. – С. 13–16.

³ ІР НБУВ, ф. 320, № 298, 15 арк.

⁴ Там само, арк. 1.

сування в різних областях наукової літератури; по-друге, стала очевидною необхідність внесення певних коректив при зверненні до тієї чи іншої галузі знань, які визначаються специфічними особливостями інформації, що виступає об'єктом дослідження. Зокрема, при зверненні до археологічної літератури одразу ж виявився ряд таких особливостей, які призвели до розробки іншого принципу кодування, побудови нового алгоритму і, відповідно, до створення нової програми⁵.

Основними завданнями експерименту було:

- принципово звільнити дослідника від необхідності витрачати час на огляд спеціальної літератури з єдиною метою – відібрати ті видання, які представляють інтерес з точки зору обраної теми;
- максимально скоротити час між моментом, коли виникла необхідність у бібліографічній довідці, та моментом її отримання;
- підвищити точність відбору.

Останнє завдання, на думку М. Ю. Брайчевського, було найважливішим⁶. Адже у видавничій практиці археологічної науки заголовок публікації, як правило, не розкриває її змісту. Тому, якщо вчений не знайомий зі змістом певної статті, він не зможе на основі одного тільки заголовка вирішити, знадобиться вона йому чи ні. На практиці доводиться проглядати велику кількість видань, котрі не мають ніякого відношення до теми, яка цікавить дослідника. Тому при розробці пошукової системи в галузі бібліографії малося на увазі, перед усім, це завдання – автомат повинен був включати в списки рекомендаційної бібліографії по можливості тільки ті публікації, які за своїм змістом мають реальне відношення до теми запиту.

М. Ю. Брайчевський у статті «Машинный библиографический поиск в области археологии Украины» виокремив головні особливості вихідного археологічного матеріалу⁷. Зокрема, це:

- 1) велика кількість термінології, яка повинна бути визнана спеціальною для археології. Ця термінологія охоплює всю сукупність понять, пов'язаних з історико-культурною діяльністю суспільства: найменування знарядь праці, зброї, будівель, явищ духовного життя суспільства і соціально-економічного устрою, а також та частина природи, яка була об'єктом людської діяльності: значна кількість назв тварин, рослин, мінералів і т. д. При цьому потрібно враховувати також і специфічну термінологію, пов'язану з технікою археологічного дослідження, наприклад такі понят-

тя, як «археологічна культура», «розкопки», «городище» тощо. Загалом спеціальна археологічна термінологія нараховує десятки тисяч термінів, що робить проблематичним розміщення цієї термінології в пам'яті ЕОМ;

- 2) територіальна та хронологічна локальність археологічного матеріалу, яка потребує введення до словника великої кількості термінів, що позначають географічні райони та хронологічні періоди. Адже для археологів принципове значення має місцезнаходження і дата кожної конкретної пам'ятки, тому що історичний процес не однаково протікав на різних територіях і в різні епохи. Тому при реалізації бібліографічного інформаційного пошуку в галузі археології більшість запитів буде містити територіальну чи хронологічну ознаку, наприклад, «література з палеоліту», «література по Київській області» тощо;
- 3) «некомпактність» термінології, тобто порівняно незначна співвідносність термінів, тобто одні і ті ж терміни рідко повторюються в різних визначеннях;
- 4) нераціональність пошуку за заголовками, оскільки в більшості випадків заголовки археологічних праць не розкривають їх змісту. Наприклад, заголовок «Ромашки»⁸ означає назву села на Київщині, де знаходиться могильник черняхівської культури (перші ст. н. е.), який є предметом дослідження. Але цей заголовок не містить ніяких вказівок ні на характер пам'ятника, ні на його місцезнаходження, ні на його хронологію. Отже, пряме кодування такого заголовка не може допомогти поставленому завданню.

Через надмірну політематичність термінології у визначенні археологічних понять визнано раціональним будувати значеннєвий код у вигляді протиставлення термінів, які позначають підкласи класу предметів, що кодуються. Названа причина разом із необхідністю введення даних із хронології та географії, визначила анкетний метод кодування, при якому фіксується п'ять ознак:

- 1) бібліографічний характер документів (тип видання). Принципово до цієї ознаки повинні бути віднесені і вихідні дані: ім'я автора, рік і місце видання, мова, наявність і характер ілюстрацій;
- 2) археологічна характеристика матеріалу (тип пам'ятника) – основний масив інформації;
- 3) хронологія (епоха, до якої відносяться матеріали, які містяться в публікації);

⁸ Для прикладу М. Ю. Брайчевський навів власну статтю, опубліковану в 82 томі «Материалов и исследований по археологии СССР». Рукопис цієї статті зберігається в особовому архівному фонді вченого в ІР НБУВ (ф. 320, № 146, 123 арк.).

⁵ Там само, № 161, арк. 1–2.

⁶ Там само, № 298, арк. 2.

⁷ Там само, № 161, арк. 2–5.

- 4) географія (місце знахідки або знаходження тієї чи іншої пам'ятки);
- 5) археологічна атрибуція (віднесення тієї чи іншої пам'ятки до певної археологічної культури).

Кожна з перерахованих ознак мала свої особливості. Різниця полягала, перед усім, у кількості термінів: найвужчою була перша ознака, для якої було відібрано лише 7 термінів, друга ознака мала 95 термінів, третя – 139 і т. д.

Вихідний матеріал експериментальної програми складався з двох частин: словника об'ємом близько 330 термінів, поділених на чотири масиви, які відповідають другій, третій, четвертій і п'ятій ознакам (перша ознака не визначається), та ряду статей (близько сотні), які утворювали два масиви відповідно до характеру другої ознаки.

Кількість термінів та їх розташування за ознаками дало можливість отримання довідок приблизно за 150 млн рубрик. Такі подробиці були недоступні звичайним методам складання бібліографічних покажчиків за допомогою каталогів. Також машинний пошук забезпечив можливість пошуку об'єднаних запитів, що не могли задовольнити звичайні каталоги.

Пошук проводився за поєднанням цих ознак (усіх чи декількох). Запит, як і код статті, був кон'юнкцією п'яти ознак, свого роду анкетною з п'яти пунктів, яку пропонувалося заповнити споживачу, з тим зауваженням, що споживач мав право будь-яку з ознак не заповнювати. В цьому випадку видачі підлягають усі бібліографічні матеріали, які містять будь-який зміст ознаки, що залишилася незаповненою.

Оскільки в основу пошуку була покладена кон'юнкція п'яти ознак, завдання самого пошуку зводилося до відбору тих статей та видань, які за всіма п'ятьма ознаками задовольняють запит. Робота поділялася на 2 основних етапи:

- 1) аналіз запиту і відбір термінів, що задовольняють його за всіма ознаками. Результатом цієї частини є п'ять (або менше – в тому випадку, коли в запиті є прочерки) масивів термінів, які визначають п'ять параметрів відбору;
- 2) власне бібліографічний пошук, тобто порівняння закодованих анотацій статей із відібраними термінами за вказаними п'ятьма параметрами.

У результаті бібліографічного запиту передбачалася видача двох списків літератури:

- а) праці, які безумовно відносяться до теми запиту;
- б) праці, які, вірогідно (чи можливо) відносяться до теми запиту. В даному випадку дослідники виходили з того, що відповідь повинна бути вичерпною, і краще отримати декілька зайвих заголовків, ніж пропустити хоча б один, що має відношення до бібліографічного запиту.

Експерименти були проведені в Інституті кібер-

нетики АН УРСР на машині Урал-І в квітні 1963 р. Усього було запропоновано 20 запитів, різних за характером і масштабами⁹.

Для експерименту М. Ю. Брайчевським було здійснено бібліографічний аналіз та розписано зміст таких видань:

- «Археологія» (К., 1947–1950, т. I–III, XIV);
- «Археологічні пам'ятки УРСР» (К., 1948–1952, т. I–III);
- «Материалы и исследования по археологии СССР» (М., 1960, № 82).

На всі запити були отримані вичерпні відповіді, що тісно чи іншою мірою торкалися заданої теми і нараховували від 2 до 64 одиниць бібліографічних даних. Час виконання машинного бібліографічного пошуку на один запит у середньому на той час становив 2,5–3 хвилини і не перевищував 7–8 хвилин.

Таким чином, проведені М. Ю. Брайчевським та його колегами з Інституту кібернетики АН УРСР експерименти дали позитивні результати, що значною мірою вплинуло на розвиток інформаційного забезпечення української бібліографічної діяльності. М. Ю. Брайчевський зазначав, що результати даного експерименту зі створення інформаційного пошуку в галузі археологічної бібліографії можуть бути ефективно використані при постановці пошукових завдань у будь-якій іншій області історичної науки, які вимагають політематичного підходу і можуть використовувати анкетний метод кодування. Сьогодні інформатика як наука значно сягнула вперед, отримані широкі інформаційно-технологічні та програмні можливості для формування бібліографічних ресурсів. Однак методичні підходи до підготовки бібліографічних масивів інформації сьогодні являють не лише історіографічний, а й науково-практичний інтерес – вони залишилися актуальними і сьогодні, враховуючи складність археологічної бібліографії.

Основні результати діяльності М. Ю. Брайчевського у галузі інформаційного забезпечення української бібліографії були викладені ним у брошурі «Машинный библиографический поиск в области археологии Украины», (К., 1963, 28 с.) та у ряді статей, які зберігаються в особовому архівному фонді вченого в ІР НБУВ, зокрема циклі статей «Археологія і кібернетика»¹⁰, «Автоматический поиск политематических документов (с использованием ЭВМ)»¹¹, «Автоматична побудова археологічних ізонот»¹², а також були представлені вченим на семінарі «Автоматизация информационных работ и вопросы прикладной лингвистики», який проходив у 1963 р. у Києві.

⁹ ІР НБУВ, ф. 320, № 161, арк. 23.

¹⁰ Там само, № 182–185, 100 арк.

¹¹ Там само, № 298, 15 арк.

¹² Там само, № 299–301, 16 арк.

УДК (038)=161/2

Галина СОЛОДЕНКО,

в. о. ст. наук. співробітника НБУВ,

канд. іст. наук

Словнику Грінченка – 100 років

У статті висвітлюється діяльність Бориса Грінченка з підготовки «Словаря української мови», подається інформація про історичні передумови підготовки інших словників в Україні. Вміщуються відгуки відомих учених, мовознавців про актуальність та цінність словника.

К л ю ч о в і с л о в а: «Словарь української мови», Борис Грінченко, українська мова, словник.

*«Слово – образ, а словник –
це всесвіт в алфавітному порядку».*

Ф. Вольтер

У 2007 р. виповнюється 100 років відтоді, як побачив світ перший том «Словаря української мови», що його разом із редакцією «Киевской старины» упорядкував Борис Грінченко. Визначний український письменник, перекладач, публіцист, філолог, етнограф, культурно-громадський діяч Борис Грінченко (1863–1910) в історію вітчизняної культури ввійшов насамперед як основний творець першого ґрунтового словника української мови в 4-х томах (1907–1909).

«Словарь української мови» за визначенням директора Інституту української мови О. Тараненка¹, є вершиною українського словникарства ХІХ – першої половини ХХ ст. і посідає гідне місце в ряду відомих лексикографічних праць слов'янських мов ХІХ і початку ХХ ст. – поряд, наприклад, зі словником В. Даля в російській, С. Лінде в польській, В. Караджича в сербській, Й. Юнгмана в чеській мовах. Як зазначає О. Тараненко, для українського мовознавства Б. Грінченко став не тільки практиком, а й теоретиком та істориком української лексикографії, вперше давши ґрунтовний огляд словників української мови більше ніж за 30 років.

Історія українського словникарства має багату історію, яка розпочалася ще в часи Київської Русі, саме тоді створювалися і широко використовувалися з освітньою метою невеличкі рукописні словники, які називалися азбуковниками. Згодом, ви-

никли так звані «ґлоси» – пояснення окремих слів і виразів у текстах. У кінці ХVІ ст. з'являється перший у староукраїнській лексикографії друкований словник – «Лексис» Л. Зизанія (1596), де понад 1000 церковнослов'янських слів подавалися у перекладі літературною українською мовою того часу. Однак, найвизначнішим церковнослов'янсько-українським словником тієї епохи у всій східнослов'янській лексикографії без перебільшення можна вважати «Лексикон» Памва Беринди (1627), що мав майже 7000 статей із поясненням відповідних лексичних одиниць, у тому числі 1400 власних назв.

У ХVІІ ст. вийшла найбільша лексикографічна праця епохи українського середньовіччя «Лексикон латинський» Є. Славинецького, яка вміщувала близько 27 000 статей. З іменем І. Котляревського пов'язаний початок української лексикографії, об'єктом якої виступає нова українська літературна мова. До своєї «Енеїди» письменник уклав «Словарь малороссийских слов». У виданні 1809 р., здійсненому самим Котляревським, словник містить понад тисячу українських слів із перекладом російською мовою. Це по суті один із перших двомовних диференційованих словників у вітчизняному мовознавстві, в якому охоплено всі частини мови й відображено всі сфери життя і діяльності людини.

Найповнішим зібранням української лексики серед різноманітних словників та словничків – додатків до літературних праць, етнографічних матеріалів, термінологічних і перекладних лексиконів, що з'явилися впродовж ХІХ ст., за визначен-

¹ Тараненко О. Мовна скарбниця українського народу [Передмова] // Словарь української мови в 4-х томах / Б. Грінченко (упоряд.). – К.: Довіра, Рідна мова, 1997. – Т. 1. – С. V.

ням фахівців, став «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського з доопрацюванням С. Несільського (Львів, 1886). Але, як і всі попередні словники, він далеко не повністю відобразив лексико-фразеологічні багатства української мови.

В умовах дії зловісного Емського указу до початку 80-х років ХХ ст. українська мова та література переживала глибоку кризу. Жорстока цензура, нечуване переслідування українських шкіл та українськомовних періодичних видань нищили всякі спроби навіть тих небагатьох авторів, хто намагався не втратити своєї національної самобутності. «Справді, як його працювати, – з болем писав відомий бібліограф та укладач російсько-малоросійського словника М. Комаров, – коли знаєш, що твої праці нікуди приткнути та як з нею і виступити, куди податися, та, врешті, й надії мало, щоб вона світ побачила»². У ті часи культивувалося твердження про непридатність української мови для наукової роботи.

У домі М. Комарова, писав у щоденнику В. Кравченко, «бувало чимало щирих людей», яких об'єднувала не лише любов до української народної пісні, літератури, мови, але й спільна робота над укладанням російсько-українського словника». До праці над словником був залучений і Т. Зіньківський. Переписка Т. Зіньківського і М. Комарова засвідчила велику їхню зацікавленість до лексикографічної діяльності. Характеризуючи публікації в російській газеті «Киевлянин», Зіньківський писав: «...більш нічого цікавого не чувати, oprіч хіба того, що в «Киевлянині» пишуть «письма об украинофильстве». Одну там велику правду сказано: се про те, які українці завзяті робітники, що і досі не спромоглися словниці своєї видати. Мабуть, додає глузуючи письмака з «Киевлянина», що вони тоді словаря того видадуть, коли українська мова стане археологічною, а не живою. Якби писачка з «Киевлянина» покепкував, коли б він знав, що у д. «редактора» Науменка того словаря розпребезнешасного³ вже миші одну букву з'їли! ... От таке-то»⁴.

Знаючи про завершення роботи над словником, Трохим Зіньківський писав до Михайла Комарова:

² Комаров М. Лист до Б. Грінченка // ІР НБУВ, ф. III, спр. 37498, арк. 9.

³ Ідеться про зібрані, опрацьовані, відредаговані та впорядковані В. П. Науменком матеріали на чотири літери (А–Г), які згодом увійшли до «Словаря» Б. Грінченка.

⁴ Зіньківський Т. Листи до Михайла Комарова // Слово і час. – 2002. – № 9. – С. 63.

«... як і Грінченко, я теж вельми бажав би і прохав би Вас: не гайтеся з посилкою словаря до цензури, бо й так уже Україна жде-не діждеться хоч якогонебудь словаря путящого. А потреба його пекуча. Тим часом дождання академічного затягне діло на півроку, а то й більш; а се не варт, далєбі, не варт»⁵.

І. Франко послідовно нагадував письменникам про потребу поглиблювати знання рідної мови і застерігав від втрати мовного чуття; згодом позицію І. Франка підтримали М. Коцюбинський, А. Кримський, Б. Грінченко, Т. Зіньківський. Дбайливе ставлення до мови було предметом обговорення в багатьох листах Т. Зіньківського та Б. Грінченка. Особливо цікавим, за визначенням С. Кіраля⁶, був лист від 2. 09. 1888 р., у якому Т. Зіньківський дає ґрунтовний мовний аналіз байок Б. Грінченка, звертаючи увагу на лексичний склад, словоформи, синтаксис, деяку засміченість їх «русизмами», на що тонкий знавець української мови Б. Грінченко робить помітку «згода».

Важливе місце в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. посідають передові демократичні ідеї та проблеми розвитку української літературної мови, які об'єднували світочів вітчизняної науки А. Кримського та Б. Грінченка. 1891 р. Б. Грінченко розпочав широку, загального українського масштабу дискусію, в якій порушувались проблеми української мови. Учасниками дискусії були І. Франко, П. Кононенко, І. Верхратський, Л. Глібов, Л. Українка та інші, прилучився до дискусії й А. Кримський⁷. На тлі цих національно-мовленневих процесів, що спрямовували українську мову в русло загальноукраїнської єдності та європейської цивілізації, неодноразово повставало питання про необхідність підготовки словника української мови. Згодом у виданому 1903 р. нарисі «А. Е. Крымский как украинский писатель» Грінченко вказує на необхідність складання повного українського словника із зазначенням широти вживання кожного слова в народній та літературній мові, та наголошує, що тільки такий словник дав би необхідний матеріал для суджень про мову української літератури.

⁵ Зіньківський Т. Листи до Михайла Комарова // Слово і час. – 2002. – № 9. – С. 65.

⁶ Кіраль С. Апостол молоді України: Трохим Зіньківський у контексті доби: Моногр. – К.: Вид-во КИТ, 2002. – С. 265.

⁷ Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові // Зоря. – 1891. – № 24. – С. 473.

Всією своєю літературною діяльністю і вчителюванням у різних місцевостях України Б. Грінченко немов готував себе до завершальної стадії роботи над «Словарем». Його вабило все, що торкалося народного життя, проливало світло на побут і звичаї нашого народу. Живучи в селі, він ретельно записував народні пісні, перекази, казки та приказки, учився живої народної мови і таким чином зробився знавцем мови та словесних творів нашого народу. Дбайливе ставлення до мови було предметом обговорення в листах Б. Грінченка і Т. Зіньківського. Зокрема, Б. Грінченко писав: «Я колись вважав себе за знавця мови, бо багато працював коло українського словаря <...> і вчився мови од народу, а тепер ... Ні! Треба вчитися! Боже! Коли ж ми вивчимось?»⁸.

Названі словники та тогочасні події в мовно-літературному житті України стали важливим підґрунтям для створення Б. Грінченком «Словаря української мови». Значення його неперехідне. Професор Василь Яременко наголошує, що ця лексикографічна праця заслуговує на золотий пам'ятник його творцеві від усього українського народу⁹.

Грінченко не отримав спеціальної філологічної освіти, та, як зазначав А. Кримський, дарма, що він не вчився на історично-філологічному факультеті, мав природний філологічний, зокрема лексикографічний дар. Вже маючи певний лексикографічний досвід, письменник із прекрасним знанням української мови й тонким мовним чуттям, з одного боку, та винятковою працьовитістю, сумлінністю, пунктуальністю й методичністю в роботі, з іншого, зумів довести словник до такого рівня, що виданню була присуджена Академією наук друга (перша взагалі не була присуджена) премія М. Костомарова «за лучший малорусский словарь»¹⁰.

Б. Грінченко змушений був поспішати, щоб подати «Словарь» до 1 січня 1905 р. на конкурс у Російську академію наук. Це мало забезпечити можливість друкувати словник у Росії «фонетикою», а не «ярижкою», завдяки сприянню прогресивних російських учених-мовознавців, насамперед академіка О. О. Шахматова.

Б. Грінченко був співукладачем, упорядником та редактором цієї колективної лексикографічної праці, матеріал до якої готували представники кількох поколінь українських діячів. У передмові до останнього видання «Словаря» (1958) вказується, що «словник <...> становить зведення праці багатьох кореспондентів журналу «Киевская старина». Проте, як зазначає М. Пилинський, Б. Грінченку було передано «скриню з 200 тис. карток», які у переважній більшості були непридатними для використання і «алфавітний список слів (приблизно 49 тис.)» з не завжди точними однослівними перекладами, а інколи й без них¹¹.

Збір матеріалів до словника розпочався ще у 1864 р. учасниками «гуртка місцевих літераторів та вчених», які об'єдналися навколо журналу «Киевская старина». У «Спогадах» Є. Чикаленка описується, що Стара київська громада через своїх членів-філологів, які жили у різних регіонах України, продовжувала збирання словникового матеріалу з народних уст і вибирала слова з друкованих етнографічних матеріалів та праць наших письменників, які творили до 70-х років. З творів пізніших письменників вже не виписували слів, бо словник мав бути чисто народним, етнографічним, в якому був би зібраний тільки народний словесний капітал. З членів Громади, фахових філологів і відомих знавців мови, була утворена словарна комісія, яка, збираючись раз на тиждень, перевіряла зібраний матеріал, систематизувала його і т. д.¹²

Але укладання словника не мало належної наукової основи, не базувалося на конкретних лексикографічних принципах. Матеріали не були відповідним чином систематизовані та упорядковані. Тому, наголошує М. Пилинський¹³, не применшуючи цінності зібраних попередниками матеріалів, їх можна було визнати лише одним із джерел, якими користувався автор славетного «Словаря».

Одним з ініціаторів запрошення Грінченка працювати над словником був Євген Чикаленко. Відомий громадсько-політичний діяч, меценат і літератор Чикаленко добре знав Грінченка і вірив у те, що він зуміє упоратися з цим нелегким завданням. У «Спогадах» Євгена Чикаленка Грінченко описа-

⁸ Грінченко Б. Лист до Т. Зіньківського від 18.03.1889 // ІР НБУВ, ф. III, спр. 40804, арк. 2.

⁹ Яременко В. «Роблю словарь, хіба що додати: і руками, і ногами, і зубами роблю...» // Книжковий клуб плюс. – 2007. – № 3. – С. 6.

¹⁰ Отчет о присуждении премии Н. И. Костомарова // Киевская Старина. – 1906. – Т. 93 (май–июнь). – С. 222.

¹¹ Пилинський М. М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 26.

¹² Чикаленко Є. Х. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. Коментарі авторські // Збір. творів: В 7 т. – К.: Рада, 2003. – Т. 1. – С. 236–237.

¹³ Пилинський М. М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 30.

ний як чоловік середнього зросту, міцно збудований, з ясно-сірими очима, який своєю бородою та обличчям дуже нагадував гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного¹⁴. Рекомендуючи Грінченка членам Київської громади, Є. Чикаленко наголошував: «Такої упертої праці, такої енергії ніхто досі з українських діячів не виявляв. В найглухіші часи, коли здавалося, український рух зовсім згас, він, мало чи не єдиний чоловік на Україні, не згубив віри у відродження України і всю свою велику енергію і працьовитість вжив для того, щоб розбудити громадянство. Сидячи в глухому провінціальному місті Чернігові, він зорганізував таке надзвичайно широке на ті часи видавництво українських книжок для народу, що звернув на себе увагу всієї України»¹⁵.

Б. Грінченко узявся до впорядкування словника живої української мови. Робота вимагала надзвичайних зусиль. Грінченко писав до Чикаленка: «Я працюю в день годин сім, роблю – 150 слів. Коли так, то 150000:150=1000 днів, чи то 40 місяців (рахуючи місяць 25 робочих днів), а треба за двадцять!»¹⁶. При допомозі своєї дружини (Марії Загірної¹⁷) він за три роки не тільки звів до ладу те, що було зібрано до нього, але й ще від себе багато додавав. Замість списку 49 тис. слів ми одержали словник із реєстром на 68 тис. слів, а в зв'язку із застосуванням елементів гніздової системи загальна кількість слів, представлених у словнику, перевищує 80 тис.

Орієнтований на фольклорні джерела словник став важливим підсумком вітчизняної історії лексикографії. Діалектна лексика у «Словарі української мови» відображає майже всю поняттєво-логічну систему навколишнього реального світу, а тому й групується в окремі лексико-семантичні та тематичні групи, такі як сільське господарство, транспорт тощо. А наявність лексики української флори і фауни, народних промислів і ремесел обрядів, народного вбрання, ігор, яка супроводжується докладним описом відповідних понять, перетворює його на унікальний етнографічно-енциклопедичний довідник.

Цінність словника для дослідників полягає у тому, що він найповніше зафіксував лексичні над-

бання народу, які побутували в період становлення системи українських прізвищ. Досить широко наводиться українська фразеологія, усталені в народі форми привітання, віршування тощо. Словник насичений багатим і часто унікальним ілюстративним матеріалом, зокрема великою кількістю прислів'їв та приказок.

У доборі та опрацюванні реєстру словника Б. Грінченко керувався кількома важливими принципами: Перш за все, «народної» концепції словника. По-друге, автор виявив досить обережний та критичний підхід до опрацювання реєстру словника, тобто подавав лише ті слова й вислови, в реальному існуванні яких був особисто впевнений.

У словнику також простежуються тенденції до певної регламентації української мови. Він зорієнтований на народну мову, в першу чергу на південно-східний діалект, а за наявності фонетичних, морфологічних варіантів слова, словотвірних або лексичних синонімів – на найпоширенішу одиницю.

Не заперечуючи ролі запозичень для позначення абстрактних понять і досягнень «новітнього культурного життя», Б. Грінченко разом із тим проголошував обмеженість їхнього використання, застерігав від надмірностей уживання, що, на його думку, повинно було б стати важливою умовою збереження народної основи української літературної мови. Більш різку позицію займав він щодо русизмів, полонізмів, германізмів – складових лексики південно-західного діалекту, які мали загальноукраїнські відповідники, що пояснювалося знову ж таки турботою письменника про розвиток української літературної мови: побоювання щодо можливості зміни діалектної бази української літературної мови, загроза якої здавалася йому цілком реальною.

Б. Грінченко набагато випередив сучасних йому дослідників запозиченої лексики, сформулювавши головні критерії освоєння іншомовної лексики: пристосування фонетичної оболонки і граматичної форми до структурних особливостей української мови; наявність похідних; висока частотність уживання в літературній мові; поширення в народній мові. Саме за цими критеріями здійснювався відбір іншомовної лексики до «Словаря української мови», хоча на цьому відборі позначилися і причини зовнішнього характеру, про що писав сам Б. Грінченко у передмові.

За своїм жанром «Словарь української мови» – це, по-перше, перекладний словник з елементами тлумачного, по-друге, філологічний з елементами

¹⁴ Чикаленко Є. Х. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. Коментарі авторські // Збір. творів: В 7 т. – К.: Рада, 2003. – Т. 1. – С. 239.

¹⁵ Пастух В. Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лідер національної ідеї. – Луганськ: Кн. світ, 1998. – С. 91.

¹⁶ Там само. – С. 92.

¹⁷ Загірня М. Спогади. – Луганськ: Шлях, 1999. – 160 с.

енциклопедичного. За принципом побудови реєстру – це словник алфавітного типу з деякими елементами гніздової системи. У ньому поряд із перекладом слова або тлумаченням його значення дається досить докладний опис відповідного поняття.

*Бібліотека, кн. ж. – Бібліотека. Скрізь як у дзвін дзвонять – говорять за школи і бібліотеки. О. 1861. X. 150. Які все чудні книжки в бібліотеці мо-го батька. Левиц. Пов. 128*¹⁸.

*Журнал, лу, м. – Журналъ, периодическое изда-ние. При університеті почав издаватись журнал «Українській Вестникъ». К. Гр. Кв. XIV*¹⁹.

*Книга, ги, ж. – Листоньки пише, книги читає. Чуб. III. 306. Ой хто б мої слова списав у книгу. К. Іов. 42*²⁰.

*Книжка, книжечка, Зроблю маленьку книжечку. Шевч. 376. Письменному – книжка в руки. Ном. № 6016. Троянське плем'я все засіло коло книжок та аж потіло і по латинському гуло. Котл. Ен. IV.21*²¹.

Після виходу у світ «Словаря» Б. Грінченко про-жив ще кілька місяців і помер від сухот. А йому було лише 47 років, як і Т. Шевченку.

Відомий державний та громадський діяч Петро Стебницький, віддаючи належне подвижницькій діяльності Б. Грінченка, у 1920 р. видав брошуру «Борис Грінченко», в якій справедливо зазначив: «... на великій вірі в свою правду, в ідею праці для народу держалась його свідомість громадського обов'язку, якого він, раз в ньому упевнившись, ніколи не зраджував. Цьому обов'язку він усе віддав: молоді мрії, принади життя, особисті вигоди»²².

В. Яременко – автор статті «Роблю словарь, хіба що додати: і руками, і ногами, і зубами роблю...» – інформує про листування Грінченка з відомим діячем Володимиром Гнатюком та зазначає, що ці листи є літописом роботи над «Словарем» і засвідчують його соборний характер. В. Яременко наголошує, щоб уявити велич зробленого Б. Грінченком за три роки удвох із дружиною Марією Загірньою та при допомозі таких світочів української науки, як Володимир Гнатюк, Іван Франко, досить згадати, що інститут мовознавства АН УРСР за майже

70 років колективом близько 150 науковців видав 11-томний «Словник української мови», в основі якого лежить попсований «Словарь» Грінченка²³.

Заступник директора Інституту української мови І. С. Гнатюк зазначає, що автори «Нового словни-ка української мови», що вийшов на початку 1990-х ро-ків, всі тлумачення переписали зі «Словаря» Грінченка, а яких не знайшли, то самі щось вигадували, наприклад «гурман» – аматор добре по-поїсти! Ось такий рівень роботи з опрацюванням словникового матеріалу²⁴.

Нині рукопис «Словаря» Б. Грінченка зберігаєть-ся в Російській державній бібліотеці. З помітками автора він став цінним і рідкісним виданням, яке не лише характеризує титанічну працю автора, а й є практичним втіленням української лексико-графічної діяльності, засвідчує широке викорис-тання матеріалів народної мови того часу. В Інсти-туті рукопису НБУВ зберігається чорнетка слов-ника Б. Грінченка та нотатки, що стосуються його роботи і взаємин із редакцією журналу «Киевская старина»²⁵. Важливими для сучасних дослідників є різні лексичні матеріали, які збирав Б. Грінченко у 1880–1901 рр., а також його спроби укладання українських словників різних типів і різного обся-гу, які зберігаються в НБУВ²⁶.

Наукові дослідження спадщини Б. Грінченка у різні роки мали досить діаметрально протилежні оцінки – від нищівної критики та прямих заперечень (у 30–50-х роках) до щирого захоплення та всенародного визнання (з 60-х років і донині). Справедливою є думка А. Погрібного, який зазна-чав, що в ставленні до постаті письменника домінували ідеологічні та політичні постулати сталінської моделі соціалізму²⁷.

За словами П. Стебницького, «...пам'ять про Грінченка живе і житиме в його писаннях. Наукові його праці ще довго не втратять своєї ваги, а його словник буде джерелом для дослідів чистої народ-ної мови і основою для всякої нової словарної ро-боти»²⁸.

²³ Яременко В. «Роблю словарь, хіба що додати: і ру-ками, і ногами, і зубами роблю...» // Книжковий клуб плюс. – 2007. – № 3. – С. 6–7.

²⁴ Гнатюк І. «Мова – це квінтесенція нації...» // Книж-ковий клуб плюс. – 2007. – № 3. – С. 9–10.

²⁵ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 34405.

²⁶ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 34404, 34405, 34407, 34437, 34431, 34428, 34398, 34433.

²⁷ Погрібний А. Г. Класики не зовсім за підручником. – К.: Школяр, 2000. – С. 7.

²⁸ Стебницький П. Борис Грінченко. – К., 1920. – С. 28.

¹⁸ Тараненко О. Мовна скарбниця українського народу [Передмова] // Словарь української мови в 4-х томах / Б. Грінченко (упоряд.). – К.: Довіра, Рідна мова, 1997. – Т. 1. – С. V. – С. 55

¹⁹ Там само. – С. 493.

²⁰ Там само. – Т. 2. – С. 257.

²¹ Там само.

²² Стебницький П. Борис Грінченко. – К., 1920. – С. 26.

Книги – це крила, життя, наша пам'ять

Підсумки тридцятирічних літературних пошуків письменника Фелікса Тацького опубліковані в збірнику «Звинувачуються в доброті» (К., 2006).

Фелікс Іванович Тацький народився в 1932 р., після закінчення Першого Харківського прикордонного військового училища служив командиром взводу, заступником начальника застави. За освітою – історик: закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Після демобілізації працював у Київському обкомі комсомолу, партійних організаціях, у Республіканському товаристві книголюбів, Держкомвидаві республіки і книготорговельному об'єднанні «Укркнига», викладав на поліграфічному факультеті Київського політехнічного інституту.

Відомий книгами «Обідня перерва» (1984), «Звинувачуються в доброті» (1989), «Зустрічі з собою» (1995). Його оповідання публікувались у пресі, передавались по радіо. Журнальний варіант оповідання «Обідня перерва» опублікував журнал «Прикордонник» (Росія). Фелікс Тацький – член Міжнародної асоціації письменників баталістів і мариністів.

Книга «Звинувачуються в доброті» складається з тридцяти трьох оповідань і чотирьох доопрацьованих повістей («Обідня перерва», «Звинувачуються в доброті», «Зустрічі з собою», «Особистість»). Їх герої – вчителі, лікарі, службовці, пенсіонери, представники різних родів військ. Сюжетам творів властиві правдивість, моральні проблеми, буденна обстановка і реальні конфлікти в ній, загострені почуття справедливості, доброти, порядності. Це підтверджує і символіка обкладинки книги. В її верхньому лівому куті – маска – знак удавання і лицемірства, в правому – ангел – уособлення добра і розуму. Внизу, ліворуч – озлоблення, заздрість, біда, в правій частині – лицар, який віками бореться зі злом.

У книзі ведеться чесна розмова про сьогоднішнє, багатогранне виявлення нашого життя. Повість «Обідня перерва» – це реорганізація установи і її наслідки, служба на прикордонній заставі, перше кохання. В повісті «Звинувачуються в доброті» – взаємовідносини батьків і сина-молодожона показані з такою щирістю і таким пронизливим боєм, що не залишать байдужим жодного читача. Хто розсудить вічну, що разу нову суперечку поколінь, дасть мудру пораду, на чий стороні закон? Звідкіля у сина така жорстокість до батьків, сестри і дідуся? Хто ж «звинувачується в доброті»? Багато педагогів, прочитавши цю повість, переконані, що їй необхідно рекомендувати для позакласного читання і обговорення старшокласниками, а також усім, кого цікавить сучасна література.

Повісті «Зустрічі з собою», «Особистість» розкривають психологічні, етичні, моральні проблеми нашого життя. Як і в інших творах, автор приділяє багато уваги

внутрішньому світу героя, його роздумам про минуле і сучасне – «зустрічам із собою». Свідчення тому – постійна полеміка центральних персонажів із самими собою, своїм причепливим другим «я». Обидві повісті, поряд з іншими темами, присвячені питанням честі і гідності, добра і зла. Суспільство розвивають не підлабузники і пристосуванці, а творчі люди, які мають і відстоюють свої переконання. Це – вчені, діячі культури, мистецтва, кожна порядна людина. На них світ тримається, їм важко в житті, але по-іншому жити вони не можуть. Проблему «незручних», «важкого» характеру особистостей автор вважає однією з головних тем своєї творчості.

Не залишаються непоміченими і оригінальні міркування Фелікса Тацького про молодість, дружбу, історію, взаємовідносини людей. У тому числі, керівників і підлеглих. Цікаві і повчальні його думки про книгу, її місце в житті («Книги – розумні, вічні друзі, справжнє багатство життя», «Дайте нам книги, дайте нам крила!»). Від книги, як первісного джерела слова, походять коріння багатьох його оповідань, їх сюжети, життєві колізії. В першу чергу це видно з таких творів, як «Рідкісна книга», «Знак оклику на курсовій роботі», «Гіркість бідної достоїнності», «Прикликання з запізненням» та інших. Можливо і в цьому виявляється батьківське виховання автора. Його мати, Тацька Дора Петрівна, в другій половині сорокових років минулого століття працювала заступником директора ЦНБ АН України.

Сам у минулому офіцер, автор зберіг шанобливе ставлення до армії, Великої Вітчизняної війни, її учасників, ветеранів. Увага військовій тематиці приділяється в усіх чотирьох повістях, в оповіданнях «Дороги», «Рідкісна книга», «Друга зустріч із Гретхен», «Про що розповідають обеліски». Почуття вдячності автору викликають «Оповідання старого лісника». Письменник лірично зобразив красу та неповторність навколишнього світу. Кожне оповідання закликає любити людину, берегти природу, зберігати її для майбутніх поколінь. Надвичайно зворушливі оповідання про домашніх і бездомних тварин, про милосердя і чуйність до них. На жаль, такі необхідні душевні якості відсутні у багатьох сучасників.

На книгу «Звинувачуються в доброті», як і на інші твори Фелікса Тацького, опубліковані позитивні рецензії. Його творчість вважають сучасною, мужньою, вона правдиво розповідає про сьогоднішнє. Відгуки зауважують і своєрідний стиль, цікаві сюжети, психологічну цінність книги, ліричні відхилення, добірну мову, її афористичність. Життєстверджувальна книга розрахована на широке коло читачів, які з інтересом і користю для себе ознайомлять з нею. Такі твори нікого не залишать байдужими.

Павло КРАВЧЕНКО

Любов ДУБРОВІНА,

директор Інституту рукопису НБУВ, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, професор

Сергій ЗВОРСЬКИЙ,

ст. наук. співробітник, завідувач сектору НПА та обліку фондів відділу архівознавства
Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, канд. іст. наук

Канада і Україна єднаються серцями

(До виходу спеціального українсько-канадського числа археографічного щорічника «Пам'ятки» (2007, т. 7))

Багатогранна 115-річна історія української еміграції в Канаді лише почала відкриватися для нас, українців, на межі ХХ і ХХІ століть...

Це розумієш зі всієї очевидністю, коли відкриваєш черговий фундаментальний не стільки за обсягом (446 сторінок), як за складом і змістом випуск археографічного щорічника «Пам'ятки», присвяченого 140-річчю утворення Канади і 115-річчю еміграції українців, які відіграли помітну роль у її становленні та розвитку.

Цей щорічник видається Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства з 1998 р. разом з іншими визнаними в історичній науці фаховими продовжуваними та серійними науковими виданнями УНДІАСД: «Студії з архівної справи та документознавства», «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки», «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела».

«Пам'ятки» займають особливе місце у колі історичних періодичних видань України. Видання засновувалося як втілення нереалізованого проекту Бібліотечно-архівного відділу Генерального секретарства справ освітніх Української Центральної ради – археографічного щорічника «Пам'ятки». Назва збережена на знак продовження кращих традицій української архівістики. Видання плідно розвиває демократичні традиції української науки, обравши основним принципом цього часопису мовою першоджерел (рукописних пам'яток, архівних документів) розкрити складні та багатогранні історичні шляхи українського народу, його національну духовну пам'ять, роль і місце українців у світовому співтоваристві. «Пам'ятки» відкриті для усіх дослідників української історії та її учасників, для всіх пам'яток, які усебічно та неупереджено розкривають українське життя в усі часи та в будь-якому поліетнічному суспільстві. Багато особистої енергії вкладає у це видання головний редактор «Пам'яток» Ірина Матяш, директор УНДІАСД,

доктор історичних наук, професор, невтомний дослідник української культури, генератор ідей та організатор багатьох археографічних проектів, які успішно завершувалися ґрунтовними виданнями.

Сьогодні це видання посідає значне місце у колі українських історичних серійних видань, на сторінках котрого публікують свої розвідки як визнані вчені, зрілі науковці, так і початківці на ниві історичної науки, вітчизняні та зарубіжні дослідники науки і культури, архівісти, бібліотекарі, музейні працівники.

На перших сторінках цього 7-го випуску «Пам'яток», крім переднього слова головного ректора щорічника Ірини Матяш, до читачів – звернення когорти відомих державних діячів, учених та діячів культури: Надзвичайного і Повноважного Посла Канади в Україні Абайни М. Данн, її українського колеги, Надзвичайного і Повноважного Посла України в Канаді Ігоря Осташа, а також координаторів Українсько-канадської програми Канадського інституту українських студій Університету Альберти Ярса Балана і Андрія Макуха. Вони відзначають важливе спільне для України та Канади наукове, історико-культурне та міжнародне значення цього випуску «Пам'яток».

Структура українсько-канадського випуску віддзеркалює основні віхи в історії української діаспори в Канаді. Статті згруповано у тематичні рубрики, які дозволяють зорієнтуватися у змісті статей: Історія еміграції; Історія Другої світової війни; Традиції, культура, освіта; Історія установ, товариств та об'єднань; Історія церкви; Персоналії.

Видання насичене різноманітними документами, які демонструють перші кроки трудової еміграції у Канаду, повсякденну важку працю, тугу за Батьківщиною (у статтях Наталії Мосіян «Із історії трудової еміграції з Буковини в Канаду від її початку до Першої світової війни»; Дмитра Жмундуляка «Недоля гнала за океан (про еміграцію буковинських селян з Кіцманщини у Канаду)»).

Друга хвиля політичної еміграції відбувалася у

20–30-ті роки. Цьому періоду присвячені статті Мирона Момрика «Заохочувальні заклики до українців переселятися в Канаду», Катерини Мицан «Окремі архівні документи про другу хвилю української еміграції до Канади у фондах Державного архіву Івано-Франківської обл.».

Третя хвиля – період Другої світової війни та післявоєнного часу – також ґрунтовно відзначена у публікаціях документів, підготовлених Іриною Матяш («Спомини» Андрія Яковлева за 1935–1945»), Ірини Тюрменко «Становище української еміграції у Швейцарії», Ігоря Винниченка «Как нама представляется...» (інформація посольства СРСР в Канаді про антирадянські публікації В. Чорновола «Лихо з розуму» та інших).

Видання яскраво демонструє обставини та складні еміграційні шляхи до Канади, багатогранність українського життя в Канаді у більше ніж 115-річному часовому вимірі (від часу поселення на канадських землях у 1891 р. перших трудових мігрантів з України), акумульованих у численних архівних документах Канади та України.

Цікавим та науково значимим є етнографічний матеріал. Усю історію створення української музейної інституції в Канаді, фотодокументи цієї унікальної пам'ятки української культури, причетних осіб, планування, перевезення, розвиток та діяльність підрозділів розкрито в статті Радомира Б. Білаша «Євшан-зілля в Канаді: Село спадщини української культури, 1971–2007 рр.».

Збереження та вшанування традицій під час народження дитини розкриває в своїх інтерв'ю Олена Боряк, яка опублікувала матеріал «Баба, що пула в'язала» у Волині: сторінка з повсякденного життя української еміграції в Канаді».

Тема освіти розкривається у рубриці «Традиції, культура, освіта». У публікації документів, підготовлених Юрієм Макаром, «Початки українського шкільництва на Холмщині і Підляшші» розкрито діяльність Українського Центрального комітету (УЦК) на чолі з Володимиром Кубійовичем. Сучасність репрезентована статтею Ірени Белл «Українська радіограма в Оттаві».

Комплекси архівних документів різних товариств, установ та організацій репрезентують нам статті і публікації «Документи Українського національного об'єднання Канади в Архіві ОУН у Києві» Юрія Черченка; «Архів Українського воєнно-історичного інституту» Софії Качор (розкрито опис збірок архіву у Вінніпезі, складовою якого є збірка Михайла Садовського).

Ірена Єндрієвська розкриває фонди «Провінційно-

го архіву Альберти», наприклад, Николи В. Гавінчука, Петра Саварина, українських фондів окремих осіб та родин, союзів та об'єднань, де подає загальну характеристику архіву та описи фондів, що становить для дослідників цінний інформаційний матеріал.

Вкрай цікаві матеріали публікує Олександр Кучерук – щодо проектів системи державних нагород України полковника В. Задояного на початку 70-х років, життя якого пройшло в Канаді та США, та Руслан Пиріг – «Псевдограмота Гетьмана Павла Скоропадського (до історії однієї політичної підробки)», де розкривається фальсифікат «Грамоты ко всему Украинскому народу» від 29 квітня 1918 р.

Багатогранна діяльність у 50–70-х роках ХХ ст. відомого вченого Петра Саварина висвітлена у цікавій публікації «Спогади учасника: Політика, багатокультурність, Канадський інститут українознавства, абеткова Енциклопедія України-2», який упродовж багатьох років був членом управи, сенатором та в 1982–1986 рр. канцлером Університету Альберти, організатором Канадського інституту українських студій, членом багатьох українських громадських організацій.

Невідомий лист Матвія Поповича за липень 1927 р. до українців – членів Комуністичної партії Канади у Вінніпезі про міжфракційну боротьбу в середині компартії та антиукраїнську політику фракції Бака-Смита публікує Андрій Макух. Історію церкви репрезентовано у доповіді Євгена Бачинського, виголошеної під час II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ в Києві 19 жовтня 1927 р. (опубліковано та прокоментовано Іриною Преловською).

У центрі персоналій – Іван Огієнко, діяльність якого широко представлена, зокрема, у згаданій статті Ірини Тюрменко та її огляді «Нові публікації документів із архівного фонду митрополита Іларіона (І. Огієнка)», у публікації Юрія Мицика («З перших листів Андрія Чайковського до Івана Огієнка»), Віктора Брехунанка та Андрія Стародуба («Молимося, щоб «допоміг скінчити велику та благословенну працю...») про листування митрополита Іларіона та пастора Левка Жабко-Потаповича. Серед персоналій – Ольга Кобилянська (за матеріалами, підготовленими Володимиром Вознюком у Чернівецькому музеї письменниці) показані її стосунки з українцями в Канаді та США; Євген Коновалець (невідомі листи 1929 р., підготовлені до друку Орестом Мартиновичем). Ще раз висвітлюється особистість Д. П. де ля Фліза (Всеволод Наулко).

Підсумовує випуск досить великий за обсягом розділ «Огляди, рецензії, інформації», в якому вмі-

шено 15 публікацій. Огляд діяльності Інституту дослідів Волині, Товариства «Волинь» у Вінніпезі «Українсько-канадські взаємини: волинський науковий фактор» підготувала Світлана Гаврилюк; огляд канадських документів ЦДАМЛІ України зробила Олена Павлова; основні аспекти співробітництва Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Канадського інституту українських студій розкриває Олександр Маврин.

Дуже корисними є рецензії, інформація, зроблені на канадські українознавчі видання, зокрема, Георгія Папакіна (на видання Сергія Плохія, присвяченого інтелектуальній біографії Михайла Грушевського); Ростислава Романовського (на працю О. Мартиновича щодо українських поселень у центрально-східній Альберті); Світлани Артамонової (на журнал «Око світу»); Наталії Христової (на «Західноканадський збірник»); Миколи Железняка та Сергія Плахотнюка (на «Encyclopedia of Ukraine»); Андрія Кудряченка (на видання щодо Голодомору). Про діяльність Центру канадських студій у Чернівецькому університеті розповідає Макар Віталій; про Музей буковинської діаспори у Чернівцях – Валерій Белінський; архівну спадщину Василя Авраменка в Корсунь-Шевченківському державному історико-культурному заповіднику – Тетяна Клименко. Владислав Гриневич звітується про його стажування в Канадському інституті українських студій.

Отже, характерною особливістю випуску є залучення авторів, як громадян Канади, та і України (серед них – учені, архівісти, літератори, музейні фахівці та працівники культури, освіти, продюсери тощо). У публікаціях вперше оприлюднюється багато невідомих раніше і важливих джерел, які відклалися в канадських і українських архівах і проливають світло на ті чи інші сторони побутування українців у Канаді.

У виданні представлено значну кількість різноманітних джерел, офіційних документів урядових установ, особистих документів, публікацій у пресі, а також, листування, спогади, наукові розвідки, звіти, інтерв'ю тощо. Збірник ілюстрований фотокопіями архівних документів, містить інші унікальні зображальні джерела: рекламні оголошення і звернення щодо переселення українців у Канаду, зображення сторінок газет і обкладинок журналів, карти, світлини, зроблені на території музею «Село спадщини української культури», включаючи інтер'єри типових для українських поселень будівель тощо.

Українсько-канадське число щорічника «Пам'яток»

стало помітною подією в українсько-канадських відносинах у контексті відзначення пам'ятної дати в історії Канади і посяде гідне місце як серед кращих здобутків українки, так і канадіки, користуватиметься підвищеною увагою з боку дослідників історії та культурної спадщини української діаспори в Канаді та українських архівів (у тому числі, які належать приватним особам – видатним представникам української діаспори), де зберігаються документи українських інституцій у Канаді.

Видання однаково корисне для українського читача наших двох держав. Відрізані впродовж десятиліть від правдивої інформації, українці сьогодні відчують жагу знань про шлях свого народу як на теренах материкової Батьківщини, так і долю своїх співвітчизників на шляхах світу. Не менш важливим є вивчення джерел та самоусвідомлення своєї історії та культури для канадських українців. Документальна українка в Канаді сьогодні неосяжно велика, однак практично недосліджена. Вона зберігається в численних архівах, зібраннях, бібліотеках, однак і досі вона для нас terra incognita, яка тільки почала відкриватися.

Для України і Канади важливим є вивчення життєвого шляху і творчих здобутків видатних представників української нації, яких доля занесла за океан, і де вони, попри непрості умови життя в чужоземному середовищі та асиміляційний контекст, змогли не лише зберегти, а й примножити свої наукові, культурницькі, підприємницькі, громадські, релігійні надбання, не відрікаючись при цьому від свого українського коріння. Враховуючи те, що серед національних громад Канади українська є однією з найбільш чисельних і діяльних, поява такого збірника у жанрі документальної публікації, безперечно, є актуальною не лише для України, а й для Канади.

Цей 7-й випуск – ідейно єдиний та завершений. Представлене видання є важливим початком і здобутком співробітництва УНДІАСД із багатьма науковими й архівними установами Канади, а його концепція – своєрідною документальною антологією більш ніж столітнього життя українців у Канаді.

Не можна не відзначити силу українознавчої наукової думки, емоційний вплив української долі на шляхах світу, що болоче відгукується у серці, але й міцний дух єднання українців Канади й України, який відчується в кожній статті, кожному документі цього випуску «Пам'яток». За влучним висловлюванням Надзвичайного і Повноважного Посла Канади в Україні Абайни М. Данн, в цьому виданні дійсно «Канада і Україна єднаються серцями...».

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Федорівські читання-2007

З 6 по 8 червня 2007 р. в Москві історики книги збиралися на традиційні «Федорівські читання» – міжнародну конференцію, присвячену Івану Федорову та кириличному книговидаванню загалом.

«Федорівські читання» були добре відомі спеціалістам у радянський час, як і відповідний науковий збірник. Далі була тривала перерва, і 2003 р. традиція проведення цієї добре знаної конференції була відновлена в Москві. Слід підкреслити, що 2004 і 2006 рр. конференція з такою ж назвою була проведена у Львові, адже відомо, що започаткувавши постійне друкарство в Москві, більшість своїх друків Іван Федоров видав в українських землях – у Львові та Острозі, де його називали Іван Федорович. 2005 і 2007 рр. «Федорівські читання» відбулися знов у Москві. Безумовно, це – різні конференції, різні організатори та учасники, але направленість конференцій єдина – оприлюднення результатів досліджень з історії книги, переважно – кириличним шрифтом. Проте така періодичність і ґрунтовне наукове наповнення «Федорівських читань» свідчить, на нашу думку, про відродження інтересу до витоків кириличного – слов'янського, вітчизняного – книговидавання, до історії книжності загалом, що певним чином відображає загальносвітову тенденцію підвищення уваги до збереження історико-культурної спадщини людства.

Цього разу конференція зібрала істориків книги Росії, України та Білорусі, загалом понад 50 спеціалістів цієї галузі. Організатором конференції, як і у 2003 і 2005 рр., виступив Науковий центр дослідження історії книжкової культури, який існує ось уже п'ять років при Науково-виробничому об'єднанні «Издательство «Наука» Російської академії наук. Це – перша наукова організація РАН, яка фінансується не з бюджету, що є дуже важливим у сучасних умовах, і, мабуть, наразі єдиний приклад існування в рамках Академії наук організації, головним завданням якої є розвиток науки про книгу та розширення контактів у даній сфері. Науко-

во-методичне керівництво діяльністю Центру здійснює Відділення історико-філологічних наук РАН. Головна увага Центру приділяється дослідженням історії книжкової культури різних історичних епох і розробці, власне, концептуальної моделі книжкової культури як системи і складової культурно-історичного процесу. Крім того, Науковий центр здійснює моніторинг стану і тенденцій розвитку наукового книговидавання. Підведенню підсумків роботи Центру за 5 років було присвячено перший день роботи міжнародної конференції «Федорівські читання-2007».

На спеціально влаштованій виставці було представлено 60 окремих книжкових і журнальних видань, випущених Науковим центром за 2002–2007 рр. Це – і монографії, і збірники праць, і матеріали десяти наукових конференцій, і десяти номерів журналу «Научная книга». Науковий центр узяв на себе і здійснює підготовку та випуск продовжуваних видань, серед яких – відомий фахівцям книгознавчий збірник «Книга. Исследования и материалы» (з 2007 р. планується випуск чотирьох збірників на рік), «Книга в России», «Век Просвещения», випусків (до початку конференції!) збірника «Федоровские чтения».

Видавництвом «Наука» і Центром дослідження історії книжкової культури започаткована чудово оформлена монографічна серія «История славянского кирилловского книгопечатания XV – начала XVII вв.» (автор – Є. Л. Немировський). Вийшло вже 3 книги, присвячені виникненню кириличного книговидавання, а також початку південнослов'янського друкарства. В 2007 р. має вийти друком том, присвячений початку книговидавання у Валахії, і зданий до видавництва том щодо діяльності Франциска Скорини. Наступний випуск, запланований на 2008 р., приурочено до 425-річчя від дня смерті Івана Федорова. Загалом серія буде складатися з десяти томів, збірники якої міститимуть матеріали про початки кириличного друкарства в Румунії, Венеції, Сербії, Словенії, Біло-

русі, Україні, а також діяльність учнів І. Федорова в Москві до 1627 р., коли працював останній друкар-універсал. Надалі в друкарстві панувала вже мануфактура.

Співробітниками Наукового центру опубліковано більше 600 статей у професійних виданнях, реалізовано кілька вагомих планових наукових досліджень і спільних видавничих та науково-організаційних проектів із різними науковими установами, у т. ч. і з Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Діяльність Наукового центру одержала на конференції схвальну оцінку.

На секції «Грані книжкової культури» були заслухані доповіді провідних науковців Центру, зокрема, виступили: В. І. Васильєв, чл.-кор. РАН, ген. директор НВО «Издательство «Наука» РАН, директор Наукового центру досліджень історії книжкової культури (далі – Центр) із доповіддю «Книжкова культура: до питання про еволюцію понять і термінології»; Р. О. Симонов, д-р іст. наук, проф. Московського державного університету друку (МДУД), головний наук. співробітник Центру – «Передісторія наукової книги в Росії»; Є. Л. Немировський, д-р іст. наук, проф., головний наук. співробітник НДВ рідкісних книг (Музею книги) РДБ, головний наук. співробітник Центру – «Монографічна серія «Історія слов'янського кириличного книгодрукування XV – початку XVII ст.»: Результати і перспективи»; Ю. П. Мелентьєва, д-р пед. наук, проф., зав. відділу Центру – «Читачезнавство в контексті соціокультурних змін»; Б. В. Ленський, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри МДУД, головний наук. співробітник Центру – «Російське книговидання на початку нового сторіччя»; В. П. Леонов, д-р пед. наук, проф., директор Бібліотеки РАН – «Книга як космічний суб'єкт: філософсько-культурологічне есе»; М. В. Ніколаєв, д-р філол. наук, зав. відділу РНБ – «Відділ рідкісної книги РНБ: до 150-річчя заснування»; З. К. Соколовська, д-р іст. наук, головний наук. співробітник Інституту історії природознавства та техніки ім. С. І. Вавілова РАН – «Книга та книжкова справа на сторінках видань серії Російської академії наук «Науково-біографічна література» та інші.

Власне «Федорівські читання-2007» мали ще три секції: «Іван Федоров і книжкова культура його часу», «Історія слов'янського кириличного книгодрукування XV–XVIII ст.», «Державний моно-

полізм і приватна ініціатива в історії книжкової справи», на яких було заслухано близько п'ятдесяти доповідей. Характерна особливість доповідей, що є принциповим для цього міжнародного форуму спеціалістів, – новизна змісту представлених у виступах матеріалів, високий науковий рівень учасників конференції. Все це разом робить «Федорівські читання» вагомим і поважним джерелом для подальших досліджень історії кириличної книжності, дозволяє спеціалістам певним чином координувати напрями своїх досліджень, своєчасно враховувати і використовувати напрацювання колег, бути в курсі новітніх відкриттів у галузі. Наприклад, спеціалістам буде цікаво дізнатися, що наприкінці 2007 р. у видавництві «Энциклопедия» очікується вихід авторської енциклопедії Є. Л. Немировського «Иван Федоров»; в РНБ вийшов I том каталогу В. С. Люблінського «Античные авторы в изданиях XV века» і перевидання його ж монографії «На заре книгопечатания»; до кінця 2007 р. вийде збірник «Чтение, читатель, библиотека в современном мире» та ін. Учасники конференції, переважна більшість яких – з Москви та Санкт-Петербурга, одержали змогу дізнатися й про деякі здобутки українських колег у галузі історії кириличної книжності, оскільки було заслухано 8 доповідей киян, котрі гідно представили Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Музей книги і друкарства України, Інститут археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Наступна міжнародна наукова конференція «Федорівські читання», приурочена до 425-річчя від дня смерті Івана Федорова (дата народження якого невідома), запланована в Москві на початок 2009 р., її оргкомітет запрошує всіх дослідників історії книги взяти участь у її проведенні. У Львові до цієї ж дати на кінець 2008 р. також заплановані «Федорівські читання». Отже, історики книги мають час і нагоду підготуватися й обговорити на «Федорівських читаннях» (де б вони не проводилися) результати своїх історико-книгознавчих досліджень.

Галина КОВАЛЬЧУК,
зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
д-р іст. наук

До ювілею колеги

22 серпня 2007 р. свій славний ювілей відзначає Світлана Іванівна Смілянець – головний бібліограф відділу історичного краєзнавства Державної історичної бібліотеки України.

Народилася Світлана Іванівна у 1957 р. в м. Шепетівці Хмельницької області у родині військово-службовця Момота Івана Федоровича і вчительки Момот Галини Демидівни. Після закінчення Уманської середньої школи № 4 у 1974 р. Світлана вступила до Київського державного інституту культури на бібліотечний факультет і закінчила його у 1978 р. З цього року до 1989 р. очолювала колектив профспілкової бібліотеки Київського заводу «Ленінська кузня».

У Державній історичній бібліотеці наша колега працює понад чверть віку – спочатку старшим бібліотекарем у відділі МБА. Комунікабельна, привітна, вона успішно налагодила виробничі стосунки з багатьма науковими бібліотеками Києва, що стало запорукою найповнішого задоволення запитів користувачів на документи, відсутні в ДІБУ.

З 1994 р. Світлана Іванівна – головний бібліограф, її діяльність у відділі історичного краєзнавства спрямована на розробку теорії, історії, методики і практики бібліотечного краєзнавства, на його розвиток в Україні та регіонах. Під час відряджень у бібліотеки держави надавала практичну і методичну допомогу з різних питань краєзнавчої бібліотечної діяльності.

Наша колега є автором і співавтором близько 20 видань і публікацій, серед яких: методичний посібник «Краєзнавча діяльність бібліотек» (К., 2002), який містить рекомендації з усіх напрямів краєзнавчої роботи бібліотек, щорічні випуски інформаційного бюлетеня «Краєзнавча робота в бібліотеках України».

Як головний спеціаліст Світлана Іванівна виконувала великий обсяг науково-дослідної роботи, зокрема, архівних розшуків, пов'язаних із вивчен-

ням історії ДІБУ. Результатом цих досліджень став «Літопис Державної історичної бібліотеки України (1939–1999)», надрукований у ювілейному збірнику до 60-річчя установи.

С. І. Смілянець, досвідчений фахівець бібліотечної справи, бере активну участь у підготовці і проведенні багатьох науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, на яких активно популяризує наукову, науково-бібліографічну та історико-краєзнавчу діяльність Державної історичної бібліотеки України – «Історія наукових бібліотек у контексті історії, культури, освіти в Україні» (К., 1999); «Бердичівська земля в контексті історії України (Житомир, 1999); «Болохівщина: земля і люди» (Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000); «Житомирщина на зламі тисячоліть» (Житомир, 2000); «Житомир в історії Волині і України» (Житомир, 2004); «Бердичів древній і вічно молодий» (Житомир, 2005) та ін.

Світлана Іванівна як експерт огляду-конкурсу краєзнавчих методичних посібників, оголошеного в 2005 р. серед вітчизняних регіональних бібліотек, здійснювала якісну оцінку видань ОУНБ, визначала переможців. Світлана Іванівна Смілянець – не тільки високопрофесійний спеціаліст: вона довгий час обіймала посаду заступника голови профспілкового комітету Бібліотеки і з відповідальністю ставилася до будь-яких громадських обов'язків. Світлана Іванівна – з тих, на кого можна покластися в скрутну хвилину як у виробничій сфері, так і в побуті, адже вона – взірць товариськості, доброзичливості, толерантності для колективу.

Від усієї душі бажаємо здоров'я, святкового настрою, творчого натхнення і звершень Світлані Іванівні – нашій дорогій співробітниці, не лише бездоганному фахівцю, а й прекрасній людині, надзвичайно вродливій жінці!

Колеги

SUMMARY

Sherepa T. **Creation of the indexing system of Intranet-space of scientific library**

The article explains necessity of scientific articles archiving and open access journals creation with the libraries which contain thematical and institutional repositories. The advantage of Intranet-archives of their Internet-analog is clarified. The theoretical bases of scientific information resources indexing technology and principles of searching system creation for Intranet-archives are described.

Kornilova E. **Corporative technologies in scientific libraries**

In this article are considered questions of corporative technologies in scientific libraries. The purpose of this research is the analysis of preconditions of creation and principles of construction of really functioning corporative networks of libraries. As objects of research have acted the corporative networks and projects of Russia, Ukraine and Europe. Separately considered the principles of construction and necessary components of corporations of libraries, also considered objective and subjective conditions of construction of a corporative network.

Ivchenko L., Lobuzina K. **The music fund of the VNLU: electronic catalogue creation**

The problems and features of a creation of musical machine-readable bibliographical records are considered. The working sheet of library automation system «IRBIS» for support of the UNIMARC format cataloguing for the scores and musical editions is developed. The help-auxiliary support for librarian automation workplace for the musical editions are offered. The application program for a conclusion of the help indexes of musical catalogues is created on the basis of electronic catalogue records.

Mishchuk S. **Formation of the scientific and practical bases of description of the manuscript books and old-printed books of V. M. Perets scientific activity**

This work highlights scientific input into development of scientific, bibliographical indexing of codexes and early printed books and scientific study techniques applied to texts of rare books by famous literary scholar V. M. Perets (1870–1935), and members of his Russian Philology Seminary O. Nazarevsky, O. Bagriy, M. Gudziy, S. Maslov, O. Gruzinsky, E. Tymchenko, S. Scheglova and V. Adrianova, and others who worked under his supervision at the Imperial University of St. Vladimir during 1919–1917. Activity of Seminary in respect to some Ukrainian institutions that kept rare and valuable collections of books and manuscripts in Kyiv, Nizhin, Poltava, Zhitomir, Katerynoslav, Lviv is also reviewed.

Bodak O. M. Yu. **Braichevs'ky contribution to development of information providing for Ukrainian bibliographic activities**

In the article on the documents of the personal archived fund which is saved in Institute of manuscript of the V. Vernadsky National Library of Ukraine, bibliographic activity of the known Ukrainian historian and archaeologist M. Yu. Braychevs'ky. The collaboration of M. Yu. Braychevs'ky with Institute of cybernetics of National Academy of Sciences of Ukraine in the process of development of theme the «Machine bibliographic search» is analized. A scientist developed principles of informative search in industry of archaeological literature.

Soloidenko H. **The Hrinchenko Vocabulary – 100 years**

The article deals with the Boris Grinchenko's activity on preparation of the «Dictionary of the Ukrainian language» and with the historical preconditions of preparation of other dictionaries in Ukraine. The author brings some important references of well-known researchers and linguists about value of this dictionary.